

**PRVÁ SVETOVÁ VOJNA
BOJE V KARPATOC**

HUMENNÉ 2007

PRVÁ SVETOVÁ VOJNA - BOJE V KARPATOCH

Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie
Humenné, 6. decembra 2007

Zostavili: Mgr. Vasil FEDIČ a Ing. Svätoslav HUSTĀK

© REDOS
2007

PRVÁ SVETOVÁ VOJNA – BOJE V KARPATOCH

Publikácia bola vydaná s príspevom
Ministerstva výstavby a regionálneho rozvoja
Slovenskej republiky

**Vydal: Jana Fedičová - REDOS,
Hrnčiarska 7, 066 01 Humenné
pre Agentúru regionálneho rozvoja Poloniny v Snine
a Klub vojenskej histórie Beskydy Humenné
2007**

ISBN 978 – 80 – 969233 – 5 - 9

ÚVOD

Od vypuknutia prvej svetovej vojny uplynulo už viac ako deväťdesiat rokov. Takéto dlhé časové obdobie by mohlo evokovať zdanie, že už všetko bolo preskúmané, zdokladované a osvetlené. Nie je to celkom tak. Na historikov čaká ešte mnoho „bielych miest“ tohto najkrvavejšieho a najväčšieho vojnového konfliktu v dovedajšej histórii ľudstva. Množstvo otázok ostalo nezodpovedaných aj o bojoch v Karpatoch, ktoré prebiehali od jesene 1914 do jari 1915.

Závažnosť uvedenej problematiky nás preto priviedla k myšlienke pripraviť medzinárodnú vedeckú konferenciu „Prvá svetová vojna – boje v Karpatoch“. Dôležitým determinantom konania tejto konferencie v Humennom bola aj tá skutočnosť, že počas prvej svetovej vojny bolo v rámci terajšieho Slovenska mesto Humenné spolu s ďalšími mestami (Snina, Medzilaborce, Stropkov, Svidník a Bardejov) a obcami severovýchodnej časti Slovenska jediným územím, ktorým prechádzal front a kde sa odohrávali boje. V danej súvislosti je však potrebné zdôrazniť, že v žiadnom prípade nešlo o nevýznamnú regionálnu epizódu. V konečnom dôsledku táto unikátna vojenská operácia s veľkými vojenskými zoskupeniami v náročnom teréne Karpát, nielenže zasadne ovplyvnila vývoj na východnom fronte, ale aj výrazne determinovala ďalší politický a spoločenský vývoj v celoeurópskom kontexte.

Svojim rozsahom, obsahovým zameraním a účasťou renomovaných domácich i zahraničných historikov, prezentovala konferencia doteraz ojedinelú snahu koncepčne a komplexne prikrčiť k tejto problematike, nielen smerom do minulosti, ale aj do budúcnosti. Jej súčasťou bola aj prezentácia publikácie „Cintoriny prvej svetovej vojny v Karpatoch“.

Z pohľadu múzejných pracovníkov vnímame podobné podujatia ako dôležitý zdroj informácií, nakoľko niet vskutku nič omylnejšieho v dejinách, ako ich nepoznať. Zároveň takto koncipovaná konferencia je pokračovaním snáh Vihorlatského múzea spájať minulosť s prítomnosťou pre budúcnosť.

Preto veríme, že konferencia, ktorú dňa 6. decembra 2007 pripravilo Vihorlatské múzeum v Humennom, Klub vojenskej histórie Beskydy v Humennom a Regionálna rozvojová agentúra Poloniny v Snine vo Vihorlatskom múzeu v Humennom, splnila svoje poslanie. Jej výsledky sú cenným vkladom k ďalšiemu prehĺbeniu poznania tejto kapitoly prvej svetovej vojny.

Na záver si dovoľujem poďakovať organizátorom a prednášajúcim, Ministerstvu národnej obrany Slovenskej republiky za pochopenie a pomoc pri realizácii tejto konferencie, ako aj Regionálnej rozvojovej agentúre Poloniny v Snine a Klubu vojenskej histórie Beskydy z Humenného za finančný príspevok na vydanie tohto zborníka.

Mgr. Vasil Fedič,
riaditeľ Vihorlatského múzea v Humennom

BOJE V KARPATOCH (1914 – 1915) V ŠIRŠÍCH SÚVISLOSTIACH

Dušan Kováč

Boje v Karpatoch, ktoré prebiehali od jesene 1914 do jari 1915 sa síce vzťahujú na región Poloninských Karpát, teritoriálne teda na územie Haliče, Východného Slovenska a Ukrajiny a boli súčasne jedinými bojmi, ktoré sa odohrávali priamo na území Slovenska, je však nesporné, že tieto boje neboli iba lokálnou, či regionálnou záležitosťou, ale boli udalosťou, ktorá mala širší vojenský, politický a spoločenský dosah. Ak hovoríme o širšom význame, potom pod tým rozumieme širšie priestorové i časové súvislosti.

Z časového hľadiska je zaujímavá súvislosť medzi predchádzajúcim slovenským politickým myslením a slovenskými politickými programami na jednej strane a novou konšteláciou medzinárodných vzťahov, ktorá sa vytvorila v dôsledku bojov na východnom fronte.

Slovenské politické programy boli od začiatku, teda už od polovice 19. storočia, keď vznikol prvý konzistentný slovenský politický program vytvorený Ľudovítom Štúrom, zamerané na slovenskú kultúrnu a čiastočne aj politickú autonómiu Slovákov v historickom Uhorsku. Odchýlky od tohto programu neboli pre slovenskú spoločnosť a hlavne pre jej elitu, relevantné.¹ O uskutočnenie tohto programu sa Slováci pokúsili už počas revolúcie 1848 – 49 a to aj so zbraňou v ruke. Úspech nedosiahli. Poučenie, ktoré si z neúspechu urobili, bolo dôležité v dvoch smeroch. V prvom rade zaznamenali, že potlačenie maďarskej revolúcie sa udialo za výdatnej pomoci ruského cára. A po druhé, uvedomili si, že program autonómie, či federácie na etnickom princípe nemôžu presadiť na domácej politickej pôde, pretože takýto program bol v rozpore s princípmi, ktoré presadzoval viedenský dvor, dočasný víťaz nad revolúciou. Maďarská revolúcia presadzovala etnický princíp a koncepciu maďarského politického národa, ale v tej koncepcii nebolo miesto pre slovenské politické plány. Na domácej pôde sa tak slovenský politický program nemohol uskutočniť. Sám Ľudovít Štúr z toho vyvodil závery počas Krymskej vojny vo svojom poslednom

¹ Dušan Kováč, *The Slovak political Agenda in the 19th and Early 20th Century: From Ľudovít Štúr to Czech-Slovak Satehood*, in: Sabrina P. Remet, James R. Felak and Herbert J. Ellison, *Nations and Nationalism in East-Central Europe, 1806 – 1948*, Bloomington, Indiana, 2002, s.93 – 110; Tibor Pičler, *Národ, národnosť, štát: o politike etnického entuziazmu*, *Historický časopis* 54, 2006, č.4, s.569 – 590.

diele *Slovanstvo a svet budúcnosti*², v ktorom sa akoby vrátil ku Kollárovej myšlienke všeslovanskej vzájomnosti, ale už vo výrazne politickej podobe a kde dokonca Štúr – evanjelik presadzoval ideu prechodu k ortodoxii.

Táto historická skúsenosť poznačila slovenskú politiku a slovenské politické myslenie v celom nasledujúcom období, až do prvej svetovej vojny. Slováci zotrvali na programe slovenskej autonómie³, ktorý znamenal v podstate federalizáciu Uhorska na etnickom princípe, ale jeho uskutočnenie videli iba v radikálnej zmene európskych pomerov a teda aj v radikálnej zmene v habsburskej monarchii. Takáto zmena mohla nastať iba v prípade vojnového konfliktu. Slováci spoliehali na takýto vojnový konflikt a na pomoc cárskeho Ruska. Posilnenie vplyvu Ruska v strednej Európe malo otvoriť brány k uskutočneniu slovenského politického programu rovnako, ako sa to dialo na Balkánskom polostrove v 70-tych a 80-tych rokoch 19. storočia. Tu treba vidieť korene slovenského mesianizmu orientovaného na Rusko a tiež mimoriadny záujem, ktorý venovali slovenské noviny i slovenská literatúra zahraničnopolitickým otázkam napriek tomu, že zahraničnú politiku nemohli nijako ovplyvniť.⁴ Slovenská tlač tak pripravovala svojich čitateľov na to, že práve zo zahraničnopolitického vývoja môže vzísť aj nová šanca na riešenie slovenskej otázky.

Keď roku 1914 vypukla svetová vojna a keď sa na vojne zúčastnilo Rusko na strane Dohody, informovaná slovenská verejnosť si v plnej miere uvedomovala dôležitosť tejto udalosti. A keď sa ruská armáda priblížila ku Karpatom, keď ich dokonca v novembri 1914 prekročila, spôsobilo to medzi slovenskou politickou elitou, ale aj u národne orientovanej slovenskej verejnosti, veľké nádeje. To je teda po časovej osi širšia súvislosť medzi slovenským politickým programom a bojmi v Karpatoch.

Druhou otázkou je, do akej miery ruská politika zodpovedala takýmto slovenským predstavám a koncepciami. Treba povedať, že ruská zahraničná politika už v čase revolúcie 1848 – 1949, ale aj neskôr, počas Krymskej vojny, nesledovala nijaké slovanské, či všeslovanské idey. Bola to jednoducho imperialistická politika, ktorej cieľom bolo presadiť sa v Európe a tiež politika protirevolučná, pre ktorú bolo uchovanie dynastických

² Ľudovít Štúr, *Slovanstvo a svet budúcnosti*, Bratislava 1993. Je to prvý kompletný slovenský preklad diela, ktoré napísal Štúr po nemecky a bolo ešte v 19. storočí preložené do ruštiny.

³ Nanovo bol program sformulovaný v Memorande národa slovenského z roku 1861. Pozri: Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti, I. zväzok, Bratislava 1998. dok. č.110.

⁴ Charakteristický je názov Vajanského básnickej zbierky: *Tatry a more* (1880), kde sa priamo ilustruje paralela medzi Balkánom (more) a Slovenskom (Tatry). Bilžšie pozri: Dušan Kováč, *Aussenpolitische Pläne und Vorstellungen der Slowaken in der Ära des Dualismus*, in: Melikov zborník. *Slovenci v zgodovini srednjeevropski sosedje*, Ed, Vincenc Rajšp, Rajko Bratož, Janez Cvirn, Jasna Fischer, Walter Lukan, Branko marušič, Ljubljana 2001, s. 561 – 568.[]

princípov a zachovanie Svätej aliancie základným východiskom. Preto cár Mikuláš I. neváhal a prekročil so svojimi vojskami Karpaty, aby potlačil maďarskú revolúciu a pomohol svojmu „mladšiemu bratovi“ na habsburskom tróne. Počas Krymskej vojny sa však František Jozef nepostavil na stranu Ruska a tak vznikla vážna trhlina v rusko-rakúskych vzťahoch.⁵ Ani potom však, nijako nie za ministra zahraničných vecí Alexandra Michajloviča Gorčakova, nenastala v tomto smere radikálnejšia zmena. Ruská politika bola poznamenaná protirakúskym resentimentom, nestala sa ale panslavistickou.⁶ Situácia sa začala meniť, ale to tiež iba pozvoľna, až po nástupe nového cára Alexandra II. Nový cár už pri pohrebe svojho otca vyhlásil, že Mikulášovi I. „zlomila srdce rakúska zrada“, ale oprieť sa o nejakú panslavistickú politiku sa ani on nerozhodol. A to napriek tomu, že mu to radil jeden z jeho najvplyvnejších poradcov a dôverníkov, princ A. I. Barjatinskij.⁷ Panslavistickú orientáciu mali skôr určité intelektuálne kruhy, ale do zahraničnej politiky sa tieto idey dostávali iba pozvoľna a predovšetkým až za posledného cára Mikuláša II. Nebol to však panslavizmus v pravom slova zmysle. Išlo iba o to, aby sa imperiálna ruská politika mohla oprieť o sympatie a vplyv slovanských národov na Balkáne a v strednej Európe. Pri vypuknutí vojny potom ruská propaganda intenzívne pracovala v tom smere a sľubovala všetkým Slovanom oslobodenie od Habsburgovcov, Nemcov, Maďarov, ale aj od židov, čím prejavovala nielen svoj antisemitizmus, ale počítala aj s existenciou antisemitizmu u slovanských národov habsburskej monarchie. Ruská propaganda nazývala Františka Jozefa hanlivou „otcom židov“.⁸ Tak sa ruská propaganda a ruské vojnové akcie v Karpatoch stretli so slovenskými politickými zahraničnopolitickými predstavami.

Vojenská stránka postupu ruských vojsk v Karpatoch je dostatočne zdokumentovaná predovšetkým vo veľkej práci *Österreichs-Ungarn letzter Krieg 1914-1918*⁹. Možno teda iba sumarizovať, že ruská armáda zmobilizovala na prekvapenie vojenských predstaviteľov Ústredných veľmocí veľmi rýchlo a hlavne, začala ofenzívu ešte pred dokončením mobilizácie, čím získala strategickú výhodu. 15. septembra obklúčili ruské vojska pev-

⁵ Akten zur Geschichte des Krimkriegs, Serie I, Österreichische Akten zur Geschichte des Krimkriegs, Hrsg. Von Winfried Baumgart, Bd. 1 – 3, München, Wien 1979 – 1980.

⁶ Porovnaj: Hans Kohn, Pan-Slavism. Its History and Ideology, Notre Dame 1953.

⁷ Porovnaj Alfred Joseph Rieber, The Politics of autocracy. Letters of Alexander II to prince A. I. Barjatinskij. 1857 – 1864. Études sur l'histoire, économie e tle sociologie des pays slaves 12, Paris, The Hague 1966.

⁸ Országos levéltár Budapest (ďalej iba OL), fond A miniszerelelnök (ďalej iba ME), Kartón 26 – 1034, XII-442.

⁹ Pre boje v Karpatoch sú relevantné predovšetkým dva prvé zväzky 1. Band Das Kriegsjahr 1914 a 2. Band Das. Kriegsjahr 1915, Wien 1931 (2. vydanie). Pozri tiež Igor A. Slepcev, Boje ruskej armády v Karpatoch v rokoch 1914 – 1915, in: Historica Carpatica 13, 1982, Košice 1982, s.101 – 127. [

nosť Przemysl a postupovali rýchlo k hrebeňom Karpát. Ruská 8. armáda pod vedením generála Brusilova sa na Karpatoch nezastavila. Začal sa útok na užocký a lupkovský priesmyk a na prechod pri haličskej obci Cisna. Počas tejto operácie sa dostali ruské vojská až na dnešné územie Slovenska. 20. novembra prekročili v oblasti Lupkovského priesmyku Karpaty a obsadili ako prvé dediny na slovenskom území obce Ruské a Zvalu¹⁰ 21. novembra sa ruská armáda pretlačila do obcí Starina a Osadné. Získala tak manévrovací priestor v podhorí Karpát a údolím rieky Cirochy a Laborca sa valila do vnútrozemia. 22. novembra dobyla Sninu a 23. novembra na sútoku Cirochy a Laborca Humenné. To bol najhlbší prienik ruského vojska na územie dnešného Slovenska. Tu sa predbežne ruský útok zastavil. Pomerne hlboký klin do c. a k. pozícií vyžadoval podporu oboch vedľajších krídel. V prípade jeho úspechu sa mohli ruské vojská rýchlo dostať do Potisia a ďalej do uhorských rovín. Bola to neobyčajne kritická situácia pre Rakúsko-Uhorsko. Vojská, ktoré stiahli z užockého priesmyku zaútočili na ruské pozície z tyla. 28. novembra okolo poludnia sa podarilo vytlačiť ruskú armádu z Humenného a postupne sa ruské vojská stiahli späť na vtedy už zasnežené hrebene Karpát.

Súčasne sa však začal ruský útok v oblasti Dukelského priesmyku. 28. novembra sa aj tu dostali ruské vojská na slovenské územie. 30. novembra obsadili Zborov a už na druhý deň boli v Bardejove, kde bolo predtým veliteľstvo c. a k. 3. armády. Tam sa na chvíľu ruský postup zastavil. 3. rakúsko-uhorská armáda pod vedením Svetozara Borojeviča využila príležitosť, pokúsila sa o protiútok, dobyla späť Bardejov a dostala sa znova na hrebene Karpát. Tam pokračovali vyčerpávajúce boje počas celej dlhej a krutej zimy bez výraznejších úspechov na jednej či druhej strane. Iba krátko sa c. a k. armáda pokúsila 23. januára 1915 o ofenzívu. Neuspela, naopak, ruské vojská pri prenasledovaní rakúsko-uhorskej armády prenikli opäť za Karpaty, na slovenské územie. Obsadili Medzilaborce a v oblasti Dukelského priesmyku sa dostali hlboko do údolia rieky Ondavy.¹¹ Druhá etapa bojov na slovenskom území sa potom viaže k jari 1915, tentoraz bojový priestor sa presunul k Dukle, oblasti Bardejova a Stropkova. Boje v Karpatoch sa skončili až v máji 1915 v súvislosti s nemeckým prielomom pri Gorlici. Ruské vojská boli zatlačené hlboko do ruského vnútrozemia a ku Karpatom sa už nikdy počas prvej svetovej vojny nedostali.

Ruský postup v Karpatoch vyvolal v Rakúsku, ale predovšetkým v Uhorsku priamo zdesenie. Vojenská katastrofa mohla znamenať, že

¹⁰ Österreich-Ungarns letzter Krieg, c.d. 1. Band, s.574 – 577.

¹¹ Tamže, s. 580 – 582.

ruské vojská sa údoliami východoslovenských riek dostanú až do centrálného Uhorska a do Budapešti. Súčasne hrozil vpád ruskej armády na Moravu a teda do rakúskej časti monarchie. Došlo k horúčkovitej diplomatickej činnosti. Rakúsko-uhorská strana sa usilovala presvedčiť svojho nemeckého spojenca, že musí posilniť východný front. Pre nemecké vrchné velenie však v tomto období bol rozhodujúci západný front. Sľubovali si tam rýchly úspech, ktorý by napokon uvoľnil vojenské sily aj pre front východný. Došlo k prvým vážnym nedorozumeniam medzi spojencami a do diplomatickej hry sa zapojil sám uhorský ministerský predseda István Tisza, ktorý sa rozhodol osobne intervenovať v Berlíne a upozorniť Nemcov, že Uhorsko nedá ani piadť svojej zeme, nakoľko Nemecko tlačilo na svojho spojenca, aby ústretovosťou voči Rumunsku získali na východe spojenca proti Rusom.¹² Celá záležitosť napokon skončila tým, že Nemci posilnili východný front, podarilo sa im odraziť ruský útok, ale v konečnom dôsledku sa nemecká a c. a k. armáda na východnom fronte premiešali natoľko, že c. a k. armáda už stratila vlastné velenie a podliehala de facto nemeckému veleniu.

Zaujímavé je ako sa k bojom, k prechodu frontu a k jednotlivým armádam stavalo domáce obyvateľstvo. Táto otázka je zatiaľ najmenej prebádaná. Začal sa jej venovať Igor Slepcev, ale z výskumu ostalo iba torzo. Málo správ o postojoch obyvateľstva je aj vo vojenských hláseniach, ktoré sa tejto otázke venovali iba zriedka a vždy iba na okraji. Pravda, treba mať na vedomí, že aj obecné a mestské kroniky nemôžu poskytnúť úplne spoľahlivý obraz, pretože kronikári sa v princípe chovali „vlastenecky“. Rovnako oficiálne politické hlásenia sa usilovali vykresliť domáce obyvateľstvo ako „vlastenecké“ a spoľahlivé. Problémy treba hľadať v určitých náznakoch nespokojnosti, ale k hlbšiemu poznaniu by iste prispelo aj štúdium ruských prameňov a ich konfrontácia s prameňmi domácej proveniencie. Operačný priestor karpatského frontu nebol jednotný, čo znásobuje zložitosť postojov obyvateľstva, diferencovaného etnicky, konfesijné, ale aj historickými a politickými skúsenosťami a postojmi.¹³ Z etnického hľadiska sa obyvateľstvo delilo na Rusínov rôznych smerov a rôznej orientácie, v Haliči prevládalo poľské obyvateľstvo, v severnom Zemplíne a v Šariši v údoliach riek prevažovali Slováci. V mestečkách bolo zmiešané etnikum, s početnými maďarskými, resp. maďarónskymi rodinami. V celej oblasti bolo početné židovské obyvateľstvo. Rozdiel bol medzi Rusínmi

¹² Österreichisches Staatsarchiv, Haus-Hof und Staatsarchiv Wien (ďalej iba HHStA), Politisches Archiv I, Kartón 500, fol.33 a n., 7. – 9. september 1914.

¹³ V tejto a v nasledujúcej časti sa autor opiera o vlastný výskum, výsledky ktorého publikoval v práci: Dušan Kováč, Karpatská zima a jej vplyv na česko-slovenský odboj, in: Slovanské historické štúdie 23, Praha 1997, s. 23 – 34.[]

haličskými a uhorskými, inú orientáciu mali Rusíni vo východnej a inú v západnej Haliči. Tam, kde prevládal vplyv ukrajinskej národnej myšlienky (tzv. Mladorusíni, početní medzi Huculmi), nebolo rusofilstvo natoľko silné, skôr naopak, prejavovali sa tu protiruské, „protimoskaľské“ nálady. Konfesionálne bola karpatská oblasť rozdelená (popri menších denomináciách) na katolíkov rímskych a gréckych a na pravoslávnych.

Vo Viedni, ale hlavne v Budapešti sledovali tento región veľmi pozorne už pred vojnou. S obavou sledovali prechod na ortodoxiu rusínskeho obyvateľstva v oblasti Karpatských priesmykov. Videli v tom uvedomelú snahu Ruska zabezpečiť si zázemie v prípade útoku proti Uhorsku. Podľa správy grófa Bobrinského, ktorý navštívil karpatský región v roku 1908, sa ruská propaganda a agitácia dostala aj do severného Uhorska, ktorú nazval „ruskou časťou Uhorska“¹⁴ Tesne pred vojnou aj tu zosilnel prechod k ortodoxii, čím sa v roku 1912 zaoberali aj parlamentné delegácie v Budapešti. Na jeseň v roku 1913 sa konal monster - proces proti 91 uhorským Rusínom obvineným z útokov na ústavu a grécko-katolícku cirkev.¹⁵ Hlásenia o rusofilskej propagande sa množili aj u uhorského ministerského predsedu.¹⁶ Uhorská vláda sa pokúšala takémuto trendu čeliť okrem iného aj tým, že sa pokúšala ovplyvniť vyspelejšie rusínske komunity v USA a tiež sa dlho zaoberala otázkou zrušenia cyriliky a zavedenia latinky medzi Rusínmi.¹⁷

Všetky tieto predvojnové opatrenia nemali očakávaný účinok. Po príchode ruského vojska do oblasti Karpát v mnohých prípadoch vívalo domáce obyvateľstvo Rusov s neskrývanými sympatiami. Výraznejšie to bolo v niektorých oblastiach v Haliči, ale prejavovalo sa to aj v Uhorsku. Predovšetkým tam, kde sa presadila ortodoxia. Pravoslávny klérus patril medzi najdôležitejších šíriteľov proruskej propagandy a kolportérov ruských letákov. Veliteľstvo 4. armády dokonca hlásilo, že na c. a k. vojsko sa strieľalo zo strany obyvateľstva.¹⁸ Zachytené letáky ukazujú, že ruská propaganda útočila nielen na náboženské cítenie, ale aj na sociálnu situáciu roľníkov. V jednom letáku sa písalo o tom, že nebudú viac „nijaké hranice medzi nami a Ruskom“. Nezriedka boli v letákoch aj otvorené vyhrážky tým, ktorí výzvy neuposlúchnu.¹⁹ Gréckokatolícke obyvateľstvo bolo lojálnejšie. Okrem iného aj preto, že zo strany Ruska

¹⁴ Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (ďalej iba KA). B 726 – I, Nachlass R. Nowak, rukopis práce: Robert Nowak: Die Klammern des Reichs. Das Verhalten der elf Nationalitäten Österreich-Ungarns in der k. u k. Wehrmacht 1914 – 18.(1964).

¹⁵ Tamže, s. 185.

¹⁶ OL, ME, Kartón 26, 995 – XXV, 320.

¹⁷ Tamže, 450, 4391.

¹⁸ R. Nowak, s.327.

¹⁹ OL, ME, Kartón 26 – 1034, XII – 442.

sa v obsadených územiach urobili opatrenia proti gréckym katolíkom a židom.²⁰ Uhorská vláda s veľkými obavami sledovala ruskú propagandu. Uvedomovala si, že je účinná. Župani dostali za úlohu dávať podrobné hlásenia o výskyte ruských propagačných materiálov a súčasne robiť účinnú propagandu „na prehĺbenie a rozvinutie myšlienky maďarského národného štátu.“²¹ Uhorskí štátni úradníci sa síce usilovali presvedčiť vládu o tom, že „ich“ obyvateľstvo je lojálne a vlastenecké, ale nemohli celkom zamlčať, že sa vyskytli aj opačné prípady.²² Aj po dočasnom odchode ruských vojsk obyvatelia uchovávali ruské ikony pre prípad, že sa Rusi vrátia. Na lojalitu vlastného obyvateľstva sa c. a k. armáda a úrady nemohli teda úplne spoľahnúť.

Platilo to aj o Slovákoch. Podľa správy vojenského veliteľstva v Košiciach sa medzi Slovákami objavili známky nespokojnosti, ale aj vlastizradné prejavy, ktoré súviseli s rusofilskou predvojnovou propagandou.²³ Uhorská vláda bola situáciou nepríjemne prekvapená. Tisza hľadal všemožné vysvetlenia. Pokúšal sa ospravedlňovať postoje obyvateľov „rozkladným vplyvom českého vojska“, ²⁴ vysvetľoval, že uhorské národy boli lojálnejšie ako národnosti „mimo Uhorska“, že medzi Slovákami a Čechmi bol a je rozdiel a podobne.²⁵ Nebolo to však dosť presvedčivé a nemohlo to zakryť sklamanie a prekvapenie, ktoré bolo spôsobené nereálnym hodnotením situácie a neznalosťou pomerov a postojov slovanského obyvateľstva pod Karpatami.

Ruská armáda nachádzala medzi obyvateľstvom nielen sympatie, ale aj cennú pomoc. Bez problémov nachádzali medzi obyvateľmi spoľahlivých informátorov a dôverníkov.²⁶ Zaregistroval to aj britský pozorovateľ, kapitán J. F. Neilson, ktorý v svojej správe z návštevy východného frontu uviedol: „Systém špiónov funguje dobre. Deň čo deň, každá rakúska jednotka, ktorá prichádza na front a akýkoľvek pohyb vojska je známy už vopred.“²⁷

K nepopularnosti rakúsko-uhorskej armády prispeli aj niektoré nie celkom uvážené opatrenia vojenského veliteľstva a správanie sa niektorých jednotiek. Po zlých skúsenostiach muselo napokon vrchné veliteľstvo vydať rozkaz, v ktorom nariadovalo, aby sa stanné právo používalo iba v nevyhnutných prípadoch a „veľmi uvážene“, pretože sa tým narúša dôvera domáceho obyvateľstva.²⁸ Šarišský župan sa sťažoval na správanie

²⁰ Public Record Office, London (ďalej iba PRO), Foreign Office 371, 2445/15 – Správy britskej ambasády.

²¹ OL, ME, Kartón 26 – 1028, 1034. Tiež OL, Belügyminisztérium, Kartón 149, 75

²² OL, ME, Kartón 26, 1034.

²³ KA, Nachlass R. Nowak, Kartón 8.

²⁴ HHStA, Politisches Archiv I, Kartón 498, fol. 14.

²⁵ OL, ME, Kartón 26, 1034, XII – 5763.

²⁶ KA, Nachlass R. Nowak, 4.

²⁷ PRO, War Office, Kartón 106, 1121.

²⁸ HHStA, Politisches Archiv I., Kartón 498, fol. 40 – 41.[

vojakov voči civilnému obyvateľstvu, hlavne na to, že pri ústupe vypálili celé dediny a okradli obyvateľov s vysvetlením, že je to tak lepšie ako keby sa všetko dostalo do rúk Rusom. Veliteľstvo príslušnej jednotky odpovedalo, že dediny zapálili z vojenských dôvodov.²⁹ Ponosy, písané kňazmi, notármi, ale aj roľníkmi sa dostali až k ministerskému predsedovi Tiszovi.³⁰

Nedá sa, pravda, povedať, že v celej oblasti a všeobecne prevládal odpor k vlastnej, teda c. a k. armáde a sympatie k armáde ruskej. Určitá časť obyvateľstva ostávala lojálna, resp. pociťovala odpor k obom armádam a k vojne ako takej. Dôležité však bolo, že rakúsko-uhorská armáda nemala pre svoje operácie na vlastnom území vytvorené spoľahlivé zázemie. Vyjadrovalo to stav rozkladu, v akom sa mnohoetnická a po každej stránke divergentná spoločnosť v habsburskej monarchii nachádzala.

Zatiaľ čo postoje domáceho a prechodom, i viacnásobným, frontu trpiaceho obyvateľstva sa vzťahuje zväčša k regionálnym dejinám, celkom iného charakteru sú postoje uvedomelej časti slovenského obyvateľstva. S ohlasom medzi Slovákami sa stretali české politické postoje a nálady českého obyvateľstva. Rovnako politické aktivity českých politikov vzbudili ohlas a sympatie slovenskej politickej a kultúrnej elity, ktorá bola z veľkej časti rusofilská, aj keď demokraticky orientovaná časť Slovákov už nebola cárofilská. Aktivity Karla Kramára, súvisiace s približovaním sa ruského vojska nachádzali svojich podporovateľov aj medzi Slovákami. Medzi Slovákov sa dostali aj informácie o tzv. dezercii 28. pluku, tzv. pražského. Aj keď fámy o dezercii rozšírili nemeckí nacionalisti v snahe využiť to proti Čechom v rakúskej časti monarchie a hromadná dezercia 28. pluku sa z hľadiska najnovšieho výskumu javí ako mýtus³¹, v danej chvíli aj vďaka radikálnemu postoju Viedne a samotného cisára Františka Jozefa to malo medzi Čechmi i medzi Slovákami svoj ohlas.

Svoju činnosť aktivizovala aj Československá jednota, ktorá sa už v období pred prvou svetovou vojnou sústreďovala na pomoc Slovensku a presadzovala úzku česko-slovenskú súčinnosť. Pod dojemom úspechu ruských vojsk sa tu dostala na program dňa koncepcia vytvorenia česko-slovenského štátu. Predseda Československej jednoty Josef Rotnágel spolu so Stanislavom Klímom pripravili Memorandum o Slovensku, súčasťou ktorého bola aj mapa slovenského územia. Slovensko sa malo podľa tohto memoranda stať súčasťou česko-slovenského štátu.³²

²⁹ KA, Neue Feldakten, 3. Armeeoberkommando, 48. 12. 1914.

³⁰ OL, ME, Kartón 26, 1028 a 1034.

³¹ Josef Fučík, Osmadvacátníci – spor o českého vojáka 1. světové války, Praha, 2006.

³² Stanislav Klíma, Ako som kreslil hranice Slovenska, In: Rotnágelův zborník, Praha 1935, s.123.[

Napriek zostreniu opatrení uhorskej vlády, sprísneniu cenzúry, obmedzeniu možnosti cestovať a zostreniu policajného dozoru nad známymi slovenskými národovcami, medzi Slovákami nastal určitý, aj keď veľmi opatrný, pohyb. Na Slovensku bol známy cársky manifest zo začiatku vojny, v ktorom cár sľuboval Slovákom národné oslobodenie.³³ Vavro Šrobár už koncom roka 1914 v časopise *Nové časy* upozornil na neriešenú národnostnú otázku a na nesplnené sľuby uhorskej vlády.³⁴ Podľa vlastných spomienok v čase ruskej ofenzívy s napätím očakával, kedy ruská armáda oslobodí slovenský ľud z maďarskej nadvlády.³⁵ Keď sa ruská armáda dostala na hrebene Karpát, v novembri 1914, vybral sa Šrobár s Františkom Votrubom na návštevu k farárovi Ladislavovi Moyšovi do Haligoviec, blízko haličských hraníc. Ladislav Moyš im pritom ukazoval na mape zakreslený česko-slovenský štát.³⁶

Nielen významní politici, ale aj drobná slovenská inteligencia s napätím sledovala vývoj vojenských operácií a spájala s nimi svoje nádeje. Dokladom o tom je agitácia medzi slovenským ľudom, ktorú robili donovalský farár Jozef Kačka a notár Jozef Messerschmidt. Podľa rozsudku presviedčali obaja donovalských občanov o tom, že bude dobre, ak prídu do horného Uhorska Rusi, potom si Slováci, Poliaci a Česi vytvoria spoločné kráľovstvo a aj ostatné národy budú slobodné a zbavené cudzej nadvlády. Po ústupe ruských vojsk nastalo všeobecné rozčarovanie. Karel Kramář bol vo väzení, neskôr odsúdený na smrť, aj donovalský farár dostal za svoju „rozvratnú agitáciu“ 15 rokov väzenia, v ktorom ostal až do konca vojny. Myšlienky, ktoré hýbali českými krajinami a Slovenskom boli však iba utlmené, nie zabudnuté.

Mimoriadnu aktivitu podnietil úspešný ruský útok na Karpaty medzi zahraničnými Slovákami a Čechmi. Slovenské americké noviny *Jednota* priniesli správu, že v decembri 1914 sa v Kyjeve pod vedením Jána Kvačalu vytvorila organizácia Slovákov, ktorá mala za úlohu posielat dobrovoľníkov na pomoc ruskej armáde. Ich úlohou malo byť vytvorenie predvoja ruskej armáde, ktorá prišla do Uhorska, ovplyvňovať slovenské obyvateľstvo, aby prijímalo Rusov ako osloboditeľov.³⁷ Nešlo, samozrejme, iba o tieto praktické úlohy. Za nimi už boli konkrétne politické plány. Kvačalove plány sa však o rok neskôr dostali do rozporu so zahraničným odbojom vedeným Masarykom.

³³ Tomáš Garrigue Masaryk, *Světová revoluce*, Praha 1925, s.27.

³⁴ Vavro Šrobár, Najväčším zlom k najväčšiemu dobru, in: *Nové časy* 2, 1914, č.11-12.

³⁵ Tenže, *Pamätí z vojny a väzenia (1914 - 1918)*, Turčiansky Sv. Martin 1946, s.23.

³⁶ M. Palcát, *Návšteva u pána Moyša*, in: *Šrobárov zborník*, Bratislava 1937, s.149 a n.

³⁷ KA, Nachlass R. Nowak, 7, s.646.

Práve v týchto dňoch sa rozvinula aktivita v zahraničnom odboji. Začala činnosť Maffia, ktorá obstarávala informačnú službu a zabezpečovala styk medzi zahraničím a domovom.³⁸ Česko-slovenská aktivita sa dostala už aj pred verejnosť. V Londýne, kde sa usídlil T. G. Masaryk a kde bolo v tom čase faktické centrum odboja, aj keď ešte nie inštitucionalizované, priniesol denník *The Morning Post* 3. apríla 1915 celostránkový článok, doplnený mapou, v ktorom sa hovorilo o plánoch na vytvorenie česko-slovenského štátu: „Nastala hodina národného oslobodenia a Česi, Moravia, Slezania a Slováci sa tešia na nový život.“³⁹ - písali noviny. A to bol ešte iba apríl 1915.

V tom čase začal Masaryk usilovne pracovať na memorande, ktoré chcel predložiť britskej vláde a jej prostredníctvom všetkým dohodovým vládam. Koncom apríla bolo memorandum, nazvané *Independent Bohemia* hotové. Nečakané ruské úspechy podnietili nielen vznik memoranda, ale ho napokon aj svojím spôsobom poznačili. Masaryk nepatril medzi obdivovateľov cárskeho Ruska, ale vzhľadom na vtedajšiu situáciu musel vo svojom memorande vyjsť ruským predstavám maximálne v ústrety. Tým viac, že vedel o svojej nie veľmi populárnej pozícii na cárskom dvore a v ruských vládnych kruhoch. Preto v memorande zdôrazňoval rusofilstvo a slovanské ctenie u Čechov. Preto mimoriadne zdôrazňoval pozíciu a úlohu Ruska. V záverečnej časti, v ktorej sa hovorilo o vláde a ústave nachádzame takéto slová: „Bohemia je plánovaná ako monarchia. Republiku presadzuje iba niekoľko radikálnych politikov. Dynastia môže byť zriadená dvojakým spôsobom. Buď spojenci navrhnu niektorého zo svojich princov, alebo sa vytvorí personálna únia medzi Srbskom a Bohemiou, ak by sa vytvoril medzi nimi koridor. Český ľud je, to musí byť ešte raz zdôraznené, celkom rusofilský. A ruská dynastia, v akejkoľvek forme, by bola najpopulárnejšia. V každom prípade, českí politici si želajú vytvorenie kráľovstva v plnej zhode s Ruskom.“⁴⁰

Memorandum zachytila aj rakúsko-uhorská tajná služba. Veľký poplach vyvolala predovšetkým v Budapešti.⁴¹ Bol to prvý oficiálny dokument, ktorý sa dostal k všetkým dohodovým vládam, v ktorom sa hovorilo o pripojení Slovenska k novovytvorenému česko-slovenskému štátu.

³⁸ Porovnaj M. Paulová, *Dějiny Maffie. Odboj Čechů a Jihoslovanů za světové války 1914 – 1918*, Praha 1937. Tiež Emanuel Victor Voska, *Spy and Counterspy*, New York 1940.

³⁹ PRO, Foreign Office 371, Kartón 2241, 82.

⁴⁰ Tamže, Kartón 2241, s.82.

⁴¹ OL, ME, Kartón 26, 1032, 4557.].

Po zatlačení ruskej armády z Karpát zavládlo, pochopiteľne, medzi slovenskými národovcami sklamanie. Riešenie slovenskej otázky, ktoré bolo také blízke, sa vzdialilo. Navyiac, armády Ústredných mocností boli počas celého ďalšieho priebehu vojny na nepriateľskom území a z pohľadu bežného človeka to stále vyzeralo na ich možné víťazstvo. Domáca slovenská politika bola opäť v depresii a štádiu vyčkávania. Inak to ale vyzeralo v zahraničnom odboji. Tam sa práve v lete začala masívna kampaň v dohodových a neutrálnych krajinách za myšlienku česko-slovenskej štátnosti. Keď od februára 1916 mal zahraničný odboj aj svoje politické vedenie – Československú národnú radu, začalo sa formovanie zahraničného česko-slovenského vojska. Vedenie Československej národnej rady na čele s Masarykom, Štefánikom a Benešom sa orientovalo aj na aktivizáciu domácich politických síl. Tak sa, napriek dočasnej depresii, začalo opäť oživovať české i slovenské národné hnutie, tentoraz už v zmysle politického programu česko-slovenského štátu. Tento program bol v slovenskej politike nový. Bola to zásadná zmena oproti dovtedajšiemu programu autonómie v rámci Uhorska. K tomuto programu potom prešla veľká väčšina slovenskej politickej elity. Čo sa na Masarykovom programe oproti aprílu – máju 1915 zmenilo, bolo, že sa tu už neakcentovala blízkosť Ruska a nehovorilo sa viac o monarchii, prípadne o Romanovskej dynastii. Po páde cárizmu dostal potom program česko-slovenského štátu výrazne demokratický charakter.⁴²

⁴² Táto štúdia vznikla ako súčasť riešenia projektu APVV – 51 – 017105 – Slovensko v 20. storočí.

KARPATSKÁ ZIMA 1914 – 1915

Josef Fučík

Myšlenku uspořádání konference o válečných událostech v Karpatech na přelomu let 1914-1915, z jejíhož jednání vznikl i tento sborník, je nutno hodnotit jako významný vojenskohistorický počín. Předznamenává vstup do jubilejního roku 2008, v němž si připomeneme 90. výročí ukončení první světové války. Spolu s tím se opět vynoří řada dosud nedostatečně zodpovězených otázek i zapomenutých dějů jednoho z největších válečných střetnutí světové historie.

Konference zároveň oživuje průběh karpatských bitev, které se dosud ve válečné literatuře nepochopitelně řadí k téměř zapomenutým tažením. Přitom jde o jednu z největších operací první světové války, jež zásadně ovlivnila vývoj na východní frontě a svým výsledkem rozhodla o charakteru zdejších dalších bojů. Karpatské události rovněž odvrátily vpád ničivé války na naše území a tedy tím, ale též pro účast našich vojáků, by měly patřit na jedno z prvních míst ve vojenských dějinách našich zemí. Dosud se však tyto události nestaly předmětem širšího zkoumání a analytické práce, jež by podrobněji popsala nejen průběh karpatských bitev, ale zabývala se i obecnými důsledky a strategickým hodnocením tohoto obrovského střetnutí jako unikátní operace, případně by se zabývala jejím porovnáním s boji v Karpatech za 2. světové války.

Samy o sobě znamenají zimní karpatské bitvy 1914-1915 pozoruhodný fenomén válečných tažení, neboť z vojenského hlediska se Karpaty do té doby pokládaly za území pro bojovou činnost zcela nevhodným; byly považovány maximálně za prostor průchodní. Ve válečných plánech centrálních mocností a stejně tak v ruském operačním plánování se s pronikáním vojsk karpatským masivem nepočítalo. A přece se Karpaty staly, již několik měsíců po vypuknutí války, dějištěm ohromných bitev, vyhlazujících celá velká uskupení vojsk. Ty přinesly, bohužel za cenu obrovských lidských ztrát, mnoho cenných poznatků, které se pak promítly do strategických úvah, operačního umění i taktiky a byly v podstatě platné až do současného zániku masových armád.

Vznik karpatské fronty na konci roku 1914

V první fázi válečného střetnutí v Haliči, na sklonku léta a na podzim 1914, svedla rakousko-uherská armáda řadu úspěšných bojů s nastupujícími ruskými prvními operačními sledy (z nich největší u Krasniku 24. 8. a Komarova 26. 8. – 1. 9.). Zachytila tak sama ve střetných bitvách hlavní úder ruského „parního válce“, neboť hlavní síly německého spojení překvapivě uvízly v nezdařené ofenzivě proti Francii na Marňě a jejich předpokládaný rychlý přesun na ruskou frontu se neuskutečnil.

Pro osamocené rakousko-uherské síly byl však tento boj nad jejich síly a tak po bitvách u Lvova a Ravy Ruské byly donuceny k ústupu za San, Wisloku a k Dunajci. Po úspěšné zadržovací bitvě s Rusy u Limanowe – Lapanowa (5. – 12. 12.) se rakousko-uherská fronta přesunovala pod hřebeny Karpat, od Konieczne až k Užockému průsmyku. Odtud pokračovala tato linie dále k rumunským hranicím; zde však byla obsazena jen domobraneckými útvary, z nich byla poté, po jejich doplnění, postupně vytvořena 7. armáda generála Karla Pflanzer-Baltina. Tím začaly Karpaty plnit pro centrální mocnosti významnou úlohu přírodního opevněného prostoru, který mohl, za dovedného strategického využití, významnou měrou nahradit deficit sil v porovnání se stále silícím ruským protivníkem.

Rusové se dosud záměry bojů o Karpaty zvláště nezabývali. V září a říjnu 1914 sice zesílilo pronikání jejich slabších sil, na jihu odtud, k Marmarošské Sihoti (dnes Sighet) a Chustu. Na rakousko-uherské straně se mohlo zdát, že jde o cílevědomý ruský tlak na strategický směr do uherské nížiny, avšak toto pronikání bylo spontánní a zdaleka ještě neplánovanou operací. Ruský vrchní velitel, velkokníže Nikolaj Nikolajevič, byl zdatným stratégem, který by si nedovolil riskovat možné oddělení svých armád na severu a jihu hlavním masivem Karpat.

V jihovýchodní části bojiště se situace stále měnila. Dne 22. září byla obklíčena ruskou 11. armádou pevnost Přemyšl. Ta pak byla opět 11. října, při postupu rakousko-uherských sil k Sanu přechodně vyproštěna. Tahanice o pevnost, která již, kromě poutání sil protivníka, neměla žádný význam, se stala pro oba soupeře jistou prestižní záležitostí, což jen přidalo na úpornosti následujících karpatských bitev.

Na sklonku roku se přední okraj soupeřů, za stálých bojů 3. a 8. ruské armády s 2. a 3. rakousko-uherskou armádou, ustálil na přístupech na uherské (dnes slovenské) území, především od Konieczne k Bardejovu (kam Rusové dočasně pronikli 2. 12.), u Dukly a dále na Lupkově, s tahem k Medzilaborcům a Humennému, a též na Užoku. Nejhlubšího ruského průniku na uherské území docílil generál Kornilov k Humennému 22. – 23. listopadu. Naštěstí se jej podařilo odtud okamžitě odrazit zpět rakousko-uherským protiútokem. Bylo to však svědectvím, jak křehká situace se vytvořila na vnitřní hranici monarchie.

Past rakousko-uherských operačních plánů

Přítomnost ruských armád v těsné blízkosti vnitřní hranice vyvolala na rakousko-uherském vrchním velitelství (AOK – *Armeeoberkommando*) velkou nervozitu a napětí. Nepřítel se značnými silami tlačil na uherskou půdu, v čemž viděli v Těšíně úsilí o vpád do uherské nížiny, což by se stalo obrovskou katastrofou, jež by poté rychle vyřadila Rakousko-Uhersko z války. Tato atmosféra vedla ke dvěma důsledkům. Byl to především tlak na relativně slabé síly rakousko-uherské obrany v předhůří Karpat, jež se soustředil do neustále opakovaného hesla vydávaných rozkazů: *Ausharren!* – tedy vytrvat za každou cenu, neustupovat, bránit se do posledního muže. Kdo z velitelů neobstál, byl odvolán, nebo postaven před válečný soud. Zároveň zahájil šéf generálního štábu generál Franz Conrad z Hötzenborfu přípravu útočné operace, jež měla vyústit v hluboký obchvat ruských sil, vedený přes horský terén Karpat; při tom měla uvolnit i obležený Přemyšl. Takovýto záměr přímého úderu, vedeného vysokohorským zalesněným masivem a v zimních podmínkách vzbudil ve štábu pochybnosti, ale nikdo se v tomto smyslu Conradovi nepostavil.

Conrad, jenž byl vydáván za (někdy až geniálního) стратега, měl v rakousko-uherském generálním štábu zcela unikátní postavení. Vrchním velitelem rakousko-uherských operačních sil byl sice od počátku války arcivévoda Bedřich (Friedrich). Ten však byl pouze formální postavou zástupce císaře a panovnického rodu, jež do operačních záležitostí nezasahoval a ani zasahovat nemohl. Byl totiž naprostým vojenským diletantem, jehož znalosti končily na úrovni subalterního důstojníka. Veškerá moc a rozhodování tak na AOK připadalo Conradovi. Kritický rozbor Conradových rozhodnutí a operací však jasně dokládá, že v nich chybí brilantní strategické myšlení, ač je dodnes v řadě rakouských prací za schopného стратега považován (to jen dokumentuje stav, jakou měla po smrti Radecského rakouská, poté rakousko-uherská, armáda o strategii nouzi).

O tom, že nepřekročil práh rutinního taktika, domýšlejícího věci jen za první zákopy protivníka, svědčí nezdár všech velkých operací rakousko-uherských vojsk, jejichž byl strůjcem a velitelem. Byly to – ve stručnosti – lehkomyšlné tažení do Srbska 1914, nezdařená ofenzíva v Jižních Tyrolích 1916, označená jako trestní výprava (*Strafexpedition*), bezúčelné zimní boje v severoitalských horách 1917, jím prosazená koncepce obchvatné operace v červnu 1918 na Piavě, kdy rozdělením sil a nesmyslně naplánovaným útokem z hor zapříčinil nezdár, ze kterého se již armáda ne vzpamatovala.

Conrad tedy neměl ve velení žádnou oponenturu a pro své charakterové rysy podléhal často megalomanským a nereálným vizím a subjektivním

představám. Jediným místem, kde narážel na odpor a dostával se do četných konfliktů, bylo německé vrchní velení (DOHL – *Deutsche Oberste Heeresleitung*). To však vždy odrážel tím, že se zaštilil autoritou císaře i vrchního velitele arcivévody Bedřicha.

Conradův operační plán rakousko-uherského úderu přes Karpaty plně vycházel z tohoto jeho myšlení a tvrdošíjná snaha o jeho uskutečnění pak vedla ke krvavým a celkem bezúčelným karpatským bitvám. V nichž bylo vybito nejbojeschopnější jádro polních sil obou protivníků. Ještě předtím, než byl celý záměr rozpracován a než mohly být zahájeny přípravy operace, spustili 25. prosince 1914 Rusové útok v celém pásmu rakousko-uherské 3. armády. Její velitel generál Svetozar Boroevič, překvapen jeho silou, žádal AOK o souhlas ke všeobecnému ústupu do výhodnějších postavení; dokonce ani nečekal a ve dnech 28.-31. prosince jej uskutečnil a své velitelství přeložil z Bardejova až do Košic.

Boroevičův krok vyvolal v Těšíně bouři, což vedlo Conrada k urychlení úderu přes Karpaty do Haliče, aniž byly dopracovány dispozice vojskům, dokončeny přípravy a soustředěny dostatečné síly k tak odvážné operaci. Vůbec nebyly vzaty na vědomí přírodní a povětrnostní podmínky karpatského zimního období. S nimi si však Conrad nikdy nelámal hlavu; své útočení ve vysokohorském terénu opakoval později v zimě 1917 v obdobných podmínkách v jižních Tyrolích (u Asiaga na Planině sedmi obcí- *Altopiano dei sette comuni*). Vznikla tak zimní operace, známá též jako bitvy v Karpatech. Jejím výsledkem měl být obchvat a porážka slabého ruského křídla v Haliči, a na úpatí Karpat i přerušení vzájemného dotyku ruských armád, vedoucí ke zhroucení celé ruské fronty. Zároveň měl být vyproštěn Přemyšl; tento úkol však byl, v již tak přehnaných záměrech, jen přítěží.

Touto mohutnou akcí mělo být definitivně odvráceno smrtelné nebezpečí, jímž by se stalo proniknutí ruských operačních sil do nitra uherského území, což by v podstatě vedlo k drtivé porážce monarchie se všemi vojenskými i politickými následky. Jak se ukázalo i v dalších Conradových velkých operacích, byla celá akce vedena metodou „přání jako otce myšlenky“, než reálnou a střízlivou strategickou úvahou. Byl zde špatně zvolen hlavní směr úderu čelně přes Karpaty, opomenuty obtíže postupu a života vojsk v (tehdy) neschůdné a zalesněné karpatské pustině a nezávažena byla též početní slabost sil a prostředků, které bylo nutno k tak velkorysé operaci soustředit.

Proti operaci se ozval hlas šéfa německého generálního štábu gen. Ericha Falkenhayna, který si byl vědom všech obtíží a rizik a navíc poukazyval na to, že Rusové mají, co do komunikačních možností, rozhodující výhody na severním úpatí Karpat, nesrovnatelné s rakousko-uherskými silami na druhé straně hlavního karpatského hřebenu. Falkenhayn rovněž

Conradovi naznačil, že by se měl zabývat střizlivější strategickou koncepcí a uvažovat například o daleko výhodnější společné operaci v západním Polsku. To vše Conrad odmítl a vydal dispozice k čelnímu útoku přes Karpaty. Falkenhaynovu námitku odvrátil tím, že stálý přísun sil a prostředků k živení tohoto mohutného útočného vzepětí umožní strategická železniční větev ze Slovenského Nového Města přes Michalovce a Humenné k Medzilaborcům a poté i k Přemyšlu.

Vše se odehrávalo ve chvatu, při řadě nedokončených příprav a přehlédnutí mnoha nedostatků, se značnou mírou improvizací, podcenění terénu a povětrnostních podmínek. Na přípravu nástupních prostorů a východišť k útoku tak nebylo pomyšlení; zcela opomenuto bylo vystrojení vojáků a jednotek pro přežití a boj za krutých mrazů a vysokého sněhu. Jednotky, které od začátku ledna 1915 po čtyři měsíce stále přijížděly na různá místa ke čtyřistakilometrové frontovní čáře nastupovaly přímo z železničních vagónů do boje, aniž by jejich velitelé řádně věděli, kde se nacházejí a byli seznámeni se situací. Divizní transporty, které vždy sestávaly z desítek vlakových souprav tak byly zasazovány část po části a toto drobení sil jen napomohlo konečnému neúspěchu. Rusové, kteří zcela logicky nečekali útok přes hlavní beskydský hřeben, sem stahovali operační zálohy odkud se dalo a nakonec sami přešli do protiútoku. Jen tak-tak se jim průlom rakousko-uherské fronty a nástup na Budapešť nezdařil.

První bitva v Karpatech (23. 1. – 28. 2. 1915)⁴³

K úderu byla určena rakousko-uherská 3. armáda gen. Svetozara Boroeviče rozvinutá v pásmu s předním okrajem od Zdynie po Lupkov, s hlavním úsilím na svém jihovýchodním křídle. Za toto Boroevičovo pravé křídlo byla zasazena německá Jižní armáda generálplukovníka Alexandra Linsingena, která byla počátkem ledna sestavena z rakousko-uherských a posilových německých divizí. Linsingen se připojil k útoku 3. armády v druhém dni a celá tato silná sestava se začala probíjet přímočaře k Přemyšlu.

Současně se přípravami k úderu zabývala i ruská strana. Velitel Jihozápadního frontu, dělostřelecký generál Nikolaj Judovič Ivanov se teprve nyní obrátil na ruské hlavní velení s tím, že je třeba využít současného výhodného postavení ruských armád v Haliči a proniknout za Karpaty do uherské nížiny. Ruská *Štavka* tento záměr přijala, neboť viděla při jeho úspěchu možnost uzavření příměří s Maďary a pobídka dosud váhajícího Rumunska

⁴³ Pozn. data obou následných bitev se mohou v různých pramenech lišit podle toho, co autor považuje (zejména) za ukončení bojů; zde jsou uvedena v souladu s rakousko-uherskými operačními hlášením.

ke vstupu do války na straně Dohody. Tuto útočnou operaci měl vést generál Alexej Alexejevič Brusilov se svou 8. armádou. Jeho síly zahájily postup 25. ledna, den poté, co na opačné straně vyrazily Boroevičovy a Linsingenovy sledy. Oba protivníci tedy nastoupili proti sobě do útočné operace, vedené na široké frontě a vzniklo tak v podstatě střetné sražení, modifikované samozřejmě co do tempa a rozsahu přírodními podmínkami a povětrnostními vlivy.

Boroevičovy a Linsingenovy síly se jen krok za krokem prodíraly zasněženými pláněmi Karpat a již po týdnu se postup rakousko-uherských sil prakticky zastavil. K fyzickému vyčerpání se přidaly silící protiútoky ruského soupeře. Místy začaly formace útočnicka ustupovat a ztrácet tak drazé dobytý prostor. Údery Brusilovovy ruské 8. armády vyvrcholily na počátku února 1915. Tak 4. 2. pronikli Rusové na severu ke slovenskému Zborovu, Bardejovu a na výšinu Kaštielik; na jižním křídle dobyli silniční křižovatkou a nádraží v Medzilaborcích. Linsingen se přes tento silný ruský tlak dále pokoušel obnovit postup, ke kterému by se připojily i sousední části 3. armády. Avšak již 10. února musely obě útočící armády ve sněhových vánicích svůj postup definitivně zastavit.

Na rakousko-uherském hlavním směru ztratila 3. armáda za těchto bojů téměř 89 tisíc mužů, tedy více jak 50 % svého původního stavu. Mnoho z nich nepadlo v bojích, ale bylo zahubeno přírodními živly, nedostatečnou výživou a neodpovídající výstrojí. Situace u vojsk byla v tomto zimním období hrozná. V krutých mrazech každý den zmrzly stovky vojáků; často to byly celé rojnice ve svých improvizovaných sněhových zákopech. Po řadu dní, za vyčerpávajících bojů a prochladnutí, nedorazila do bojových linií ani douška teplé stravy. Obsah masových konzerv, nesených jako železná zásoba, se proměnil v nepoživatelné hroudy ledu, za celou dobu bojů neměli vojáci možnost strávit jedinou noc pod střechou.

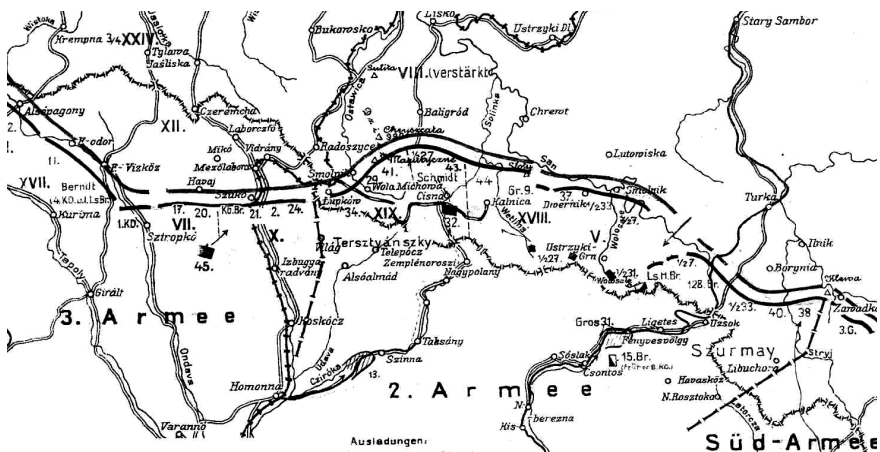
Koncem ledna přišla obleva a s ní déšť; jím ve dne vojáci promokli na kůži a s příchodem nočních mrazů se z jejich oděvů staly ledové krunýře. Formace postupovaly dlouhé hodiny po pás ve sněhu hustými lesy, aniž by kdokoliv spatřil nepřítele, ačkoliv jeho dělostřelecké granáty dopadaly do těchto brodicích se sestav. Ruské baterie a jejich dělostřelečtí pozorovatelé měli všude dostatek času se na přicházejícího nepřítele připravit. Nespočetní ranění a omrzlí, s končetinami zčernalými mrazem, byli po dlouhé hodiny snášeni do údolí na improvizovaná obvažiště. Mnozí již cestou nebo za nedostatečné pomoci umírali, aniž se dočkali ošetření, jež by jim zachránilo život.

Conrad a jeho štábní suita na AOK, v teple těšínského zámku, byli průběhem bojů značně zneklidněni a vyjadřovali svou nespokojenost. Na frontu odtud přicházely nesmyslné rozkazy, naléhající například na soustředěný útok všemi silami, svědčící o tom, že si konkrétní situaci vojsk ne-

dovedli ani představit. To hlavní, co mělo být nyní jejich povinností - vystřídání těžce zkoušených prvních sledů zálohami a čerstvými silami z týlu – nemohli uskutečnit. Nebylo z čeho brát a tak byly posily nahrazeny patriotickými hesly a pobídkami k dosažení nemožného. Není divu, že celá tato první karpatská bitva skončila pro rakousko-uherské AOK neúspěchem, přechodem do obrany a na mnoha místech ústupem do původních pozic.

Druhá bitva v Karpatech (27. 2. – 10. 3.)

Nic z toho, co vzešlo z tohoto neúspěšného pokusu, ovšem nemohlo pohnot geniem Franze Conrada z Hötendorfu. Se stejným elánem a tvrdostí, spěchem a nevšímavostí ke všem neblahým poznatkům, vydal směrnicí ke druhé bitvě, v níž hlavní úsilí bylo uloženo z Polska přisunutě rakousko-uherské 2. armádě generála Eduarda Böhma-Ermolliho. Ta byla nyní vsunuta mezi sestavu rakousko-uherské 3. a Linsingenovy německé armády, snad s představou, že Borojevič a Linsingen budou moci svými zdecimovanými jednotkami zabezpečovat její křídla a připojí se k jejímu postupu.

Situace rakousko-uherské 2. armády gen. Böhm-Ermolliho na karpatské frontě 26. 2. 1915. Ta sem byla zasazena v pásmu Lupkóv – Użok mezi 3. armádu gen. Borojeviče a německou Jižní armádu gen. Linsigena.

Böhm-Ermolli nechal vyrazit své síly k útoku z pásma východně od Lupkova až po Użok 27. února. Prvním postupovým cílem útočníků byl Lupkov a výšiny severovýchodně odtud, Maguricene a Chryszcata, avšak opět hrozivě zasáhlo Conradem bohorovně přehlížené počasí. Za vánice a

husté mlhy se útok mohl rozvinout jen v minimálním tempu a na mnoha místech se zcela zastavil. Brusilov opět nečekal a již 2. a 3. března nastoupily části jeho 8. armády do energického protiútoků. Velké sražení trvalo do 10. března, kdy bitva vyvrcholila a poté byl nucen též Böhmermoll své pokusy o obnovení útoku nadobro odtroubit.

Jediné, co se podařilo, bylo dosažení gigantických ztrát. Například rakousko-uherský VII. armádní sbor ztratil během pěti dní 60% svého bojového stavu. Opakovalo se děsivé drama mrazivých dní a nocí na sněhu, bez jediného prvku zimní výstroje - v noci usnout znamenalo zmrznout. Hledání přístřeší bylo v celém pásmu útoku bezvýsledné. Několik horských osad bylo zničeno a vypáleno. Přitom se ruské útoky stupňovaly. K Brusilovovi se přidaly síly 3. armády generála Nikolaje Vladimiroviče Ruského a společně se tlačily na styk 2. a 3. armády u Medzilaborců. Zdejší síly rakousko-uherského X. sboru (k nimž v průběhu bojů přibyla též pražská 21. zeměbranná pěší divize) kladly ruskému postupu tuhý odpor a dávalo se jim nepříteli odrazet.

V průběhu března se situace 2. armády stala neudržitelnou a její divize přešly do obrany na čáře směřující z prostoru Lupkova k Užoku. Mezitím, 22. 3. kapitulovala, po vyčerpání všech zásob, posádka Přemyšlu, což nejen zmařilo možnost uskutečnění Conradových záměrů, ale též uvolnilo Rusům celou obléhací 11. armádu jako vydatnou posilu vlastních vojsk na karpatských hřebenech. I na druhé straně fronty se pak projevila tížnost, když ruské hlavní velení využilo této příznivé situace k takzvané Velikonoční bitvě (1. - 6. dubna), jejímž cílem byl pokus o prolomení fronty, tentokrát na severu, nad Bardejovem. Byla to rovněž narychlo „spichnutá“ operace, spoléhající na silové řešení, které nevyšlo. Jednak se rakousko-uherskému velení podařilo zpevnit styk mezi 3. a 4. armádou narychlo přisunutými jednotkami z Haliče, ale své sehrály i narůstající materiální potíže v ruských řadách, kde chyběla munice i ruční zbraně. Tentokrát to byl zbytečně zahájený boj z ruské strany, který jí nepřinesl žádný úspěch. V prostoru tohoto ruského pokusu se Rusům podařilo obklíčit a zajmout asi jeden prapor pražského 28. pěšího pluku, což dalo poté vzniknout falešné legendě o „přechodu 28. pluku k Rusům“.

V kritické situaci na počátku dubna 1915 zasáhla do údolí Laborce narychlo vytvořená zvláštní záloha, takzvaný Beskydský sbor německého generála Marwitz, aby zde napomohla odvrátit nebezpečí ruského průlomů k Humennému a Michalovcům. Tak tedy soupeřící armády vyšly z karpatských zimních bojů naprázdno, pouze s tím, že za tento nulový výsledek zaplatily obrovskými celkovými ztrátami. Na rakousko-uherské straně to bylo (padlých, raněných, nemocných, zajatých a nezvěstných; včetně posádky Přemyšlu) 600- 700 tisíc mužů; u ruského soupeře hovoří kvalifikované odhady o stejném počtu.

V prořídých řadách obou stran panovala demoralizace a únava, vybití jádra kádrových vojáků a důstojníků vedlo k poklesu bojeschopnosti jednotek. Její kvality nebylo již možno až do konce války dosáhnout. Na rakousko-uherské straně to bylo navíc zmenšení možnosti náhrady takzvaného lidského materiálu (*Menschenmaterial*), neboť připravené zálohy již byly spotřebovány. Tuto nastávající krizi nemohl v rakousko-uherské armádě zastavit ani následující průlom ruské fronty u Gorlic 2.5. Je sice pravdou, že definitivně odzvonil vpádu Rusů do Uher, ale cena za tento dílčí úspěch byla zcela nepřiměřeně vysoká. Začala doba úpadku, která nakonec skončila katastrofou habsburské monarchie a zánikem její armády.

Dozvuky karpatského tažení

Generál Vladimír Alexandrovič Suchomlinov, ruský ministr války považoval karpatské tažení za nešťastné a nesmyslné, které podlomilo síly i morálku ruské armády. Na straně centrálních mocností neváhal šéf německého generálního štábu generál Erich Falkenhayn v první reakci na hlášení z Karpat dokonce vyslovit, že „vidí situaci Rakouska a Německa jako bezvýhodnou“. Ve Vídni zaznamenává generál Ferdinand Marterer, přednosta císařovy vojenské kanceláře, že „naše naděje na příznivý výsledek války se smrškla na minimum“ a na adresu inspirátora a autora nezdařeného tažení, že „...už i proti Conradovi se zvedly hlasy“.

V rakousko-uherských nejvyšších kruzích neztratili náladu jen dva muži. Prvním z nich byl císař František Josef I., který sdělil ve svém rozkaze z 25. února 1915 vojsku, že i on „bude jíst válečný chléb“; druhým generál Conrad z Hötzendorfu, který ani na chvíli nezapochoyboval, že ani nadále „nelze házet flintu do žita“. V hlášení do Vídně sice přiznává, že „ztráty v Karpatech jsou smutnou statistikou“, ale hned dodává, že jde o následek politiky, „která se vyhýbáním malým nebezpečím nechala vtáhnout do velké světové války.“ Snad ho ani nenapadlo, že to byl právě on, který svou nedostatečnou strategickou představivostí tomuto „vtažení“ Rakousko-Uherska do světové války vydatně pomohl. Podle něj zůstávaly i nadále dvě možnosti: „buďto vytrvat nebo uzavřít mír – to však my vojáci neumíme“. Tato sonda do Conradova myšlení by tedy jistě měla i svou humornou stránku, kdyby nesvědčila o jeho nezřízeném velikášství, které stálo statisícové oběti.

Hroby mnohých z nich se staly i trvalou součástí východoslovenské krajiny, jako upomínka děsivé války i výzva k usmíření a spolupráci na rozhraní této části Evropy.

Prameny:

Österreich-Ungarn letzter Krieg, Bd. II, Wien 1934.

Veltzé: Der Winterfeldzug 1915 in den Karpathen, in Ostgalizien und der Bukovina. In: „Die Geschichte des Weltkrieges“, Wien b. r.

Oskar Regele: Feldmarshall Conrad. Auftrag und Erfüllung 1906-1918, Wien 1955.

VÚA Praha, fond vojsková tělesa, 21. LW (Schützen) Division, Tagebücher 1914-1918.

DOKUMENTY O VOJNOVÝCH HROBOCH Z 1. SVETOVEJ VOJNY VO FONDOCH VOJENSKÉHO HISTORICKÉHO ARCHÍVU

Jozef Bystrický

Podľa údajov Ministerstva vnútra SR je na území Slovenska registrovaných viac ako tisíc vojnových pohrebísk z 1. a 2. svetovej vojny, na ktorých je pochovaných vyše 200 tisíc obetí, z toho 159 293 verifikovaných. Ďalšiu skupinu spoločných pohrebísk na území našej republiky predstavujú hroby 864 padlých legionárov z bojov na južnom Slovensku proti maďarskej Červenej armáde v roku 1919 a hroby 262 padlých bojovníkov Stráže obrany štátu z roku 1938. Na pamiatku obetí udalostí svetových vojen je na Slovensku vybudovaných 3 734 pamätníkov a iných pietnych symbolov.

Starostlivosť o vojnové pohrebiská a udržiavanie vojnových hrobov a pamätníkov vojnových udalostí je súčasťou nášho právneho poriadku. Pre Slovenskú republiku vyplýva zo sukcesie do zmlúv uzavretých predchádzajúcim štátnym útvarom a zo záväzkov, ktoré v rámci bilaterálnych dohôd v oblasti humanitárneho práva uzavrela. V tejto súvislosti treba poznamenať, že problematiku starostlivosti o vojnové hroby, pohrebiská a pamätníky, ako aj s ňou súvisiace problémy riešia približne štyri desiatky dôležitých medzinárodne právnych dokumentov, predovšetkým v oblasti medzinárodného humanitného práva. V širších súvislostiach je táto problematika riešená predovšetkým v Ženevských dohovoroch z 12. augusta 1949 a v Dodatkových protokoloch k nim z 8. júna 1977. Najkonkrétnejšie je starostlivosť o vojnové hroby, pohrebiská a pamätníky riešená v „Dodatkovom protokole k Ženevským dohovorom o ochrane obetí medzinárodných ozbrojených konfliktov (Protokol I.)“, a to v článku 34 „Pozostatky zomretých osôb“, ktorý ustanovuje povinnosť označiť a primerane udržiavať hroby padlých a umretých osôb, viesť o nich evidenciu, zabezpečiť stálu ochranu a udržiavanie hrobov vojnových obetí.

Vo vzťahu k obetiam 1. svetovej vojny pochovaným na území Slovenskej republiky považujem za účelné pripomenúť najmä príslušné časti Mierovej zmluvy medzi mocnosťami spojenými i združenými a Rakúskom, ktorá bola podpísaná v Saint-Germain-en-Leye dňa 10. septembra 1919. V článku 171 tejto zmluvy sa zmluvné strany zaviazali, že :

- postarajú sa, aby hroby vojakov a námorníkov pochovaných na ich území boli chované v úcte a aby boli udržiavané,
- uznajú každú komisiu, ktorej bude niektorou vládou uložené zistiť, spísať, udržiavať alebo zriadiť primerané pomníky na dotknutých hroboch a budú nápomocné týmto komisiám pri plnení ich úloh,
- navzájom si poskytnú všetky uľahčenia, ktoré by mohli prispieť k tomu,

aby sa vyhovelو žiadostiam o prenesenie pozostatkov ich vojakov a námorníkov s výhradou, že sa prítom vyhovíе zákonodarstvu a že sa bude dbať na potreby verejného zdravotníctva.

V článku 172 tejto mierovej zmluvy sa zmluvné strany zaviazali, že hroby vojnových zajatcov, civilných internovaných, ktorí boli príslušníkmi jednotlivých vojnových štátov a zomreli v zajatí, budú náležite udržiavané podľa ustanovení článku 171 zmluvy. Okrem toho sa zaviazali navzájom si vydať úplný zoznam zomrelých so všetkými údajmi, ktoré môžu prispieť k ich identifikácii a všetky údaje o počte a umiestnení hrobov všetkých mŕtvych, ktorí boli pochovaní bez zistenia totožnosti.

Citované články mierovej zmluvy podpísanej v Saint-Germain-en-Leye dňa 10. septembra 1919 sa stali záväznými aj pre vzniknutú Československú republiku. Už v máji 1919 boli všetkým obecným úradom, posádkovým veliteľstvám, četnickým staniciam, majiteľom cintorínov a úradom, ktoré viedli úradné matriky, rozosielané dotazníky umožňujúce získať prehľad o mieste a charaktere cintorínov, na ktorých sa nachádzajú vojnové hroby, o počte a národnosti (štátnej príslušnosti) pochovaných osôb, ako aj mená pochovaných a ich ďalšie osobné údaje. Na základe toho bolo podľa českého historika Zdeňka Vališa zistené, že „na celkeme 5 493 hřbitovech je 161 646 hrobů s ostatky jedinice, 3 644 hrobů se dvěma a 6 095 se třemi či více, tzn, celkem 171 385 hrobů s cca 203 160 ostatky, z nichž bylo 5 Francouzů, 1 Brit, 3 Američani, 51 331 Rusů, 22 070 Srbů, Chorvátů a Slovinců, 9 666 Poláků, 13 Bulharů, 277 Ukrajinců, 12 074 Rumunů, 15 765 Italů, 12 156 Rakušanů, 4 377 říšských Němců, 21 254 Uhrů, 5663 Turků a 2 627 nezjištěných. Cizinců bylo teda celkem 152 182 a 50 978 Čechoslováků“.⁴⁴ Získané informácie okrem iného poslúžili na vytvorenie katastra „A“ pre evidenciu vojnových hrobov na československom území a katastra „B“ pre evidenciu vojnových hrobov československých vojakov na území cudzích štátov.

Starostlivosť o vojnové cintoríny a hroby na území vtedajšej Československej republiky mal zabezpečovať a riadiť Ústredný inšpektorát vojnových hrobov vytvorený v rámci MNO v Prahe. Na území Čiech, Moravy, Sliezska a Slovenska mali túto starostlivosť zabezpečovať Zemské inšpekcie vojnových hrobov. Ústredný inšpektorát vojnových hrobov mal v kompetencii okrem iného rokovania so zahraničnými úradmi, povoľovanie exhumácií a prevozov, kontrolu československých vojnových hrobov v zahraničí, hospodárenie s rozpočtom a fondmi, obsadzovanie miest hrobárov a ich výplaty, vyhlasovanie za mŕtveho, rozhodovanie o návrhoch na postavenie pomníkov, mohýl a zriadení nových vojnových cintorínov, výmenu úmrtných dokladov s inými štátmi, pridelovanie náhrobných tabuliek.

⁴⁴ VALIŠ, Zd.: Válečné hřbitovy. In: <http://www.Virtualy.cz/index.php?art=11022>.

Do kompetencie Zemských vojenských veliteľstiev patrilo preskúšanie opravných požiadaviek jednotlivých správ cintorínov, dobrozdanie o nutnosti ustanovenia hrobárov na jednotlivých cintorínoch, návrhy na postavenie pomníkov, mohýl a nových cintorínov, kontrola úmrtných listov s evidenčnými listami a polohopisnými plánmi, rozhodovanie o opravách vyžadujúcich menší náklad, kontrola náhrobných evidenčných tabuliek (ich dopĺňovanie a výmena), kontrolná činnosť na podriadených posádkových veliteľstvách.

Poslanie prvého iniciatívneho úradu pre agendu spadajúcu do problematiky vojnových hrobov plnili posádkové veliteľstvá. Ich starostlivosť o vojnové hroby a cintoríny mala zahrňovať dozornú službu, návrhy a opravy hrobov, na zrušenie evidencie alebo na zriadenie vojenských cintorínov a hospodárenie s finančnými prostriedkami určenými na zriadenie a udržiavanie hrobov a cintorínov. Posádkovým správam na Slovensku a Podkarpatskej Rusi okrem toho patrilo aj podávanie návrhov na koncentráciu a premiestňovanie roztrúsených vojnových hrobov, ako aj identifikácia v nich pochovaných vojakov.

Ministerstvo národnej obrany zabezpečovalo starostlivosť o vojnové hroby nielen prostredníctvom svojich podriadených zložiek, ale aj v súčinnosti s četníckymi stanicami. S týmto zámerom bolo dňa 23. decembra 1920 požiadané Zemské četnícke veliteľstvo v Bratislave, aby vzalo na vedomie nutnosť definitívnej úpravy vojnových hrobov a cintorínov a bolo nápomocné Zemskej inšpekcii vojnových hrobov v Košiciach a expozitúre v Bratislave pri uskutočňovaní potrebných prác tým, že jednotlivé četnícke stanice, v miestach kde nie je vojenská správa, prevezmú dohľad nad prácami a peniazmi poukázanými na tento cieľ. Spolupôsobenie četníckych staníc bolo zvlášť pre Slovensko odôvodňované tým, „že lid slovenský nezná té piéty, jaká hrobům náleží a vůči jakékoliv úpravě zaujímá stanovisko naprosto apatické.“⁴⁵

Plánované finančné prostriedky v rozpočte ministerstva národnej obrany sa členili na priame výdavky, napríklad na udržiavanie vojnových hrobov, udržiavanie cintorínov, pomníkov, ale aj technických prvkov, akými sú oplotenie alebo komunikačné priestory. Ďalej na mimoriadne výdavky, ktorými sa uhrádzali náklady na exhumáciu vojnových obetí, ich nové pochovanie a sústreďovanie na centrálnu pohrebiská, vrátane prepravy pozostatkov vojnových obetí zo zahraničia, osadzovanie jednotných náhrobkov a ďalšie úkony. Takáto prax sa uplatňovala do roku 1939 a po 2. svetovej vojne do roku 1950. Uznesením vlády zo dňa 20. júna 1950 starostlivosť o všetky vojnové hroby, pohrebiská a pamätníky na území Če-

⁴⁵ Vojenský historický archív Bratislava, f. ZV Bratislava, Expozitúra inšpekcie vojnových hrobov, č. 18/1920.

skoslovenska, ako aj o vojnové hroby, pohrebiská a pamätníky čs. štátnych príslušníkov v zahraničí – a to ako z doby pred I. svetovou vojnou, tak aj z I. a II. svetovej vojny – ich dobudovanie a udržiavanie, prešli všetky kompetencie na Ministerstvo vnútra. Na základe zákona SNR č. 138/1990 Zb. o majetku obcí v znení neskorších predpisov, vojnové cintoríny a obecné (mestské) cintoríny s hrobovými miestami vojnových obetí, rovnako ako pamätníky a pamätné symboly vojnových udalostí prešli z majetku štátu do majetku obcí. Výnimku predstavujú vojnové cintoríny v správe štátnej rozpočtovej organizácie – Vojenský historický ústav: cintorín s pamätníkom na Dukle, cintorín s pamätníkom vo Svidníku (oba národné kultúrne pamiatky) a cintorín s pamätníkom v Tokajíku (kultúrna pamiatka) a časť cintorína nemeckých vojakov v Hunkovciach. Ústredným orgánom štátnej správy pre vojnové hroby podľa zákona č. 575/2001 Z. z. o organizácii činnosti vlády a organizácii ústrednej štátnej správy je ministerstvo vnútra. Ministerstvu vnútra je zverený výkon štátnej správy, vrátane dozoru na úseku vojnových hrobov aj podľa zákona č. 130/2005 Z. z. o vojnových hroboch.

Po skončení 1. sv. vojny sa prácami na usporiadaní vojenských cintorínov na východnom Slovensku zaoberala Zemská inšpekcia vojnových hrobov, ktorá sídlila do roku 1924 v Košiciach. Dňa 1. marca 1924 však bola zrušená a nahradená Referátom vojnových hrobov, ktorý bol pre obvod Slovenska a Podkarpatskej Rusi vytvorený na štábe Zemského vojenského veliteľstva v Bratislave.

Podľa údajov zverejnených ministerstvom vnútra SR na prvej medzinárodnej konferencii na tému Starostlivosť o vojnové hroby v SR, ktorá sa uskutočnila v dňoch 15.– 16. mája 2006, z obdobia prvej svetovej vojny sa na Slovensku eviduje spolu 473 vojnových cintorínov, skupinových a osobitných pohrebísk. Na takmer 100 z nich, ktoré sa nachádzajú na severovýchodnom Slovensku, v priestoroch ktorých sa priamo dotkli vojnové udalosti odohrávajúce sa na karpatskom bojisku a v Haliči, je pochovaných vyše 70 tisíc obetí – Slovákov, Čechov, Litovcov, Lotyšov, Maďarov, Nemcov, Poliakov, Rusov, Srbov, Chorvátov, Slovincov, Talianov, Turkov a niekoľko tisíc obetí neznámej národnosti.

Zriaďovanie cintorínov na karpatskom bojisku začali osobitné komandá rakúsko-uhorskej armády v roku 1916 vyhľadávaním, exhumovaním a sústredovaním vojnových obetí na určené miesta. Prevažne ide o tzv. frontové cintoríny, ktoré sú umiestnené v regióne terajšieho Prešovského a Košického kraja. Podľa počtu pochovaných, medzi najväčšie patria pohrebiská Čabalovce (6 738), Osadné II (1 473), Osadné I (1 025), Krásny Brod (1 006), Stropkov I (1 000), Stakčín (959), Mlynarovce (750) Humenné II (804).

V samotnom Humennom sú zaevidované dva vojnové cintoríny. Na väčšom z nich je pochovaných 804 vojakov (408 jednotlivých hrobov, v 58 hroboch boli pochovaní po 2 vojaci, ostatné hroby sú masové). Boli to vojaci rôznych národností, ktorí padli v boji alebo zomreli následkom zranení v rokoch 1914 – 1915. Tento cintorín vybudovali v priebehu vojny príslušníci Kg A Comp Nr. 5. Tieto údaje pochádzajú z hlásenia posádkového veliteľstva v Humennom (dátum nie je uvedený), avšak to isté veliteľstvo v hlásení z 29. 4. 1924 uvádza iný počet pochovaných – 1 248 (33 Čechov a Slovákov, 9 Talianov, 24 Maďarov, 22 Poliakov, 2 Rakúšanov, 23 Rumunov, 51 Rusov, 50 Juhoslovanov, 1034 neznámych vojakov). Na menšom humenskom vojnovom cintoríne bolo pochovaných 103 vojakov, ktorí boli zajatcami a zomreli v táboroch následkom chorôb v rokoch 1916 – 1918. Mená 53 Rusov a 50 Juhoslovanov sú známe.

Už z vyššie uvedeného je zrejmé, že na území Slovenska okrem klasických frontových cintorínov evidujeme aj takzvané lazaretné alebo táborové cintoríny, kde sú takmer výlučne pochovaní vojaci, ktorí z rôznych dôvodov zomreli v zajatí, prevažne v dôsledku predchádzajúceho zranenia alebo choroby.

Najväčší vojnový cintorín z 1. svetovej vojny bol zriadený v Košiciach, ktoré síce ležali mimo pásma bojovej činnosti, ale boli najväčším mestom nachádzajúcim sa v jeho bezprostrednej blízkosti. Pochovali tam 6 421 príslušníkov bojujúcich armád. Spomedzi nich bolo 1 406 Čechov a Slovákov, 656 Juhoslovanov, 1 131 Maďarov, 1 033 Rumunov, 505 Rusov, 152 Talianov, 22 Nemcov, 11 Lotyšov, 561 Poliakov, 419 Rakúšanov, 1 Litovec, 3 Turci a 521 neznámych. Väčšina z tu pochovaných vojakov zomrela v priebehu trvania celej vojny v posádkovej nemocnici následkom zranení, chorôb, v niektorých prípadoch aj samovrážd.

V rokoch 1. svetovej vojny sa podunajská oblasť južného Slovenska zmenila na miesta zajateckých táborov. V nich našlo smrť podľa doposiaľ neoverených informácií 21 993 obetí, z toho 3 970 Maďarov, 3 557 Rumunov, 3 525 Rusov, 2 595 Talianov a 8 346 Srbov, Chorvátov a Slovincov. Napríklad vo Veľkom Mederi je pochovaných 5 464 Srbov. Najviac obetí pochádzajúcich z Talianska bolo pochovaných v Šamoríne. Presné počty pochovaných z radov 4 000 ruských zajatcov umiestnených v táboroch v Dunajskej Strede a v Šamoríne doposiaľ nie sú známe.

Stovky obetí boli pochované až po 11. novembri 1918, t.j. po kapitulácii ústredných mocností. Na niektorých pohrebiskách, napr. na vojnovom cintoríne v Bratislave – Petržalke, nie sú zaevidované dátumy úmrtia skoršie ako v druhom polroku 1918.

Rad významných dokumentov, vydaných Ústredným inšpektorátom vojnových hrobov, ktoré definovali úpravu vojnových hrobov, vojnový hrob a

vojenský hrob, charakterizovali čo je hrob riadne zriadený a riadne ošetrovaný (udržiavaný), atď., sa nachádza vo Vojenskom historickom archíve v Bratislave. Ich základný obsah by mal byť primeraným spôsobom akceptovaný každým, kto sa v súčasnosti pokúša o rekonštrukciu a udržiavanie vojnového cintorína z obdobia 1. svetovej vojny. Jedným z takýchto dokumentov je napríklad usmernenie vydané MNO – Ústredným inšpektorátom vojnových hrobov dňa 4. februára pod č. j. 382008 vo vzťahu k vymedzeniu doby, „v ktorej hroby nesú názov vojnové, hroby vojenské (mierové)“. V tomto spise sa uvádzalo: „MNO považuje za nutné ohraničiť dobu, v ktorej hroby padlých a zomrelých vojakov nesú názov „hroby vojnové“, každý iný vojenský hrob mimo túto dobu vzniknutý je hrobom „vojenským“ (mierovým) a teda zrušiteľným po uplynutí zákonitej doby.

A. Hroby vojnové

Hrobom vojnovým je ten vojenský hrob, ktorý vznikol v dobe svetovej vojny, t.j. odo dňa vyhlásenia tejto, do 31. decembra 1919, ktorým to dňom bol vojnový stav v Československej republike zrušený. Výnimku tvoria tie prípady, keď smrť vojaka bola následkom okolností, nemajúcich súvislosť s mimoriadnym stavom vojnovým a zaraďujú sa k hrobom vojenským (mierovým), teda zrušiteľným podľa ustanovenia v bode „B“.

B. Hroby vojenské (mierové)

Hrobom vojenským (mierovým) je každý vojenský hrob, ktorý vznikol mimo vojnovú dobu v bode „A“ vymedzenú a je zrušiteľným po uplynutí doby stanovenej zákonom. K týmto hrobom sa radia tiež hroby z doby vojnovnej, keď smrť zomrelého vojaka bola zavinená okolnosťou nemajúcou súvislosť s mimoriadnym stavom vojnovým. Po uplynutí desiatich rokov prestáva povinnosť štátu o hroby vojenské (mierové) sa starať, sú hroby tieto tiež zrušiteľné, avšak, ak neprevezmú starostlivosť o tieto pozostalí ...“

Dokumentom zasluhujúcim si zvláštnu pozornosť je určite aj spis Ústredného inšpektorátu vojnových hrobov vydaný 21. apríla 1920 pod č. j. 65059, pojednávajúci o definitívnej úprave hrobov a cintorínov na karpatských bojiskách. Konštatovalo sa v ňom, že na karpatských bojiskách je väčšina vojnových hrobov takých, o ktorých nie je možné s určitosťou tvrdiť, kto je v nich pochovaný. Preto podľa MNO nebolo treba zriaďovať a upravovať veľké cintoríny tam, kde väčšina pochovaných vojakov je neznáma. V súvislosti s týmto MNO uvádzalo, že u pochovaných ruských vojakoch je náhrobný nápis „Neznámy Rus“ takmer pravidlom. Pretože na udržiavanie vojnových hrobov príslušníkov cudzích štátov mal byť poskytnutý príspevok len vtedy, keď sa preukázu úmrtnými listami - menami padlých a inými bližšími údajmi, MNO upozorňovalo, že na udržiavanie vojnových hrobov neznámych ruských vojakov by sme z Ruska nedostali takmer nič a československý štát by na udržiavanie týchto hrobov musel vynakladať veľké

finančné prostriedky. Pretože sa jedná o hroby neznámych vojakov, bolo udržiavanie všetkých takýchto hrobov vo vtedajšom „veľkom rozsahu vlastne bezúčelné.“ Aby sa obmedzili náklady potrebné na upravenie veľkého množstva vojnových hrobov a cintorínov v Karpatoch a československý štát nemusel niesť stále bremeno udržiavania celého komplexu jednotlivých cintorínov, ale aby sa zároveň dodržali ustanovenia článku 171 a 172 mierovej zmluvy z 19. septembra 1919, Ústredná inšpekcia vojnových hrobov nariadila:

1. Vojnové cintoríny v Karpatoch a v bývalej etape, v ktorých pochovaní sú napospol neznámi vojaci svetovej vojny sa čo do rozsahu zrušia a takto upravia:

Telesné pozostatky budú vykopané a do jedného spoločného hrobu uložené. Tam budú tiež znesené telesné pozostatky všetkých neznámych vojakov z hrobov rozptýlených v okolitých poliach a lesoch.

Na spoločný hrob nasype sa rov a posadí zimozeleňou, buxusom alebo inými v kraji obvyklými vždy zelenými rastlinami • vo štvorci alebo v kruhu sa upraví živý plot a, dokiaľ nedorastie, ohradí sa dokola ostnatým drôtom a zasadí sa vo vnútri niekoľko stromov (lipy, tuje, cyprusy alebo jedle, smrek) podľa okolností pôdy • uprostred bude potom postavený kríž alebo pomník s nápisom „Tu odpočívajú..... neznámych vojakov (rakúsko-uhorských, ruských ...) padlých za vlasť vo svetovej vojne v dobe (od ... do ...) a podobne. Nápis budú slovenské a ruské.

Tým sa doterajší veľký cintorín zmení na minimálny priestor, bude navždy upravený a získaná pôda poniesie úžitok. K udržiavaniu takého vojnového cintorína treba bude len na jar ostrihať živý plot a upraviť rastliny na náhrobnom rove, čo vykoná vojenská posádka a keď táto nie je v mieste, obecný úrad pod dozorom najbližšej četníckej stanice.

2. Vojnové cintoríny v Karpatoch a v bývalej etape, v ktorých je väčšina hrobov neznámych vojakov akejkoľvek národnosti, vedľa toho však aj menší počet zistených vojakov upraví sa tak, že telesné pozostatky neznámych sa uložia do spoločného hrobu, ako je v ods. 1. uvedené • pozostatky známych a zistených sa uložia do jednotlivých hrobov okolo, tak aby tvorili súmerný celok. Hroby tieto sa posadia tiež zelenými rastlinami a opatria tabuľkami s nápisom: meno a priezvisko, deň narodenia a úmrtia, potom bývalé číslo hrobu, ak boli tieto hroby číslované. Ostatná úprava ako v ods.1.

Tým sa tiež doterajší cintorín zmenší, získa sa pôda a udržiavanie nebude tak nákladné. Sem budú uložené aj telesné pozostatky z hrobov roztrúsených v okolí a uložené podľa toho, či sú neznámych alebo zistených vojakov.

3. Vojnové cintoríny v Karpatoch a v bývalej etape, v ktorých odpočívajú väčšia časť zistených vojakov, nechajú sa tak ako sú. Hroby sa upravajú ako

v 2. odst. Prihliadne sa len k tomu, či by sa nedal cintorína zmenšiť o jeden alebo niekoľko radov hrobov neznámych, ktorých pozostatky by sa uložili v spoločnom hrobe. Stalo by sa tak len v tom prípade, že by celkový vzhľad tým neutrpel. Keď by sa nedalo zmenšenie takého cintorína týmto spôsobom uskutočniť, zostal by cintorín tak ako je a len by sa upravil. Ostatná úprava hrobov a celého cintorína ako v odst. 1. a 2. Telesné pozostatky z hrobov roztrúsených po okolitých poliach a lesoch by sa tam tiež zniesli podľa 2. odst.⁴⁶

Ako tretí príklad by som uviedol spis MNO – Ústredného inšpektorátu vojnových hrobov vydaný pod č. j. 388133 dňa 125. novembra 1921, vymedzujúci pojem hrobu riadne zriadeného a riadne ošetrovaného (udržiavaného). Spis bol adresovaný inšpekcii vojnových hrobov v Košiciach, ktorá mala informovať všetky správy cintorínov a orgány vykonávajúce starostlivosť o vojnové hroby o tom, že „v čs. republike platí hrob za riadne zriadený a riadne ošetrovaný (udržiavaný) vtedy, keď sú splnené tieto všeobecné základné podmienky:

- a/ keď je jeho poloha a umiestnenie hrobu také, že ho chráni pred zničením a zneuctením,
- b/ keď je hrob zahrnutý do okrsku pôsobnosti dozeraajúcich a udržiavajúcich orgánov,
- c/ keď je miesto pochovania opatrené náhrobkom z hliny, kameňa či vôbec nejakej trvanlivej hmoty,
- d/ keď je náhrobok opatrený proti rozpadnutiu buď mačinou alebo dostatočne silným obkladom kameňa či inej trvanlivej hmoty,
- e/ keď je tabuľka a písmena na nej zriadená z trvanlivého materiálu a sú všetky dáta dobre čitateľné,
- f/ keď je v dobrom stave náboženský symbol, je úlohou všetkých cintorínových správ, za ktorých riadne plnenie sú zodpovedné, aby všetky hroby boli riadne zriadené a ošetrované.“

V poznámke sa upresňovalo, že odseky a/, b/ a c/ sa vzťahujú na hrob riadne udržiavaný, zatiaľ čo odseky d/, e/ a f/ na hrob riadne udržiavaný.

Výdavky na zriadenie vojnových hrobov hradilo ministerstvo národnej obrany a na ich údržbu malo vyčlenený paušál, pričom za jeden hrob bola stanovená ročná „udržiavacia náležitosť“ desať korún a za jeden „dĺžkový meter“ hrobového poľa šesť korún.

Záujemcovia o získanie informácií o vojnových hroboch z obdobia 1. svetovej vojny, resp. o štúdium relevantných archívnych dokumentov sa môžu obrátiť na Vojenský historický ústav (VHÚ) v Bratislave, ktorý je ve-

⁴⁶ Spis mali dostať: Zemské vojenské veliteľstvo pre Slovensko v Bratislave, civilná správa a Zemské vojenské veliteľstvo pre Podkarpatskú Rus v Užhorode, čs. zemská inšpekcia vojnových hrobov v Košiciach a vojenský referát ministra s plnou mocou pre správu Slovenska v Bratislave.

decko-výskumným, archívnym a múzejným zariadením ministerstva obrany SR pre oblasť vojenskej histórie.

VHÚ riadi a zabezpečuje činnosť troch vojensko-historických pracovísk (vedeckovýskumného, archívneho a múzejného). Sídлом riaditeľstva VHÚ a odboru vojensko-historických výskumov je Bratislava, Vojenského historického múzea Piešťany (pracoviská má v Piešťanoch a vo Svidníku) a Vojenského historického archívu Bratislava. Medzi hlavné činnosti VHÚ patrí:

- základný a aplikovaný výskum v oblasti vojenských dejín Slovenska,
- realizácia výsledkov vedeckej a odbornej práce v odborných domácich i zahraničných časopisoch a publikáciách, prostredníctvom vlastnej edičnej činnosti, referátov na vedeckých podujatiach doma i v zahraničí, bibliografickej, vedecko-informačných služieb, archívnej služby a výstavných činností,
- zhromažďovanie, ochrana, odborné spracovávanie a sprístupňovanie písomných a hmotných pamiatok z dejín vojenstva, vojenských dejín Slovenska a Slovákov od najstarších čias až po súčasnosť,
- budovanie špecializovanej vedeckej knižnice,
- vydávanie odborného časopisu Vojenská história,
- zabezpečovanie údržby a prevádzky areálov národných kultúrnych pamiatok – vojnových cintorínov s pamätníkmi na Dukle a vo Svidníku, pamätného miesta v Tokajiku a vojnového cintorína v Hunkovciach.

Sprístupňovanie archívnych dokumentov zabezpečuje Vojenský historický archív, ktorý je v zmysle zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov verejným štátnym archívom začleneným do skupiny špecializovaných verejných archívov. V systéme vojenského archívnictva a registratúr má postavenie konečného archívu s celoštátnou pôsobnosťou.

Vojenský historický archív:

- sústreďuje a uchováva písomné archívne dokumenty a iné formy záznamov trvalej dokumentačnej hodnoty, ktoré vznikli činnosťou vojenských ústredných orgánov, vojenských veliteľstiev, vojenských útvarov, inštitúcií a zariadení, ktoré v minulosti mali alebo v súčasnosti majú sídlo na území Slovenska, t. j. rakúsko-uhorskej armády do roku 1918, česko-slovenskej armády v rokoch 1918-1939, slovenskej armády v rokoch 1939-1945, česko-slovenskej armády v rokoch 1945-1992 a Armády (ozbrojených síl) SR po roku 1993, zabezpečuje ich uloženie, ochranu, ošetrovanie, odborné spracovanie a sprístupňovanie,
- ochraňuje archívne dokumenty, ktoré vznikli činnosťou orgánov a osobností prvého a druhého česko-slovenského odboja (1914-1918, 1939-1945), ako aj ďalšie písomnosti, archívne a špeciálne zbierky týkajúce sa vojenských dejín Slovenska, kmeňové doklady vojenských osôb (vojakov a poddôstojníkov od ročníka narodenia 1911),

- zhromažďuje a uchováva historické vojenské predpisy, fotografie, vojenko-historické a vojensko-odborné práce, filmy, mikrofilmy, mapy a rôzne tlačoviny,

- preberá od Ústrednej registratúry (Vojenský archív Trnava) spisové fondy a celky po uplynutí príslušnej lehoty uloženia, uskutočňuje dohľad nad vyradovacím konaním registratúrnych záznamov v Ústrednej registratúre a vo všetkých útvaroch ozbrojených síl SR.

Vo Vojenskom historickom archíve sú uložené dva súbory archívnych dokumentov, v ktorých sa nachádzajú záznamy súvisiace s problematikou vojnových hrobov a cintorínov z obdobia rokov 1911-1924. A to:

1. „Vojnové hroby“ ako súčasť archívneho fondu „Zemské vojenské veliteľstvo Bratislava“.

2. „Vojnové hroby a cintoríny“ - archívna zbierka.

Súbor archívnych dokumentov „Vojnové hroby“ z archívneho fondu „Zemské vojenské veliteľstvo Bratislava“ obsahuje v 11 škatuliach dokumenty, ktoré súvisia s problematikou vojnových hrobov v rokoch 1911 - 1924. Pôvodcami dokumentov sú hlavne:

- Ministerstvo národnej obrany - Ústredná inšpekcia vojnových hrobov Praha,

- Inšpekcia vojnových hrobov pre Slovensko Košice,

- Zemské vojenské veliteľstvo - Expozitúra zemskej inšpekcie vojnových hrobov Bratislava,

- Posádkové veliteľstvá,

- Posádkové duchovné správy,

- Vojenské útvary,

- Čs. zemské veliteľstvo četníctva pre Slovensko Bratislava,

- Okresné četnicke veliteľstvá a četnicke stanice,

- súkromné osoby .

Z hľadiska obsahu sa v tomto fonde nachádzajú hlavne dokumenty:

- žiadosti Inšpekcie vojnových hrobov o zaslanie ex. offo úmrtných listov adresované jednotlivým matričným úradom,

- žiadosti posádkových veliteľstiev a správcov cintorínov o výplatu zriaďovacieho a udržiavacieho paušálu na vojenské hroby,

- zmluvy so správcami cintorínov na zabezpečenie starostlivosti o vojnové hroby a cintoríny,

- prehlásenia majiteľov pozemkov o venovaní miesta vojnového hrobu a kúpne zmluvy na pozemky vojenských cintorínov,

- rozpočty príspevkov na úpravu a udržiavanie vojenských hrobov,

- nariadenia na úpravu vojnových a vojenských hrobov na obecných alebo iných cintorínoch,

- nariadenia na úpravu vojnových hrobov v Karpatoch,

- nariadenia na zisťovanie údajov o vojnových hroboch pre četnícke stanice,
- zoznamy vojnových hrobov a cintorínov, zoznamy pochovaných, úmrtné listy, náčrty cintorínov s vyznačením vojnových hrobov,
- pokyny, žiadosti a zmluvy v súvislosti s exhumáciami, exhumačné protokoly,
- žiadosti o poskytnutie informácií o mieste pochovania cudzích vojakov a zaslanie úmrtných dokladov,
- správy o inšpekciách vojnových hrobov vykonávaných Ústrednou inšpekciou vojnových hrobov a jej jednotlivými súčasťami ako aj zahraničnými inšpektormi,
- hlásenia četníckych staníc a zoznamy vojenských cintorínov a iných cintorínov s vojnovými a vojenskými hrobmi nachádzajúcich sa v ich obvode.

Archívny fond „Zemské vojenské veliteľstvo Bratislava“ vrátane jeho súčasti „Vojnové hroby“ bol čiastočne spracovávaný ešte vo Vojenskom historickom archíve Praha. Na Slovensko bol delimitovaný v roku 1993. Inventár nie je súčasťou tohto fondu.

Archívna zbierka „Vojenské hroby a cintoríny“ obsahuje dokumenty, ktoré vznikli v rokoch 1914 – 1924. Pisomnosti tejto archívnej zbierky sú roztriedené podľa okresov (na základe územnosprávneho členenia Slovenska po roku 1923), v ktorých sa vojenské hroby a vojenské cintoríny nachádzajú. Roztriedené a uložené sú v abecednom poradí v 79 archívnych škatuliach a obsahujú:

- katastrálne listy,
- evidenčné listy,
- úmrtné listy,
- menné zoznamy pochovaných s ich osobnými údajmi,
- exhumačné protokoly,
- zoznamy cintorínov,
- skice a plány cintorínov s presným vyznačením vojenských hrobov v jednotlivých obciach, prípadne v celých okresoch. Pri niektorých cintorínoch sa vyskytujú aj fotografie cintorína a exhumačné protokoly,
- register cintorínov na Slovensku podľa jednotlivých okresov.

V zbierke sú zaznamenané špeciálne vojenské cintoríny (napr. cintorín Kubra v Trenčíne), zajatecké cintoríny (napr. cintorín v Šamoríne), krypta pravoslávneho kostola (Telepovce- Osadné, okres Snina) alebo vojenské cintoríny, ktoré sú súčasťou civilných cintorínov. Prevažujú však písomnosti k hrobom jednotlivých vojakov alebo spoločným hrobom viacerých vojakov, ktorí sú pochovaní na obecných cintorínoch, alebo cintorínoch pri-

náležiacich príslušným cirkvám a náboženským spoločnostiam:

- rímskokatolíckej,
- evanjelickej,
- gréckokatolíckej,
- reformovanej,
- kalvínskej,
- pravoslávnej,
- židovskej obci.

V archívnej zbierke sa nachádzajú katastrálne listy s dokumentmi vojenských hrobov a cintorínov, ktoré sa vzťahujú na:

- 79 okresov,
- 1349 obcí s 1565 cintorínmi na ktorých sú vojnové hroby,
- 128 obcí s viac cintorínmi,
- 90 obcí s vojnovými cintorínmi s 58 350 pochovanými.

Archívna zbierka bola uložená vo Vojenskom historickom archíve Praha, na Slovensko bola delimitovaná v roku 1993. Inventár čiastočne spracovala PhDr. Silvia Čordášová vo VHA Trnava v roku 1998, dokončil ho Ing. Peter Krajčírovič vo VHA Bratislava v roku 2006.

VOJENSKÉ HROBY A CINTORÍNY V OKRESE SNINA

Mária Petrová

V zimných mesiacoch 1914 – 1915 sa časť územia východného Slovenska skutočne stala operačným pásmom armád východného frontu. Nielen prítomnosť ruských vojsk na východoslovenskom pohraničí, ale aj mohutné sústredenie rakúsko-uhorského vojska, ktoré si tu pripravovalo vhodný nástupný priestor na protiofenzívu, a v neposlednom rade aj samotné boje, poznamenali tento kraj na dlhé roky.

Samotné karpatské boje koncom novembra 1914 a vo februári – máji 1915 si vyžiadali obrovské straty na strane rakúsko-uhorskej a ruskej armády, ku ktorým v závere týchto bojov pribudli aj obeť z radov nemeckej armády (6. beskydský zbor generála Georga von der Marwitza). Častým javom bolo, že padlých vojakov nestíhali pochovávať a tak bojiská predstavovali hrôzostrašný obraz.⁴⁷ V horskom teréne Karpát sa nachádzalo obzvlášť veľa nepochovaných mŕtvych, preto sa pochovávanie v princípe neriadilo vyznaním, vojenskými náležitosťami alebo národnosťou mŕtvych.⁴⁸

Na slovenskej strane Karpát sa so zriaďovaním vojenských cintorínov začalo v roku 1916. Zaoberali sa tým osobitné komandá – K. und k. Kriegergräber azb. Kompanie Nr. 1, 4, 5.⁴⁹ Tieto komandá podliehali Maďarom a ich práca bola vykonaná povrchno a nedôsledne. Na rozdiel od Haliče sa u nás pomníky nebudovali, mŕtvoly vojakov vyhľadávali, exhumovali a sústredovali na miestach vopred na to určených. Nad hrobmi sa umiestňovali prevažne brezové kríže. Niekedy bol vystavaný aj jeden centrálny pomník. Okolo cintorína i na jeho ploche boli vysadené smrek, robilo sa aj skromné oplotenie. Všetky tieto práce vykonávali vojnoví zajatci.⁵⁰

Udalosti prvej svetovej vojny sa priamo dotkli aj najvýchodnejšieho okresu Slovenska. V okrese Snina sa nachádza 34 vojenských cintorínov. Z celkového počtu sú tri cintoríny dnes už zaniknuté. Ide o vojenské cintoríny v obciach Belá nad Cirochou, Dlhé nad Cirochou a v meste Snina. V roku 2006 sme na vojenských cintorínoch v okrese Snina realizovali te-

⁴⁷ SLEPCOV, I.: Vojenské cintoríny z prvej svetovej vojny na východnom Slovensku. In: *Vojenská história*, 7, 2, 2003, s. 70 – 86, Bratislava, s. 70.

⁴⁸ LOPATA, M.: Cintoríny z obdobia prvej svetovej vojny v západnej Haliči – história a súčasnosť. In: *Prvá svetová vojna – Pozabudnuté cintoríny*. Svidník: RRA, 2005., s. 59.].

⁴⁹ SLEPCOV, I.: ref. 1, s. 71.

⁵⁰ BURAL, M. – SLEPCOV, I.: Vojenské cintoríny z prvej svetovej vojny na východnom Slovensku. In: *Prvá svetová vojna – Pozabudnuté cintoríny*. Svidník: RRA, 2005, s. 71.

rénny výskum, ktorý bol zameraný na konfrontáciu stavu týchto cintorínov v teréne s oficiálnymi plánmi cintorínov, ktoré sú uložené vo Vojenskom historickom archíve v Bratislave, vo fonde VHC.

Konkrétny výskum sme realizovali na vojenských cintorínoch v obciach Dara, Belá nad Cirochou, Dlhé nad Cirochou, Hostovice, Klenová, Kolbasov, Kolonica, Ladošírov, Nová Sedlica, Osadné, Parihuzovce, Pčoliné, Príslop, Runina, Ruský Potok, Snina, Stakčín, Ublá, Ulič, Uličské Krivé, Vyšná Jablonka a v obci Zboj.

V obciach Ostrožnica, Ruské, Smolník, Veľká Poľana a v obci Zvala sa terény výskum priamo neuskutočnil z dôvodu sťaženého prístupu do oblastí, kde sa vojenské cintoríny nachádzajú. Tieto obce sú dnes súčasťou Národného parku Poloniny, sú vysťahované a väčšina z nich zanikla v dôsledku výstavby vodárenskej nádrže Starina. Vojenské cintoríny v tejto oblasti sa nachádzajú v ťažko dostupnom horskom teréne a je obtiažne ich vypátrať bez skúseného sprievodcu.⁵¹ Jedine cintorín z obce Starina bol asanovaný na cintorín v Stakčine.

Smerom zo Sniny do Humenného sa nachádzajú dva vojenské cintoríny, v obciach Belá nad Cirochou a Dlhé nad Cirochou.

Na obecnom cintoríne v Belej nad Cirochou v severovýchodnej časti bolo situovaných šesť vojnových hrobov z prvej svetovej vojny.⁵² Štyri s jedným pochovaným vojakom a dva hroby (č. 5, 6) s dvomi vojakmi. Mená týchto vojakov sa nezachovali, známy je len rok úmrtia 1915, v ktorom padli.⁵³ Hroby boli označené krížikom. Dnes už tieto hroby na cintoríne ne nájdeme, na ich mieste je novovybudovaný Dom nádeje.

V obci Dlhé nad Cirochou sa hroby vojakov padlých v prvej svetovej vojne nachádzali na najstaršom z troch cintorínov, ktoré sú v obci na obecnom cintoríne pri hlavnej ceste vedúcej z Humenného do Sniny. Hroby boli situované v severovýchodnej časti tohto obecného cintorína, ktorý mal rozlohu 5 017 m², označené boli krížikom. Spolu ich bolo päť, tri s jedným pochovaným a dva (č. 3, 4) s dvomi pochovanými. Mená vojakov nie sú známe, všetci padli v roku 1915.⁵⁴ V súčasnosti však už hroby nie je možné identifikovať v teréne, ustúpili civilným hrobom.

⁵¹ V priebehu výskumu sa nepodarilo dohodnúť termín so sprievodcom.

⁵² V monografii o obci sa píše, že vojaci boli pochovaní v spoločnom hrobe, ktorý sa nachádzal na pravej strane celkom vzadu pri plote, čiže na juhovýchodnej strane cintorína. (ČIŽMÁR, M. – KAPRÁL, P.: *Ty, moja rodná Belá*. Obecný úrad Belá nad Cirochou, Levoča: Polypress, 2001, s. 107). Toto situovanie vojenských hrobov z prvej svetovej vojny sa nezhoduje s plánom cintorína, uloženom vo Vojenskom archíve v Bratislave.

⁵³ Vojenský historický archív (VHA) v Bratislave, fond (f.) Vojenské hroby a cintoríny na Slovensku (VHC), škatuľa (šk.) 56, obec Belá nad Cirochou.

⁵⁴ Tamže, šk. 56, obec Dlhé nad Cirochou.

V okresnom meste Snina sa nachádzali tri vojenské cintoríny, v súčasnosti sú už len dva. Jeden, tzv. vojensko-epidemický, sa nachádza v miestnej časti Brehy, nad Tarnovským potokom. Sú tu pochovaní vojaci, ktorí zomreli na následky rôznych infekčných ochorení. Na ploche 710 m² je tu v dvoch šachtách pochovaných spolu 153 vojakov, a to v šachte č. 1 – 90 vojakov a v šachte č. 2 – 63 neznámych vojakov.⁵⁵ Tento cintorín pozostáva z dvoch samostatných častí rozdelených poľnou cestou⁵⁶, ktoré sú ohradené betónovými stĺpmi a pletivom. Ešte v 90. rokoch 20. storočia stáli v oboch častiach samostatné centrálné kríže z dubovej guľatiny.⁵⁷ Vo väčšej časti cintorína sa nachádza alejová výsadba líp a celý areál je riadne udržiavaný.

Druhý cintorín sa nachádza na vrchole kóty Giglovo v nadmorskej výške 335 m n. m., severovýchodne od prímestskej rekreačnej oblasti Sninské rybníky. V jednej šachte sú tu uložené ostatky asi 130 neznámych vojakov, exhumovaných z okolitých vojenských cintorínov v katastrí Sniny⁵⁸ v roku 1929.⁵⁹ Cintorín je ohradený betónovými stĺpmi a pletivom. V strede sa nachádza centrálny dubový kríž. V 90. rokoch 20. storočia bol z plôch cintorína dvakrát odstraňovaný nálet krovín a drevín.⁶⁰ V súčasnosti je cintorín slabo udržiavaný.

Tretí cintorín s rozlohou 10 440 m² sa nachádzal pri Kalvárii. V 277 hroboch, z toho bolo 267 jednotlivých, sedem s dvomi a tri hroby s viac ako piatimi vojakmi, tu bolo pochovaných spolu 316 vojakov. Menovite poznáme 248 padlých vojakov.⁶¹ Tento cintorín v súčasnosti už neexistuje, na jeho mieste sú dnes občianske hroby.

V Snine sa v lokalite U umarteho v blízkosti Sninských rybníkov nachádza hrob neznámeho vojaka z prvej svetovej vojny.⁶² Hrob je riadne upravený a udržiavaný. Na kamennom pomníku, ktorý je označený železným krížom je umiestnená tabuľa s textom „*hrob neznámeho vojaka*“. V jeho tesnej blízkosti sa nachádza odpočívadlo pre turistov prechádzajúcich po turistickom chodníku zo Sninského kameňa na Sninské rybníky.

⁵⁵ Tamže, šk. 56, obec Snina - epidemický cintorín.

⁵⁶ V jednej časti sa nachádzajú už spomínané dve šachty s 153 pochovanými vojakmi a v druhej sa nachádzajú asi 4 hroby v neznámym počtom pochovaných, tieto 4 hroby sa však v archívnych materiáloch neuvádzajú.

⁵⁷ BURAL, M.: Vojenské cintoríny z prvej svetovej vojny na východnom Slovensku. Región Humenné. Región Snina. In: *Prvá svetová vojna – Pozabudnuté cintoríny*. Svidník: RRA, 2005, s. 94.

⁵⁸ Exhumácia prebehla na vojenských cintorínoch v Štefkovej, v Trstenej a na Giglovej.

⁵⁹ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Snina - Giglová.

⁶⁰ BURAL, M.: ref. 11, s. 94.

⁶¹ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Snina.

⁶² Veľakrát sa u miestnych stretne s teóriou, že tento hrob pochádza z druhej svetovej vojny. Avšak, keby pochádzal z druhej svetovej vojny, bol by už dávno prenesený na niektorý z blízkych cintorínov obetí druhej svetovej vojny. Tento hrob nie je ani štatisticky podchytený.

V smere Snina – Osadné sa nachádzajú štyri vojenské cintoríny, konkrétne v obciach Pčoliné, Parihuzovce, Hostovice a Osadné.

Vojenský cintorín v Pčolinom, ktorý sa nachádza v blízkosti grécko-katolíckeho chrámu, medzi chrámom a farskou záhradou, splynul s cintorínom civilným. Je tam 26 jednotlivých hrobov a dva hroby sú s tromi až piatimi vojakmi. Spolu je tam pochovaných 35 vojakov, z toho menovite známych je 11 rakúsko-uhorských vojakov, ostatní sú neznámi (z toho je jeden Čech). Zo situačnej mapky tohto cintorína vyplýva, že mal rozlohu 529 m² a ohradený bol smrekovým plotom. Plot však bol polámaný a zvalený, na cintoríne sa pásol dobytok. Preto veliteľ četníckej stanice Procházka v roku 1920 navrhol, aby miestni obyvatelia Michal Kasár a Peter Potocký, ktorí sa k tomu hodia a práci s drevom rozumejú, dali plot do poriadku.⁶³ Do roku 1945 bol cintorín udržiavaný. Školská mládež chodila každý rok 1. novembra zapalovať sviečky na vojenské hroby.⁶⁴ V súčasnosti je areál cintorína pravidelne vykášaný, hroby však začínajú byť ťažšie identifikovateľné.

Západne od obce Parihuzovce sa na miernom návrší nachádza vojenský cintorín, ktorý je dnes súčasťou obecného cintorína. Pôvodne tam ešte v roku 1878 stál starý drevený chrám. Pôvodné schody k chrámu sa stali vstupnými na vojenský cintorín a na mieste, kde stál oltár bol postavený centrálny pomník.⁶⁵ Cintorín má nádhernú jedinečnú architektúru. Hroby sú usporiadané v troch kruhoch v okolí dnes už neexistujúceho pamätníka. Časť hrobov je umiestnená po obvode cintorína a vo vstupnej časti cintorína po oboch stranách chodníka. Spolu je tam 157 hrobov, 145 jednotlivých a 12 hrobov s viac ako piatimi vojakmi. Pochovaných je tu 480 vojakov, z toho je 52 mien známych.⁶⁶ Na cintoríne sa už žiadne kríže nenachádzajú. Pri vstupe a vo východnej časti cintorína sú lípy, ktoré rástli pri starom chráme. Obvodovú výsadbu tvoria hlohy. Časť areálu bola ohradená kamenným múrikom a časť ostnatým drôtom. Na konci 90. rokov 20. storočia bol cintorín vyčistený od nánosov drevín a krovín.⁶⁷ Hroby sú aj dnes dobre identifikovateľné. Tento cintorín je zrekonštruovaný a zasluhuje si mimoriadnu pozornosť a starostlivosť.

V juhovýchodnej časti obecného cintorína v Hostoviciach na ploche 720 m² sa ešte donedávna nachádzalo 48 hrobov vojakov, ktorí tu padli. Spolu tu bolo pochovaných 110 vojakov, a to 26 jednotlivo, po dvoch v štyroch hroboch, po 3 – 5 v 14 hroboch a viac ako päť vojakov v štyroch šachtách

⁶³ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Parihuzovce.

⁶⁴ CIMA, J. – FEDIČ, V. – KOVÁČ, A.: *Pčoliné*. Obecný úrad Pčoliné, 1998, s. 10; pozri aj *Kronika obce Pčoliné*, stať Prvá svetová vojna 1914 – 1917, s. nečíslované.

⁶⁵ BURAL, M.: ref. 11, s. 96.

⁶⁶ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Parihuzovce.

⁶⁷ BURAL, M.: ref. 11, s. 96.

(č. 18, 32, 33, 37). Poznáme mená 103 vojakov a pri 19 vojakoch je uvedený dátum úmrtia apríl 1915.⁶⁸ Na niektorých hroboch boli umiestnené plechové hviezdy.⁶⁹ Dnes už tieto hroby nie je možné identifikovať, pretože boli rozorané a zrovnané so zemou. Na jednu časť sa dokonca vyváža odpad z obecného cintorína.

V Osadnom⁷⁰ sa nachádzajú dva vojenské cintoríny z prvej svetovej vojny. Jeden by sa mal nachádzať pri grécko-katolíckom chráme, kde v dvoch hroboch – šachtách by malo byť pochovaných spolu 1 473 neznámych vojakov (v šachte č. 1 – 867 vojakov, a v šachte č.2 – 606 vojakov)⁷¹. K tomu cintorínu sa nezachoval plán, preto sa ho nepodarilo identifikovať.

Druhý cintorín sa nachádza v krypte pod pravoslávny chrámom v obci.⁷² Pri vstupe do krypty sa nachádzala pôvodne stará zoxidovaná tabuľa s textom v staroslovienčine a češtine: „*Zde v Pánu odpočívá 1 025 vojínů padlých ve světové válce 1914 – 1915, známých podle jmen 23, neznámých 1 002. Čest budiž jejich památce. Exhumaci a uložení pozůstatků tu uskutečnili v letech 1933 – 1934.*“⁷³ Krypta vznikla v roku 1926 a pôvodne v nej boli uložené ostatky 1 025⁷⁴ vojakov, pozvázané z okolitých lesov. V rokoch 1933⁷⁵ – 1934 sem boli prevezené ostatky vojakov zo zrušených vojenských cintorínov z Nižnej a Vyšnej Jablonky a z Veľkej Poľany, a tak stúpol ich počet v krypte na cca 1 600, z nich je len 62 známych mien. Ostatní sú neznámi, prevažne ruskí vojaci.

Zaujímavé je pozadie vzniku krypty. Keď v roku 1925, pre nehody s dovedajším duchovným, prišiel do obce pravoslávny duchovný Alexander Cuglevič, celá dedina prijala pravoslávie a tak sa slúžilo v starom (gréckokatolíckom) chráme. Ale gréckokatolícke biskupstvo sa Osadného nechcelo vzdať a tak prisľúbilo pôdu každému, kto sa vráti k únii. Nakoniec sa vrátilo asi 14 rodín a tak boli pravoslávni veriaci nútení odísť z chrámu. Najprv slúžili pred chrámom pri kríži, potom v miestnej škole a nakoniec v súkromnom dome. Keďže im to nestačilo, rozhodli sa postaviť si vlastný chrám. Požiadali preto príslušné úrady o stavebné povolenie, ktoré však nedostali, lebo pravoslávie bolo vtedy zakázané. Preto na podnet otca Alexandra pozbierali ľudia

⁶⁸ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Hostovice.

⁶⁹ BURAL, M.: ref. 108, s. 96.

⁷⁰ Obec Osadné nájdeme v staršej literatúre a rovnako aj vo fondoch VHC VHA v Bratislave pod názvom Telepovce.

⁷¹ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Telepovce.

⁷² Krypta je hlboká 7 až 11 m, dĺžka a šírka 4 x 1,5 m. (Informácia podľa jereja P. Soroku, nar. 1979, zo 14. júla 2006, Osadné).

⁷³ BURAL, M.: ref. 11, s. 95.

⁷⁴ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Telepovce.

⁷⁵ Konkrétne exhumácie prebehli: 13. 11. 1933 v lokalite Pod kozím vrchom a Zadní Skúry, 15. 11. 1933 v lokalite Poľana a Zadní Skúry, 16. 11. 1933 v lokalite Pod Skúramy a Kozi Ortáš, 17. 11. 1933 v lokalite Kozi Ortáš. (VHA, f. VHC, šk. 56, obec Telepovce).

kosti vojakov z prvej svetovej vojny, ktoré boli roztrúsené po okolitých lesoch, vykopali na pozemku, ktorý darovala rodina Leniková z Osadného, jamu a pokladali tu asi 1 025 ostatkov vojakov. Na základe toho napísali žiadosť o umožnenie stavby pamätníka ruským vojakom. To im bolo dovolené a tak sa okolo roku 1929 začala stavba chrámu, ktorý projektoval významný pravoslávny architekt archimandrida Andrej Kolomacký. Vysviacka chrámu sa konala po roku 1930 a zasvätený bol svätému archanjelovi Michalovi, neskôr bol chrámový sviatok preložený na Voznesenije Hospodinovo.⁷⁶

V období socializmu krypta upadla do zabudnutia, a keďže sa nachádzala pod chrámom a hrob bol zabetónovaný, z miestnosti sa urobil sklad nepotrebných vecí. Zásluhou terajšieho duchovného otca Petra Soroku a za finančnej pomoci ruského veľvyslanectva sa podarilo v poslednom období kryptu zrekonštruovať. Rekonštrukcia krypty začala v roku 2003⁷⁷. Do konca roka sa podarilo zrekonštruovať prakticky celý interiér krypty (izolácia a oprava podlahy, stien, stropu, zavedenie elektrického vedenia). V roku 2004 sa v prácach pokračovalo vybudovaním prístrešku pri vstupe do krypty a taktiež sa vykonalo odvodnenie okolia chrámu. Pred kryptou bol postavený kríž. Dňa 17. júla 2005 sa uskutočnila posviacka krypty, ktorá bola spojená s oslavami 90. výročia karpatských bojov v I. svetovej vojne a 80. výročia obnovenia Pravoslávnej cirkevnej obce v Osadnom. Dnes je dôstojným miestom odpočinku a je sprístupnená verejnosti.

Východne od Sniny v obci Stakčín sa vojenský cintorín nachádza na miernom návrší, zvanom Panská Hora a dnes je súčasťou obecného cintorína. Pôvodne vojakov padlých vo vojne pochovávali v hone „Vúľchovec“ pri obci.⁷⁸ V roku 1917 boli ostatky týchto vojakov prenesené z Vúľchovca na tzv. Panskú Horu, kde bol zriadený monumentálny vojenský cintorín. Pôvodný cintorín mal rozlohu 3 356 m². V 541 jednotlivých hroboch a v 14 šachtách s viac ako piatimi vojakmi tu odpočíva spolu 959 vojakov. Ku každému existuje exhumačný protokol. Všetky hroby boli označené krížom.⁷⁹ Väčší počet pochovaných na tomto cintoríne sa vysvetľuje tým, že po odchode Rusov koncom novembra 1914 tu v krytých priestoroch parnej pily bola zriadená vojenská nemocnica. Na jar 1915 bola obec postihnutá epidémiou cholery, následkom ktorej v nemocnici zomrel veľký počet zranených vojakov. Neskôr bol v obci zriadený aj zajatecký tábor.⁸⁰

⁷⁶ SOROKA, P.: *Pravoslávna cirkevná obec Osadné*. Osadné: Pravoslávna cirkevná obec Osadné, 2005, s. 8-12.

⁷⁷ Pri rekonštrukčných prácach bola zistená aj krádež jednej lebky, ktorá mala všetky zuby. Kto ju ukradol sa nezistilo. (Informácia podľa jereja P. Soroku, nar. 1979, zo 14. júla 2006, Osadné).

⁷⁸ TEREK, Š.-PRISLUPSKÝ, J.: *Stakčín*. Okresné vlastivedné múzeum Humenné a MNV Stakčín 1969, s. 14.

⁷⁹ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Stakčín.

⁸⁰ TEREK, Š.-PRISLUPSKÝ, J.: ref. 32, s. 15-16.[]

Cintorín bol pôvodne ohradený plotom a výsadbou borievky a smrekov. Drevené kríže boli za prvej republiky nahradené kamennými monolitmi s údajmi o pochovaných vojakoch. V hornej časti cintorína boli na spoločných hroboch vysadené smutné vrbý a medzi nimi sa nachádzal pomník s maďarským textom: „*A hazaert 1914 – 1918*“ (Za vlasť 1914 – 1918). Tento text bol za 1. ČSR nahradený textom: „*Pamiatke padlým 1914 – 1918*“. Vstup na cintorín tvorilo schodisko so vstupnou bránou a maďarským textom: „*1914 – 1918. A világháboruban elesett hos katonák temetoje*“ (Vojenský cintorín padlým vo svetovej vojne).⁸¹

V období 1. ČSR, vždy 1. mája, sa konali na tomto cintoríne celookresné spomienkové slávnosti ako hold padlým vojakom. Pri tejto príležitosti vzlietal nad cintorín dvojplôšnik a zhadzoval veniec na centrálny pomník. Potom nasledovali slávnostné príhovory a vojenské salvy. Za socializmu sa tento cintorín, ako jediný z okresu Snina, dostal do zoznamu kultúrnych pamiatok. Po roku 1989 však nastala postupná likvidácia cintorína. Všetky hromadné hroby za centrálnym pomníkom boli zlikvidované a nahradené civilnými. Postupne civilné hroby nahrádzali aj jednotlivé vojenské a tento stav pretrvával. Zlikvidovaný bol aj posledný náhrobný kameň, na ktorom bol nápis, že v ňom leží vojak Kušniar⁸² z Veľkého Lomu.⁸³ V súčasnosti sú posledné hroby už ťažko identifikovateľné v teréne. Väčšia časť pôvodného vojenského cintorína je oplotená, aby sa zabránilo jeho postupnej likvidácii. Pomník a vstupná bránka stoja dodnes. Na cintoríne ešte aj dnes nájdeme pozostatok z náhrobného kameňa vojaka Kušniara, ako aj jeden, dnes už slabo udržiavaný, hrob, kde je pochovaný istý legionár z obce menom Stach, ktorý zomrel v roku 1920. Areál cintorína je pravidelne vykášaný.

Smerom zo Stakčina do Uble sa nachádzajú vojenské cintoríny v obciach Kolonica, Ladomírov, Klenová a v obci Ublá.

V Kolonici⁸⁴ sa vojenský cintorín nachádza v rámci obecného cintorína za grécko-katolíckym chrámom v jeho staršej časti. Podľa katastrálneho listu z fondu VHC pozostáva z dvanástich hrobov, a to z deviatich jednotlivých hrobov a troch hrobov s viac ako piatimi vojakmi. Spolu je tu pochovaných 33 vojakov, z toho je päť menovite známych. Avšak podľa evidenčných listov nachádzajúcich sa v katastrálnom spise obce Kolonica

⁸¹ BURAL, M.: ref. 11, s. 93-94.

⁸² V evidenčnom liste sa uvádza meno Kušnicz Johann, hrob číslo 509, je to posledný okrajový hrob zo všetkých jednotlivých, ktoré sú zakreslené na pláne tohto cintorína.

⁸³ BURAL, M.: ref. 11, s. 94.

⁸⁴ Vo fonde VHC Vojenského archívu sa uvádza, že v obci Kolonica je len jeden vojenský cintorín. Buraf v prílohe uvádza dva cintoríny v Kolonici, jeden s 33 vojakmi v 12 hroboch a druhý so štyrmi v štyroch hroboch, (BURAL, M.: ref. 11, s. 110); Slepcev zas spomína jeden cintorín s 33 vojakmi v štyroch hroboch, (SLEPCOV, I.: ref. 1, s. 84).

je na jednom evidenčnom liste uvedených šesť neznámych vojakov pochovaných po dvoch, t.j. v troch hroboch⁸⁵. Na druhom evidenčnom liste sa však uvádza 22 neznámych vojakov pochovaných jednotlivo⁸⁶. Tieto údaje si navzájom protirečia, avšak nakoľko nie sú dochované iné pramene k tejto problematike, ostáva otázka vojenského cintorína v obci Kolonica otvorená ďalším skúmaniam. V súčasnosti sú hroby v teréne ťažko identifikovateľné. Zaujímavosťou je, že podľa zachovaného plánu hrobov roztrúsených po obci, by sa mal jeden hrob nachádzať v obci, v záhrade rodinného domu pri kamennom kríži. Domáci nám potvrdil, že na mieste terajšieho kríža od nepamäti stál kríž drevený, ktorý bol časom nahradený krížom kamenným. Z toho môžeme predpokladať lokalizáciu aspoň tohto jedného hrobu.

V obci Ladomírov sa vojenský cintorín nachádza vedľa starej poľnej cesty do Uble. Na ploche 42 m² je v štyroch hroboch pochovaných spolu 19 vojakov, v troch hroboch po päť a v hrobe č. 3 sú štyria vojaci. Mená ani iné údaje o vojakoch nie sú známe.⁸⁷ Tento vojenský cintorín je dnes úplne zarastený, hroby sa však v teréne dajú identifikovať.

V Klenovej sa podľa archívnych materiálov na obecnom cintoríne nachádza jeden vojnový hrob rumunského vojaka. Údaje o tomto padlom vojakovi sa zachovali.⁸⁸ Dnes už tento hrob nie je možné na cintoríne identifikovať.

Cintorín v Ubli sa nachádza vo východnej časti obecného cintorína, v blízkosti cesty do Berezovca. Na ploche 90 m², v ôsmich hroboch je pochovaných spolu 41 rakúsko-uhorských vojakov, ktorí zomreli na cholere. Sú tu štyri jednotlivé hroby, jeden hrob s dvomi, jeden hrob s 3 – 5 vojakmi a dve šachty s viac ako piatimi vojakmi. Hroby sú usporiadané v troch radoch. Mená padlých vojakov sa nezachovali, zachovala sa však mapka pôvodného cintorína. V jeho strede sa nachádzal drevený centrálny kríž, ktorý do roku 1997 voľne ležal na zemi na hroboch.⁸⁹ V súčasnosti sa hroby dajú v teréne len ťažko identifikovať. Areál cintorína je však pravidelne vykášaný. Na obecnom cintoríne sa nachádzajú aj iné vojnové hroby rodákov z obce, ktorí padli v prvej svetovej vojne. Tieto hroby majú pekné kamenné pomníky s textom: „*Pamiatka svetovej vojny*“.

V smere Stakčín – Nová Sedlica, v Uličskej doline sa nachádza až desať vojenských cintorínov z prvej svetovej vojny.

⁸⁵ Podľa dochovanej mapky sa tieto hroby nachádzajú mimo cintorína roztrúsené po obci. Dnes sa už tieto hroby nedajú jednoznačne identifikovať.

⁸⁶ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Kolonica.

⁸⁷ Tamže, šk. 56, obec Ladomírov.

⁸⁸ Tamže, šk. 56, obec Klenová.

⁸⁹ Tamže, šk. 56, obec Ublá.

V dnes už zaniknutej obci Dara sa vojenský cintorín nachádza nad pravoslávny chrámom v blízkosti základov starého dreveného chrámu ako súčasť obecného cintorína. Pôvodne mal cintorín rozlohu 360 m² a spravovala ho obec. Nachádza sa tu 20 jednotlivých vojnových hrobov a dve šachty po päť vojakov. Spolu 30 ostatkov neznámych vojakov, ktorí padli v bojoch v okolitých lesoch. Mená a iné dáta pochovaných vojakov nie sú známe.⁹⁰ V súčasnosti je cintorín už ťažko identifikovateľný, hroby nie sú dobre viditeľné v teréne. Zarastá krovím, sčasti je však vykášaný občanmi, ktorí udržuujú okolité civilné hroby. V dvoch častiach cintorína sú hroby čerstvo narušené vykrádačmi hrobov.

V Príslope sa vojenský cintorín nachádza vo vstupnej časti areálu murovaného grécko-katolíckeho chrámu. Terajší cintorín pozostáva z 18 hrobov⁹¹, ktoré sú usporiadané v kruhu. Spolu je na tomto cintoríne pochovaných 81 vojakov, ktorí padli počas ruskej ofenzívy v novembri 1914, avšak v troch hroboch - šachtách. V hrobe č. 1 je pochovaných sedem vojakov, z toho sú traja známi podľa mien, v hrobe č. 2 je pochovaných 37 vojakov, z toho je päť známych podľa mien a v hrobe č. 3 je pochovaných tiež 37 vojakov, z toho je známe meno jedného vojaka. Údržbu cintorína za prvej československej republiky zabezpečoval zmluvný hrobár Ján Németh zo Stakčína. Cintorín bol ohradený kamenným plotom, ktorý je dodnes viditeľný, vstup na cintorín bol od cesty.⁹² Z južnej strany nad hrobmi dominuje košatá lipa. V strede je umiestnený drevený dubový centrálny kríž, na ktorom je nádherne vyrezávaný drevený veniec s motívom ruží. Tento veniec sa pôvodne nachádzal na hrobe rakúsko-uhorského dôstojníka. Tohto dôstojníka, raneného v novembri 1914, ošetroval miestny učiteľ Vasiľ Jackovič. Dôstojník však svojim zraneniam podľahol a pochovaný bol v záhrade pred miestnou školou. Po vojne boli jeho ostatky rodinnými príslušníkmi prenesené do jeho rodiska a drevený veniec bol z hrobu prenesený na vojenský cintorín.⁹³ Na centrálnom kríži pod vencom je pripevnená stará zhrdzavená tabuľa, na ktorej bol pôvodne text o pochovaných vojakoch. Cintorín je pravidelne vykášaný a hroby sú dobre identifikovateľné. V súčasnosti sa však pristúpilo k rekonštrukcii cintorína, starý drevený kríž bol nahradený krížom novým, rovnako aj na jednotlivé hroby boli osadené kríže a cintorín je riadne oplotený.

Vojenský cintorín v Topoli, zriadený v roku 1917, patrí medzi najväčšie a najkrajšie cintoríny v Uličskej doline. Leží severne od dreveného chrámu

⁹⁰ Tamže, šk. 56, obec Dara.

⁹¹ V spise k obci Príslop vo VHA sa nachádzajú tri mapky cintorína, dve s 15 jednotlivými hrobmi a jedna s tromi šachtami v tvare kruhu. Prvé dve sa vôbec nevzťahujú k tomuto cintorínu, ale k cintorínu na Zakarpatsku s rovnakým názvom Príslop.

⁹² VHA, f. VHC, šk. 56, obec Príslop.

⁹³ Informačná tabuľa na vojenskom cintoríne v obci Príslop

sv. Michala archanjela na mieste bývalého obecného cintorína a tvorí s ním spoločný areál. V 119 jednotlivých a v 34 hroboch s 3 – 5 vojakmi je tu spolu pochovaných 240 vojakov, predovšetkým vojakov zo 44. pešej divízie XVIII. zboru generála Zieglera 2. rakúsko-uhorskej armády, ktorí bojovali počas zimnej ofenzívy od februára do mája 1915 v oblasti horského hrebeňa Malého Bukovca nad Topoľou. V roku 1922 bola žandárskou stanicou v Ruskom vykonaná revízia cintorína, pri ktorej sa zisťoval stav cintorína a počet pochovaných vojakov. Z uvedeného obdobia je zachovaný plán cintorína a súpis mien tu pochovaných vojakov. Podľa tohto súpisu sú známe mená len 26 padlých vojakov, prevažne českej národnosti.⁹⁴ Predpokladá sa, že okrem rakúsko-uhorských vojakov sú tu pochovaní aj ruskí vojaci, pretože v blízkosti cintorína bol na majeri ruský zajatecký tábor.⁹⁵

Hroby vo vstupnej časti sú usporiadané v piatich radoch po oboch stranách prístupovej cesty k centrálnemu krížu. V centrálnej časti pri kríži sú hroby usporiadané v troch radoch v tvare oblúka, a zo strany od dreveného chrámu v štyroch radoch. Za centrálnou časťou sa nachádzala menšia časť cintorína, v ktorej boli hroby usporiadané v dvoch radoch.⁹⁶ Vojenský cintorín bol riadne udržiavaný predovšetkým žiakmi miestnej základnej školy. Počas druhej svetovej vojny mal na jeho údržbe veľkú zásluhu miestny učiteľ Fedor Maľar.⁹⁷ Ako jeden z mala cintorínov bol riadne udržiavaný aj po celé obdobie socializmu. Od roku 1990 je majetkom obce Topoľa. V roku 1996 bola podľa pôvodnej zachovanej mapky väčšia časť cintorína opravená, a to vo vstupnej časti a v časti okolo centrálného kríža. Bol osadený nový drevený centrálny kríž, rovnako aj na zrekonštruované hroby boli osadené nové kríže. Z pôvodnej výsadby cintorína sa zachovali centrálné javory. Všetky hroby sú dnes dobre identifikovateľné a cintorín je pravidelne vykášaný.

Východne od obce Runina, v lokalite Čiščovaty v blízkosti hospodárskeho dvora, sa nachádza vojenský cintorín s rozlohou 961 m². Je tu 67 hrobov, 60 jednotlivých a sedem s tromi až piatimi vojakmi. Spolu je tu pochovaných 90 neznámych, prevažne ruských vojakov. Hroby sú usporiadané v dvoch radoch polkruhovitého tvaru okolo dnes už neexistujúceho dreveného centrálného pravoslávneho kríža, ktorý stál medzi starými javormi. Cintorín bol ohradený dreveným plotom so vstupnou brámkou.⁹⁸

⁹⁴ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Topoľa.

⁹⁵ BURAL, M.: ref. 11, s. 97; podľa podania miestnych obyvateľov sú na tomto cintoríne pochovaní i tureckí vojaci.

⁹⁶ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Topoľa.

⁹⁷ Informačná tabuľa na vojenskom cintoríne v obci Topoľa.

⁹⁸ VHA, f. VHC, šk 56, obec Runina.[

Do roku 2007 bol cintorín celý zarastený, hroby sa však dali v teréne identifikovať. V súčasnosti bol cintorín vyčistený a opravený. Na hroby boli umiestnené drevené latinské kríže, rovnako bol osadený aj centrálny kríž a cintorín je riadne oplotený.

Vojenský cintorín v Kolbasove tvorí súčasť obecného cintorína, ktorý sa nachádza na svahu za gréckokatolíckym chrámom. Zaberá plochu 0,66 ha (426 m²). Pochovaných je tu 33 vojakov rakúsko-uhorskej armády jednotlivo v 33 hrobách. Menovite je známych 29 vojakov, úmrtie sa datuje do roku 1915.⁹⁹ V strede cintorína sa nachádzal rozpadajúci sa drevený dubový kríž. Pôvodnú výsadbu na cintoríne tvorili jasene a javory vysadené po oboch stranách kríža a živý plot z hlohu obyčajného. Časť tejto výsadby sa zachovala dodnes.¹⁰⁰ V roku 2005 bol tento cintorín obnovený, namiesto dubového centrálného kríža bol osadený brezový, rovnako aj na hroby usporiadané v dvoch radoch (pôvodne, podľa zachovaného plánu cintorína, by mali byť tri), boli osadené brezové kríže a informačná tabuľa o cintoríne. Cintorín je pravidelne vykášaný, hroby sú dobre identifikovateľné. V roku 2007 boli brezové kríže nahradené drevenými latinskými krížmi.

Vojenský cintorín obce Ruský Potok sa nachádza neďaleko starej cesty vedúcej z obce do sedla Príslopec na lokalite Lipky, v nadmorskej výške 650 m n. m. Na ploche 588 m² je pochovaných 37 vojakov, pravdepodobne rakúsko-uhorskej armády, v 30 hrobách, 27 hrobov je jednotlivých a tri hroby s tromi až piatimi vojakmi. Časť hrobov je usporiadaná v tvare konského kopyta.¹⁰¹ V strede cintorína sa nachádzal centrálny kríž a na hrobách boli drevené kríže s textami o počte padlých vojakov.¹⁰² V súčasnosti je celý cintorín zarastený krovím a hroby sú už ťažko identifikovateľné.

V Uličí je vojenský cintorín s rozlohou 663 m² situovaný západne od gréckokatolíckeho chrámu a tvorí osobitnú časť obecného cintorína. Zriadený bol v roku 1917. Z roku 1921 sa zachoval plán cintorína s menami tu pochovaných vojakov. Podľa neho je v 61 jednotlivých hrobách, v troch hrobách s dvomi vojakmi a v jednom hrobe s 3 – 5, pochovaných spolu 71 vojakov, z toho 62 rakúsko-uhorských a deväť ruských vojakov. Podľa mena je známych 55¹⁰³ vojakov. Pôvodne bol cintorín ohradený dreveným plotom so vstupnou drevenou brámkou. Po prístupovej ceste smerom k centrálnemu krížovi sú hroby po oboch stranách usporiadané v troch radoch. Okolo kríža v jednom rade vytvárajú kruh.¹⁰⁴ Správou vojenského

⁹⁹ Tamže, šk. 56, obec Kolbasov.

¹⁰⁰ BURAL, M.: ref. 11, s. 98.

¹⁰¹ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Ruský Potok.

¹⁰² BURAL, M.: ref. 11, s. 98.

¹⁰³ Z toho 50 rakúsko-uhorských a 5 ruských vojakov.

¹⁰⁴ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Ulič.

cintorína sa za 1. ČSR zaoberalo zvláštne oddelenie ministerstva vnútra a dozor uskutočňovala Žandárska stanica v Uličí. Údržbu cintorína zabezpečoval vtedy Alexander Popovič z Uliča.¹⁰⁵ Po druhej svetovej vojne cintorín začal chátrať. Dnes je tento vojenský cintorín zrekonštruovaný podľa pôvodného stavu. V strede sa nachádza aj pôvodný drevený kríž. Hroby sú upravené a označené krížikom s menovkami pochovaných vojakov. K zaujímavostiam tohto cintorína patrí aj neoverená informácia, že v hrobe č. 43 je vraj pochované knieža Alexej Alexejevič z cárskeho rodu Romanovcov, náčelník generálneho štábu, ktorý bol zastrelený maďarským vojakom počas inšpekcie na Májkovej lúke nad obcou Zboj.¹⁰⁶ Počas prvej republiky na tento hrob chodievali zapalať sviečky a klásť vence početné ruské delegácie.¹⁰⁷ Rovnako aj v dvojhrobe č. 21 je pochovaný ďalší ruský generál Mikolaj Mikolajevič Mirbach.¹⁰⁸

V Uličskom Krivom by sa mali na židovskom cintoríne nachádzať dva vojnové hroby rakúsko-uhorských vojakov. Údaje o oboch padlých vojakoch sa zachovali.¹⁰⁹ V súčasnosti sa nedajú tieto hroby lokalizovať.

Vojenský cintorín v obci Zboj sa nachádza v severnej časti areálu obecného cintorína. Pochovaných je tu 203 vojakov, z toho 197 ruských. Menovite je známych šesť rakúsko-uhorských a jeden ruský vojak. Cintorín má nádhernú architektúru a pozostáva zo 115 jednotlivých hrobov, šiestich hrobov s dvomi a z 21 hrobov s 3 – 5 vojakmi. V strede sa nachádza centrálny kríž.¹¹⁰ Na tomto kríži bola pôvodne tabuľka s českým textom: „*Zde odpočívá 190 vojnů padlých ve světové válce v roce 1914 – 1915. Známých dle jména 6, neznámých 184*“. Počas 1. ČSR boli na cintorín prenesené i ostatky ďalších vojakov z okolitých lesov¹¹¹, čo vyrovnáva rozdiel medzi údajom na tabuli (190) a oficiálnym údajom VHA (203). Tento rozdiel predstavuje 13 vojakov. Znamená to, že tabuľa bola pôvodná, z čias vzniku cintorína, a oficiálne údaje VHA pochádzajú pravdepodobne z obdobia 1. ČSR.

V oficiálnych záznamoch VHA sú uvedené len mená šiestich rakúsko-uhorských vojakov, ktoré sú zaznačené i v pláne cintorína. Zaujímavé je, že tu nie je uvedené meno ruského vojaka, aj keď je známe. Predpokladáme, že tento ruský vojak tu musel byť pochovaný dodatočne, t. j. v rokoch 1916 – 1919, keďže aj na pôvodnej tabuli umiestnenej na centrálnom kríži bol uvedený počet známych mien šesť. Potvrdzuje to aj v slovenčine písaný

¹⁰⁵ Tamže, šk. 56, obec Ulič.

¹⁰⁶ V kronike obce Zboj sa uvádza: „V bojoch, ktoré prebehli v našej dedine, padlo približne 400 ruských vojakov a medzi nimi i jeden generál, meno ktorého je neznáme ...“ (*Kronika obce Zboj*, Obecný úrad Zboj, stať 1914 – 1918, s. nečíslované).

¹⁰⁷ BURAL, M.: ref. 11, s. 99.

¹⁰⁸ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Ulič.

¹⁰⁹ Tamže, šk. 56, obec Uličské Krivé.

¹¹⁰ Tamže, šk. 56, obec Zboj.

¹¹¹ BURAL, M.: ref. 11, s. 99.

text na náhrobnej tabuli tohto ruského vojaka, ktorá je toho času umiestnená na strome v okrajovej časti cintorína. V súčasnosti sú všetky hroby dobre identifikovateľné a cintorín je riadne udržiavaný. Obec má v pláne rekonštrukciu cintorína podľa pôvodného stavu.

Aj v najvýchodnejšej obci Slovenska, v Novej Sedlici, sa nachádza, na tzv. Zimovčakovej lúke, štatisticky nepodchytený vojnový hrob neznámeho ruského vojaka, ktorého pravdepodobne zabudli exhumovať.¹¹²

V pásme hygienickej ochrany vodárenskej nádrže Starina sa nachádzajú vojenské cintoríny v obciach Ostrožnica, Ruské, Smolník, Starina, Veľká Poľana a Zvala.

Vojenský cintorín v obci Ostrožnica sa v skutočnosti nachádza medzi obcami Ostrožnica a Zvala na svahu 200 m od bývalej štátnej cesty v lokalite pod Jalovím.¹¹³ Na ploche 172 m² sa nachádza spolu sedem hrobov, z toho dva jednotlivé a päť skupinových hrobov, s 84 pochovanými vojakmi. Známych podľa mien je spolu 44 vojakov, z toho je 36 rakúsko-uhorských a osem ruských. Ostatní sú neznámi. Hroby sú usporiadané v dvoch radoch. Cintorín bol zriadený v roku 1917.¹¹⁴ Stará prístupová cesta, ako i celý areál cintorína, sú zarastené. V strede cintorína sa nachádza drevený dubový kríž osadený v betónovom základe, ktorý bol prenesený z niektorého z okolitých hrobov na miesto centrálného kríža.¹¹⁵

V dnes už zaniknutej obci Ruské sa nachádzali dva vojenské cintoríny. Jeden bol pri kostole a bolo tam pochovaných 14 neznámych vojakov v samostatných hroboch.¹¹⁶ Druhý je súčasťou obecného cintorína, nachádza sa na jeho okraji a má rozlohu 395 m². V 17 hroboch s tromi až piatimi vojakmi a v dvoch šachtách je tu pochovaných spolu 100 neznámych vojakov. Do roku 1921 tu boli len tri hroby. V roku 1922 sa začalo s exhumáciou a premiestňovaním ostatkov ďalších vojakov z okolitých lesov, čo vyvolalo negatívnu reakciu obecného úradu.¹¹⁷ V dokumente, ktorý je podpísaný richtárom Vasilom Kimákom a overený okrúhlou pečiatkou sa píše, že po uznesení Obecného úradu v obci Ruské nemohlo byť poskytnuté väčšie miesto na obecnom cintoríne pre exhumovaných vojakov padlých v rakúsko-uhorskej vojne.¹¹⁸ Exhumácia však bola vykonaná a počet pochovaných vzrástol na sto. V 90. rokoch 20. storočia bol cintorín na podnet Správy národného parku Poloniny vyčistený, avšak v súčasnosti nie je udržiavaný. Hroby sa dajú v teréne čiastočne identifikovať.

¹¹² Tamže, s. 100.

¹¹³ Tamže, s. 92.

¹¹⁴ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Ostrožnica.

¹¹⁵ BURAL, M.: ref. 11, s. 92.

¹¹⁶ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Ruské.

¹¹⁷ SLEPCOV, I.: ref. 1, s. 79.

¹¹⁸ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Ruské.

V dnes už bývalej obci Smolník sa vojenský cintorín nachádza v jej strede, na miernom svahu, kde sa nachádza aj starý občiansky cintorín. Pochovaných je tu spolu 124 vojakov v 17 šachtách s viac ako piatimi vojakmi (v šachte č. 2 sa udáva počet 28 pochovaných vojakov). Mená ani iné údaje o padlých nie sú známe. Hroby sú usporiadané v troch radoch a cintorín bol pôvodne ohradený dreveným oplotením.¹¹⁹ Na okraji cintorína sa nachádzajú rozpadajúce sa Božie muky. V súčasnosti je však cintorín celý zarastený a hroby sa dajú len ťažko identifikovať. Pred obcou Smolník sa ešte po druhej svetovej vojne nachádzal pri štátnej ceste veľký balvan s vyrytým maďarským textom, ktorý doň vyryl maďarský vojak v roku 1915. Pri výstavbe cesty bol tento kameň odvalený do rieky, kde leží dodnes a niektoré časti textu sú stále dobre čitateľné.¹²⁰

Pôvodný vojenský cintorín v obci Starina sa nachádzal na miernej vyvýšenine nad riekou Cirocha. V 82 jednotlivých a v dvoch šachtách s viac ako piatimi vojakmi tu bolo pochovaných spolu 116 vojakov. Zachoval sa menný zoznam týchto padlých, ale ani pri jednom sa neuvádza dátum smrti a číslo hrobu. Hroby boli usporiadané v polkruhu a mali osadené betónové kríže s ceduľkami, všetky boli pospájané oceľovými lanami. Plán sa k tomuto cintorínu nezachoval.¹²¹ V dôsledku výstavby Vodárenskej nádrže Starina bol tento cintorín asanovaný a ostatky vojakov boli prenesené na cintorín vystaňovalcov do obce Stakčín. Uložené boli spoločne, minimálne do 14 hrobov, na ktorých sa dnes nachádza šesť betónových krížov.

Pri likvidácii a prenášaní cintorína do obce Stakčín sa vyskytol problém s centrálnym pomníkom talianskeho kamenára. Najprv sa uvažovalo o jeho prenesení na rázcestie pri obci Jalová. Avšak po zameraní budúcej hladiny nádrže geodeti konštatovali, že tento pomník sa bude nachádzať asi 2 metre nad vodnou hladinou a tak sa od jeho prenášania upustilo. Avšak nestalo sa tak. V súčasnosti sa tento pomník nachádza asi 7 m pod vodnou hladinou a iba raz pri poklese vodnej hladiny v roku 1997 ho bolo možné vidieť nad vodnou hladinou.¹²² V uvedenom roku bola voľne položená pamätná tabuľa pri pomníku vyzdvihnutá a v súčasnosti sa nachádza v obci Stakčín v úschove Ing. Miroslava Buraľa.

Súčasný stav prenesených hrobov je katastrofálny. Zachovalo sa len pár pôvodných hrobov riadne označených pôvodnými krížmi, z ktorých v dôsledku rokov povypadávali cedule. Niekoľko krížov z vojenských hrobov zdobia teraz hroby civilné, ostatné boli zničené.

¹⁹ Tamže, šk. 56, obec Smolník.

¹²⁰ BURAL, M.: ref. 11, s. 91.

¹²¹ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Starina.

¹²² BURAL, M.: ref. 11, s. 92-93.

V bývalej obci Veľká Poľana sa nachádzajú dva vojenské cintoríny. Jeden sa nachádza v blízkosti ruín starého gréckokatolíckeho chrámu¹²³. Pozostáva s 298 jednotlivých a 12 hrobov s 3 – 5 vojakmi, v ktorých je pochovaných 340 neznámych vojakov. Plán k tomuto cintorínu sa v archívnych materiáloch nenachádza.¹²⁴ Slepcev uvádza, že v roku 1934 boli ostatky týchto vojakov prenesené do krypty pod pravoslávny chrámom v Osadnom.¹²⁵ Podľa Burala cintorín sa nachádza na pôvodnom mieste v obci, avšak je zanedbaný a neudržiavaný.¹²⁶

Druhý, tzv. „Ruský cintorín“, ktorý vzbudzuje mimoriadnu pozornosť, sa nachádza východne od obce na vrchole Predného Hodošika v masíve Kučalatej v nadmorskej výške 851 m. n. m. Je to najvyššie položený vojenský cintorín z prvej svetovej vojny na Slovensku. Na ploche 210 m²¹²⁷ v 86 hroboch, z toho v 40 jednotlivých, 34 hrobov s 3 – 5 vojakmi a v 12 šachtách s viac ako piatimi vojakmi, je tu spolu pochovaných 220 neznámych padlých vojakov, predovšetkým ruských.¹²⁸ Bural vo svojej štúdii uvádza počet pochovaných až 2 200 vojakov, a počet hrobov 40 jednotlivých a 395 s viac ako piatimi vojakmi.¹²⁹ Hroby na tomto cintoríne sú usporiadané v kruhu v piatich radoch. V strede je umiestnený centrálny kríž, ku ktorému vedú štyri prístupové cesty. Údržbu cintorína zabezpečoval legionár Vasiľ Minčič zo Stakčina. Po druhej svetovej vojne sa o cintorín starali žiaci okolitých škôl.¹³⁰ V priebehu rokov 1994 – 2004 tu boli Správou národného parku Poloniny organizované brigádnicke práce na jeho záchranu a údržbu. V roku 2005 však pre nezhody s jeho súčasným vlastníkom, Pozemkovým združením Veľká Poľana so sídlom v Snine, prestal byť cintorín udržiavaný. Z rozprávania pamätníkov vieme, že hroby dôstojníkov boli osadené železnými krížmi z nábojníc a hroby vojakov drevenými krížmi. V centrálnej časti stál drevený dubový kríž. Na všetkých krížoch boli tabuľky s údajmi o počte pochovaných vojakov. Ohradený bol ostnatým vojenským drôtom a živým plotom z hlohu obyčajného. Po celom obvode cintorína bola v pravidelnom rozostúpení smreková výsadba.¹³¹

¹²³ V blízkosti miesta, kde pôvodne stál kostolík, stojí teraz rotunda, na výstavbu ktorej bol použitý kameň z veže kostolíka.

¹²⁴ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Veľká Poľana.

¹²⁵ SLEPCOV, I.: ref. 1, s. 79.

¹²⁶ BURAL, M.: ref. 11, s. 91.

¹²⁷ Reálna rozloha tohto cintorína je však oveľa väčšia (cca 3217 m²). Ani dnes nie je tento cintorín dostatočne preskúmaný a zdokumentovaný podľa reálneho stavu v teréne.

¹²⁸ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Veľká Poľana.

¹²⁹ BURAL, M.: ref. 11, s. 90.

¹³⁰ VHA, f. VHC, šk. 56, obec Veľká Poľana.

¹³¹ BURAL, M.: ref. 11, s. 91.[]

V dnes už zaniknutej obci Zvala sa vojenský cintorín nachádza severne od kaplnky postavenej na mieste gréckokatolíckeho chrámu, ktorá bola zlikvidovaná v dôsledku výstavby Vodárenskej nádrže Starina. Na ploche 394 m² bolo v 48 šachtách s viac ako piatimi vojakmi pochovaných spolu 288 neznámych ruských vojakov.¹³² Hroby boli usporiadané v šiestich radoch. Do obdobia existencie obce bol súčasťou obecného cintorína. Pravidelne bol vykášaný a hroby sa dali riadne identifikovať. Po vysťahovaní obce a likvidácii gréckokatolíckeho chrámu bol naprieč vojenským cintorínom vybudovaný ostnatý plot na ochranu pred dobytkom. V súčasnosti sa dá identifikovať v teréne už len časť hrobov. Zvyšnú časť je možné identifikovať podľa zachovanej mapky. Areál cintorína je každoročne vykášaný miestnym urbáriatom.¹³³

Z celkového počtu 34 vojenských cintorínov z prvej svetovej vojny existuje v súčasnosti 31 cintorínov, a to cintoríny v obciach: Dara, Hostovice, Klenová (vojnový hrob), Kolbasov, Kolonica (2), Lodomírov, Nová Sedlica (vojnový hrob), Osadné (2), Ostrožnica, Parihuzovce, Pčoliné, Príslop, Runina, Ruské (2), Ruský Potok, Smolník, Snina (2), Stakčín, Starina, Topoľa, Ublá, Ulič, Uličské Krivé (dva vojnové hroby), Veľká Poľana (2), Zboj a Zvala. Z toho zrekonštruovaných je osem cintorínov, a to cintorín v Kolbasove, v Parihuzovciach, v Príslope, v Runine, v Topoli, v Uliči, vo Veľkej Poľane a krypta v Osadnom. V štádiu príprav je rekonštrukcia vojenského cintorína v obci Zboj. Ostatné tri cintoríny sú úplne zaniknuté.

Podľa archívnych materiálov je na týchto cintorínoch pochovaných spolu 9 425 padlých vojakov. Menovite je známych 1 301 vojakov, neznámych je 8 124.

Národnostné zloženie, podľa údajov uvedených v evidenčných listoch VHA vo fonde VHC k okresu Snina, je nasledovné: 86 Maďarov, 33 Rakúšanov, 26 Čechoslovákov, 13 Rumunov, 56 Rusov, 19 Nemcov, 2 Juhoslovania a 1 Poliak. Ostatní sú neznámej národnosti. Predpokladáme, že to boli prevažne príslušníci rakúsko-uhorskej armády. Vyskytujú sa tu však aj ruskí vojaci a zajatci, ako aj nemeckí vojaci.

Úmrtnosť v rokoch uvedených v evidenčných listoch niektorých padlých vojakov je nasledovná: v roku 1914 zomrelo 30 vojakov, v roku 1915 už 450 vojakov, v roku 1916 1 vojak. Pri 990 evidovaných vojakoch, známych alebo neznámych, sa dátum smrti neuvádza.

¹³² VHA, f. VHC, šk. 56, obec Zvala.

¹³³ BURAL, M.: ref. 11, s. 93.

V evidenčných spisoch vo fonde VHC sme nenašli bližšie informácie (okrem počtu pochovaných) o pochovaných vojakoch na cintorínoch v obciach: Dara, Osadné, Ruské, Smolník, Snina – epidemický cintorín, Snina – Giglová, Ubl'a, Veľká Poľana a Zvala. Môžeme teda len predpokladať, že získané informácie by mali platiť aj o tu pochovaných vojakoch.

Vo veľkej väčšine prípadov sa v archívnych materiáloch príčina smrti neuvádza. Zriedka je uvedené, že dotýčny buď *padol* alebo *podľahol zraneniu*. Predpokladáme, že vojaci, ktorí zomreli v poľných nemocniciach alebo sú pochovaní na epidemických cintorínoch, zomreli v dôsledku nejakej nákazlivej choroby, ako napr. na *cholery*, *maláriu*, *tuberkulózu* atď.

Zdroje :

1. CIMA, J. – FEDIČ, V. – KOVÁČ, A.: *Pčoliné*. Obecný úrad Pčoliné, 1998.
2. *Kronika obce Pčoliné*, Obecný úrad Pčoliné, stať Prvá svetová vojna 1914 – 1917.
3. *Kronika obce Zboj*, Obecný úrad Zboj, stať 1914 – 1918.
4. *Prvá svetová vojna – Pozabudnuté cintoríny*. Svidník: RRA, 2005.
5. SLEPCOV, I.: Vojenské cintoríny z prvej svetovej vojny na východnom Slovensku. In: *Vojenská história*, 7, 2, 2003, s. 70 – 86, Bratislava.
6. SOROKA, P.: *Pravoslávna cirkevná obec Osadné*. Osadné: Pravoslávna cirkevná obec Osadné, 2005.
7. TEREK, Š.-PRISLUPSKÝ, J.: *Stakčín*. Okresné vlastivedné múzeum Humenné a MNV Stakčín 1969.
8. Vojenský historický archív v Bratislave, fond Vojenské hroby a cintoríny na Slovensku, škatuľa 56, okres Snina.

BUDOVANIE VOJENSKÝCH CINTORÍNŮV V JUHOVÝ- CHODNOM POĽSKU V ROKOCH 1915 – 1918

Roman Frodyma

Na konci jari a začiatkom leta 1915 sa ozveny strašnej vojny pomaly ale iste vzdďalovali na východ, aby sa už nikdy nevrátili. Na bojiskách západnej Haliče (súčasného juhovýchodného Poľska) ležali tisíce padlých vojakov, ktorých pozostatky boli pochované v plytkých hroboch vyhlbených ich spolubojovníkmi počas krátkych chvíľ pokoja na fronte. Ďalšie tisíce tiel ležali nepochované na miestach, kde ich zastihla smrť. Najtragickejšie vyzerali karpatské lesy, z ktorých závaný vetra prinášali hrozný zápach mŕtvol padlých vojakov. Na mnohých miestach sa nachádzali zdochliny koní, ktoré požierali divoké psy a vtáky. Táto situácia si vyžadovala rýchle a dôsledné riešenie, pretože hrozilo vypuknutie epidémií. Rozkladajúce sa telesné pozostatky ľudí a zvierat mohli spôsobiť otravu zdrojov pitnej vody, ktoré využívalo miestne obyvateľstvo. Pôvodné studne v dedinách boli v dôsledku bojov zničené a ľudia boli odkázaní čerpať vodu len z povrchových zdrojov, ktorými sa mohli šíriť infekcie a nákazy. Po prechode frontu bola celková hygienická situácia v zničených a poškodených mestách a dedinách veľmi neutešená. Vojenské tylové služby a miestna administratíva sa snažili spraviť všetko preto, aby nedošlo k epidémiám.

Vojna priniesla so sebou obrovské straty na ľudských životoch a predstavitelia vtedajších štátnych inštitúcií pochopili, že budú musieť prevziať tradičnú rolu rodiny a systémovo sa postarať o hroby padlých vojakov, ktorí zahynuli ďaleko od svojich domovov. Ešte počas bojov na území juhovýchodného Poľska túto úlohu v prirfrontovom pásme plnili tzv. oddiely sanácie bojiska, ktoré podliehali jednotlivým tylovým veliteľstvám. Úzko spolupracovali s vojenskými jednotkami nasadenými na konkrétnych úsekoch frontu a niekedy boli podriaďované aj priamo pod velenie štábov rakúsko-uhorských poľných armád. Tieto oddiely sa podieľali na pochovávaní padlých vojakov, vytvárali provizórne vojenské cintoríny, viedli prvú evidenciu pochovaných. Táto organizačná štruktúra sa ďalej vyvíjala a 18. marca 1915 bol vydaný rámcový rozkaz regulujúci problematiku vojnových hrobov. Vrchné tylové veliteľstvo fungujúce pri Generálnom štábe rakúsko-uhorskej armády stanovilo presné pravidlá týkajúce sa pochovávaní a evidencie padlých vojakov, ako aj budovania vojenských cintorínov. (Neskôr 3. decembra 1915 bol na Ministerstve vojny vo Viedni vytvorený nový IX. odbor vojnových hrobov, ktorého úlohou bola koordinácia týchto prác).

Po prelome ruského frontu pri Gorliciach 2. mája 1915, keď rakúsko-uhorské a nemecké vojská postúpili ďalej na východ, došlo k reorganizácii celého systému. Jednotlivé tylové veliteľstvá sa v závese za svojimi vojskami taktiež presunuli mimo územie juhovýchodného Poľska a na mieste zanechali oddiely zaoberajúce sa vytváraním vojenských cintorínov. Tieto oddiely prešli pod velenie štábu vojenského okruhu „Západná Halič“ so sídlom v Krakove, na čele ktorého stál generál Adam Brander. V kompetencii tohto štábu bola kompletná sanácia bojísk po prechode frontu a vybudovanie dôstojných vojenských cintorínov. V prvom rade bolo potrebné veľmi rýchlo zasypať zákopy a bunkre, ktoré boli veľmi znečistené a taktiež rovnako rýchlo nájsť a pochovať telá padlých vojakov, ktoré ostali roztrúsené v teréne. Pri štábe vojenského okruhu „Západná Halič“ vznikol v lete 1915 tzv. Oddiel vojnových hrobov, ktorý prevzal riadenie všetkých štruktúr zaoberajúcich sa v teréne výstavbou vojenských cintorínov. Tento oddiel bol taktiež poverený stykom s miestnou civilnou administratívou a cirkevnými orgánmi v celom juhovýchodnom Poľsku a koordinoval ich zapojenie do starostlivosti o vojnové hroby. (Na celoštátnej úrovni bol vytvorený civilný Výbor pre starostlivosť o vojnové hroby vo Viedni, ktorý spolupracoval s IX. odborom vojnových hrobov na viedenskom Ministerstve vojny).

Tieto opatrenia umožnili efektívnejšie riadiť a realizovať výstavbu vojenských cintorínov a viedli k naštartovaniu projektu, ktorý nemal v dovtedajšej európskej histórii svoju obdobu. Na spoločných miestach mali byť vedľa seba pochovaní padlí vojaci všetkých znepríatelených armád. Túto ideu veľmi dobre charakterizovali verše Hansa Hauptmanna, ktoré sa objavili na centrálnom pamätníku jedného z vojenských cintorínov:

*„Verní prísaha a povinnosti
v boji, svoju krv preliali a život oddali.
Nehľadiac na to či na váhach osudu
nepriateľmi boli, alebo či priateľmi našimi,
všetci rovnako ako statoční vojaci
večnú spomienku si zaslúžili.“*

Velením nad Oddielom vojnových hrobov pri štábe vojenského okruhu „Západná Halič“ bol poverený kapitán Rudolf Broch, ktorý sa ukázal od daný myšlienkou vytvorenia dôstojných vojenských cintorínov. Veľmi rýchlo sa osvedčil ako dobrý organizátor a jeho pracovné metódy používané v juhovýchodnom Poľsku boli označované za vzor pri budovaní vojenských cintorínov aj v iných oblastiach Rakúsko-Uhorskej monarchie.

Rudolf Broch sa narodil v meste Prossnitz (v súčasnosti Prostějov) na severnej Morave v židovskej podnikateľskej rodine. Vzdelanie získal vo Viedni, kde ukončil gymnázium, Vyššiu technickú školu a aj Akadémiiu

umení. V roku 1890 nastúpil na vojenskú službu a rozhodol sa pre kariéru profesionálneho vojaka. Po povýšení do hodnosti poručíka pechoty pôsobil v posádkach vo Wadowiciach, Krakove, Nowym Sączu, Tarnowie a Brne. Po absolvovaní vojenskej školy bol povýšený do hodnosti kapitána a prevelený do štábu vojenského okruhu v Krakove. Po vypuknutí prvej svetovej vojny a po vytvorení Oddielu vojnových hrobov v roku 1915 bol kapitán Rudolf Broch poverený jeho velením. Za svoju činnosť je povyšovaný až do hodnosti plukovníka a po skončení vojny je ocenený najvyššími vyznamenaniami novej Rakúskej republiky. Po pripojení Rakúska k nacistickému Nemecku je Rudolf Broch kvôli svojmu rodinnému pôvodu vystavený diskriminácii a prinútený k presťahovaniu sa do židovského ghetta, kde končí svoj život samovraždou.

Zástupcom kapitána Rudolfa Brocha vo velení Oddielu vojnových hrobov bol kapitán Hans Hauptmann, ktorý sa po skončení prvej svetovej vojny stal autorom fundamentálnej knihy „Hroby hrdinov v západnej Haliči“. Narodil sa v Coburgu na Morave v rodine poisťovacieho úradníka. Absolvoval Obchodnú akadémiu v Brne a ovládal nemecký, český a anglický jazyk. Vojenskú službu začal ako jednoročný dobrovoľník, ale potom sa rozhodol pokračovať v profesionálnej vojenskej kariére. Po absolvovaní dôstojníckej školy bol povýšený do hodnosti kapitána a pôsobil na rôznych veliteľských funkciách. Po vypuknutí prvej svetovej vojny a po vytvorení Oddielu vojnových hrobov v roku 1915 sa osvedčil ako spoľahlivý a výkonný zástupca veliteľa tohto oddielu.

Rudolf Broch a Hans Hauptmann v rámci svojho Oddielu vojnových hrobov vytvorili 12 špecializovaných skupín, z ktorých každá mala určenú úlohu. Taktiež rozdelili územie vojenského okruhu „Západná Halič“ na 10 rajónov vojnových hrobov a na čelo každého rajónu vymenovali jedného vojenského veliteľa a jedného umeleckého vedúceho. Úlohou týchto veliteľov a vedúcich bolo riadenie výstavby vojenských cintorínov v im zverenom rajóne. R. Broch a H. Hauptmann získali k spolupráci viacerých známych rakúsko-uhorských umelcov a architektov, ktorí sa podieľali na výbere lokalít pre zriadenie vojenských cintorínov a na príprave projektových návrhov ich výstavby. Pôvodne bolo prijaté rozhodnutie o vytvorení 378 vojenských cintorínov, ale postupom času ich počet ďalej narastal.

Spočiatku najväčšiu aktivitu vyvíjali tzv. oddiely sanácie bojiska, ktoré po presune frontu ďalej na východ ostali pôsobiť na území juhovýchodného Poľska a svoje centrálné veliteľstvo mali v Tarnowe. Spolu s nimi pracovali evidenčné skupiny, ktoré sa pokúšali identifikovať a registrovať vojakov narýchlo pochovaných ešte počas bojov, respektíve vojakov, ktorí ostali nepochovaní ležať na bojiskách. Po exhumácii padlých vojakov z provizórnych plytkých hrobov boli ich telesné pozostatky prenesené na

novovytvárané vojenské cintoríny a tam znovu pochované. Padlí vojaci každej armády boli pochovávaní v samostatných hrobových poliach, pričom zaužívanou praxou bolo, že rakúsko-uhorskí a nemeckí vojaci sa nachádzali bližšie pri centrálnom pomníku a ruskí vojaci až ďalej. Tieto práce boli veľmi neprijemné, pretože telesné pozostatky padlých vojakov sa nachádzali v pokročilom štádiu rozkladu a príslušníci exhumáčnych skupín museli používať aj také nástroje ako vidly, hrable, fúriky či lopaty. V dôsledku tejto hygienicky rizikovej práce došlo k infikovaniu mnohých príslušníkov exhumáčnych skupín, ktorí ochoreli alebo zomreli.

Paralelne s touto činnosťou prebiehali projekčné práce nad umeleckými a architektonickými návrhmi nových vojenských cintorínov, ktoré sa realizovali pod vedením umeleckých vedúcich jednotlivých rajónov. V rámci nich boli riešené také otázky, ako podoba centrálnych pamätníkov, typ oplotenia a vstupných brán, úprava hrobových polí a podobne. Zaužívanou praxou sa stalo vybudovanie vzorových vojenských cintorínov v každom z 10 rajónov, ktoré vychádzali z najlepších umeleckých a architektonických návrhov. V prípade týchto lokalít boli organizované výberové konkurzy, v ktorých navzájom súťažili nielen umelci a architekti z daného rajónu, ale aj zo susedných rajónov a v niektorých prípadoch aj umelci a architekti, ktorí neboli ani príslušníkmi Oddielu vojnových hrobov. Každý z účastníkov konkurzov si kládol za cieľ vybudovať vojenský cintorín v takom štýle, ktorý by symbolizoval jeho národnosť, umeleckú špecializáciu a vychádzal by z prvkov vtedajšieho moderného aj tradičného ľudového umenia. Každý projektovaný detail bol dôkladne premyslený a zakreslený vo viacerých kópiách, pričom jedna z nich sa archivovala vo Viedni a druhá v Krakove. Rovnako profesionálne bola robená dokumentácia týkajúca sa prístupových ciest k vojenským cintorínom a zemných prác spojených s úpravou okolitého terénu. Na základe toho sa zostavovali presné zoznamy materiálu potrebného k výstavbe jednotlivých cintorínov, vrátane takých detailov, ako počet sadeníc stromov, okrasných drevín a kvetov.

Našartovanie takto ambiciózne naplánovanej činnosti si vyžadovalo zapojenie nielen umelcov a architektov, ale aj celého radu inžinierov, geodetov, konštruktérov, rezbárov, maliarov, záhradníkov či fotografov. Rovnako dôležité bolo aj zapojenie množstva kamenárov, stolárov, obrábačov kovov, štukatérov, modelárov a ďalších remeselníkov. Pod ich vedením pracovali skupiny vojnových zajatcov, ktorí vykonávali manuálnu prácu. Ak sa medzi nimi našli schopní remeselníci, tak boli pracovne zaradení podľa svojej kvalifikácie. Obzvlášť medzi ruskými zajatcami bolo veľa dobrých stolárov a medzi talianskymi zajatcami veľa dobrých kamenárov.

Umeleckí vedúci jednotlivých rajónov dozerali na priebeh prác v teréne a zároveň pripravovali v spolupráci so svojimi architektmi a umelcami ďal-

šie projektové návrhy. Všetci sa snažili reflektovať ideu, podľa ktorej mali byť všetky vojenské cintoríny malebne zakomponované do okolitého terénu na miestach, kde prebiehali frontové boje. Pri súčasnom pohľade na tieto lokality je možné konštatovať, že niektorým autorom sa túto ideu podarilo naplniť viac a iným menej. Napriek tomu všetky vojenské cintoríny v juhovýchodnom Poľsku majú charakter dobre premyslených a naprojektovaných plánov, ktoré boli rovnako dobre zrealizované po stavebnej a remeselnej stránke. Ku kvalitnému budovaniu týchto vojenských cintorínov by nedošlo bez úsilia mnohých rakúsko-uhorských remeselníkov a zahraničných vojnových zajatcov, ktorí za sťažných podmienok a pri nedostatočnej strave premieňali plány v skutky.

Medzi autorov architektonických a umeleckých plánov patril celý rad vtedajších známych tvorcov, ktorí pochádzali z rôznych kútov Európy. Medzi nimi boli Nemci, Rakúšania, Poliaci, Slováci, Česi a iní, ktorí študovali na renomovaných akadémiách v Krakove, Viedni, Berlíne, Paríži, Londýne či v New Yorku. Kapitán Rudolf Broch chápal, že ako veliteľ takejto pestrej skupiny tvorivých osobností, dosiahne úspech len vtedy, ak umožní realizáciu ich umeleckých predstáv a koncepcií. Viac-menej im poskytol plnú slobodu tvorby, ktorú títo umelci plne využili. Na pozadí vzájomnej umeleckej konkurencie vznikali monumentálne diela, ktoré mali podobu či už veľkých vojenských cintorínov, lokalít stredných rozmerov alebo jednotlivých vojnových hrobov. Unikátny štýl jednotlivých projektov v sebe odrážal tvorivé myšlienky a umeleckú špecializáciu svojich autorov a do juhovýchodného Poľska priniesol množstvo nových kreatívnych prvkov.

Medzi jednotlivými rajónmi podliehajúcimi pod Oddiel vojnových hrobov vojenského okruhu „Západná Halič“ sa najvydarenejšie projekty realizovali v I. rajóne – Żmigród. Umeleckým vedúcim tohto rajónu bol geniálny Slovák Dušan Jurkovič, ktorý vojenské cintoríny navrhoval v tzv. staroslovanskom štýle spájajúcom kameň a drevo. Jeho lokality mali podobu hradov, gotických rotúnd a kaplniek. Umelecky veľmi hodnotné projekty sa realizovali aj v III. rajóne – Gorlice. Tamojšie práce viedol nemecký architekt Hans Mayr, ktorý tvoril vojenské cintoríny v podobe masívnych kamenných objektov. Oceňované sú aj projekty vo IV. rajóne – Łuźna, ktoré navrhol poľský rodák Jan Szczepkowski. Išlo o absolventa akadémie umení v Krakove, ktorý do vojenských cintorínov veľmi citlivo zakomponoval prvky poľskej ľudovej architektúry a umenia. Taktiež v ostatných siedmich rajónoch (II. – Jasło, V. – Piłzno, VI. – Tarnów, VII. – Dąbrowa, VIII. – Brzesko, IX. – Bochnia, X. – Limanowa) bolo vybudovaných viacero veľmi pekných vojenských cintorínov.

Na území súčasného juhovýchodného Poľska sa popri celej západnej Haliči rozkladajú aj niektoré západne časti niekdajšej východnej Haliče. Jedná sa o okresy v okolí Przemysłu a Sanoku na hraniciach s Ukrajinou

a Slovenskom. V prípade Przemysłu bolo vytváranie vojenských cintorínov špecificky ovplyvnené tým, že veľké množstvo padlých vojakov bolo pochovaných v hraniciach tamojšieho fortifikačného komplexu. To viedlo k budovaniu niekoľkých, veľmi veľkých vojenských cintorínov s cieľom čo najskoršieho exhumovania a prenesenia telesných pozostatkov všetkých obetí vojny. Dôležitú rolu pri tom zohral propagandistický faktor, keď sa prostredníctvom rýchleho postupu prác demonštrovala starostlivosť rakúsko-uhorského velenia o svojich vojakov, ktorí padli pri strategicky dôležitej a pol roka trvajúcej obrane obklúčeného Przemysłu. Vnútri tohto fortifikačného komplexu boli vojaci pochovávaní už od septembra 1914 a vojenské cintoríny sa zaplňali aj po kapitulácii Przemysłu v marci 1915. Po jeho znovuobsadení rakúsko-uhorskými a nemeckými vojskami v júni 1915 došlo k prebudovávaniu už existujúcich improvizovaných vojenských cintorínov a k vytváraniu nových.

V jeseni 1915 veliteľ fortifikačného komplexu generál Artur Martena a veliteľ ženijných jednotiek v Przemysli generál Gustav Stowasser iniciovali vytvorenie miestneho Inšpektorátu vojnových hrobov. Táto vojenská organizácia existovala už mimo hraníc vojenského okruhu „Západná Halič“ a pôsobila nezávisle od Oddielu vojnových hrobov kapitána Rudolfa Brocha. Za veliteľa Inšpektorátu vojnových hrobov bol vymenovaný plukovník Mlasić a jeho zástupcom sa stal dr. Leo Schnurmann. Do kompetencie tejto organizácie patrili všetky vojenské cintoríny nachádzajúce sa v hraniciach vojenského veliteľstva v Przemysli. Jednalo sa o rozsiahle územie s rozlohou 31 996 kilometrov štvorcových, ktoré je v súčasnosti rozdelené poľsko-ukrajinskou hranicou. Práca Inšpektorátu vojnových hrobov nebola riadená a realizovaná v takom rozsahu a kvalite, ako práca Oddielu vojnových hrobov. Inšpektorát koordinoval činnosť niekoľkých tzv. hrobárskych skupín, ktoré boli tvorené z rakúsko-uhorských vojakov starších ročníkov a z vojnových zajatcov. Ich úlohou bolo prebudovávanie už existujúcich improvizovaných vojenských cintorínov a vytváranie nových. Robili to bez umeleckých a architektonických projektov, len na základe jednoduchých plánov vypracovaných nadriadenými dôstojníkmi. Hneď po skončení prác sa tieto hrobárske skupiny presúvali ďalej na východ smerom k frontu a tam na nových miestach pokračovali v rovnakej činnosti. Výsledkom ich práce boli elementárne upravené vojenské cintoríny, na výstavbu ktorých bol použitý najmä miestny materiál, ako zemina, drevo a príležitostne aj kameň a okrasné kroviny.

Napriek týmto limitom vzniklo na územiach spadajúcich do kompetencie Inšpektorátu vojnových hrobov niekoľko zaujímavých lokalít. Medzi ne patria vojenské cintoríny v Łękach Strzyżowskich, Frysztaku, Jarosławiu (ulica Nadrzeczna), Gorzycach, Monastyrzu, Radawie, Korzenicy, Lesku,

Komańczy. Výnimku predstavujú vojenské cintoríny v samotnom Przemysli, ktorým bola venovaná zvýšená pozornosť a dostatočné materiálne zdroje. Išlo najmä o lokality na ulici Przemysława a v štvrti Zasanie. Na ich výstavbe sa podieľal známy maďarský umelec FÉrenc Szabolc z Budapešti, absolvent Politechniky v Mnichove a Cole de Beaux Art v Paríži. Spolu s ním na týchto lokalitách pracovali známy rezbár Józef Wilk a maliar Mendel Schwarz. Na projekte nemeckého vojenského cintorína v Przemysli sa zasa podieľal nemecký profesor architektúry Bleker z Mnichova a rezbár a maliar Max Rolth z Budapešti. Dozor nad týmito prácami prevzal osobne veliteľ fortifikačného komplexu generál Artur Materna a na výstavbe sa podieľali príslušníci vojenských ženijných jednotiek. Pri budovaní vojenských cintorínov využívali množstvo stavebného materiálu zo zničených opevnení a inej infraštruktúry.

Hrobárske skupiny Inšpektorátu vojnových hrobov pôsobili aj v karpatských kopcoch na juh od Przemyslu. Pri svojej činnosti využívali miestnych civilných obyvateľov, ktorí boli nútené pracovne nasadení pri výstavbe vojenských cintorínov v katastroch svojich rodných obcí. Tieto vojenské cintoríny je v súčasnosti len veľmi ťažké nájsť a identifikovať, lebo za posledné desaťročia zarástli karpatským lesom. Počas mnohých ciest do tejto oblasti sa mi zatiaľ podarilo lokalizovať približne 200 takýchto spustnutých vojenských cintorínov.

Situácia v niekdajšej západnej Haliči je našťastie lepšia, pretože systematická práca Oddielu vojnových hrobov kapitána Rudolfa Brocha sa dochovala v podstatne konsolidovanejšom stave. Aj dnes si oko každého turistu na väčšine tamojších vojenských cintorínoch všimne, o aké odvážne architektonické návrhy ide a akým estetickým spôsobom sú zakomponované do okolitého terénu. Zachovali sa aj niektoré pôsobivé umelecké detaily a pekne je viditeľná aj harmónia jednotlivých komponentov s drevinami a okrasnými kroviskami rastúcimi na týchto lokalitách. Kvalitne odvedená remeselná činnosť a dôkladné vykonaná manuálna práca prispeli k tomu, že napriek vonkajším vplyvom sa tieto vojenské cintoríny zachovali až do súčasnosti.

Tieto lokality si však vyžadujú systematickú ochranu a pravidelnú údržbu. V priebehu deväťdesiatich rokov, ktoré uplynuli od ich vzniku, sa na stave vojenských cintorínov negatívne prejavovali poveternostné vplyvy a zub času, ktorý poznamenal ich súčasnú podobu. V ešte horšej miere sa na týchto lokalitách podpísala ľudská hlúposť, najmä keď po druhej svetovej vojne bolo devastované všetko, čo nieslo na sebe nápisy v nemeckom jazyku. Taktiež štátna správa a miestna samospráva nemali v tomto období žiaden záujem na starostlivosti o vojenské cintoríny z obdobia prvej svetovej vojny. Dokonca z jej tichým súhlasom bolo viacero vojenských cintorínov zničených.

Napriek všetkým neprajným vonkajším vplyvom druhej polovice 20-teho storočia tieto lokality dokázali prežiť časy zabudnutia a pohrdania. Po veľkých politických zmenách v Poľsku po roku 1989 došlo aj k zmene v pohľade na vojenské cintoríny prvej svetovej vojny. Najsamprv začali byť vykonávané základné sanácie jednotlivých lokalít a následne sa pristupovalo aj k ich rekonštrukcii. Od jednorazovej údržby vojenských cintorínov pred Dňom všetkých svätých sa postupne prikračuje k celoročnej systematickej starostlivosti o tieto lokality. Tieto trendy sa rozvíjajú aj v súčasnosti a vytvárajú tak nádej do budúcnosti. Iniciatíva týmto pozitívnym smerom nevyšla od štátnych inštitúcií, ale od verejnosti, pretože to boli zánietení jednotlivci a neformálne skupinky, ktoré svojim príkladom ukazovali, akým spôsobom je potrebné realizovať starostlivosť o polozabudnuté vojenské cintoríny.

Príspevok z poľštiny preložil Matúš Korba.

HISTÓRIA VOJENSKÉHO RÁDU SVÄTÉHO GEORGIIJA A JEHO NOSITELIA VO VELENÍ 48. PEŠEJ DIVÍZIE

Valentin Leonidovič Juško

Vojenský rád svätého veľkomočenika a víťazonosca Georgija bol založený 26. novembra 1769¹³⁴ cárovnou Katarínou II. a stal sa najvyšším vojenským vyznamenaním Ruskej cárskej ríše. V prvom štatúte tohto vojenského rádu sa uvádzalo: *„Ani honosný pôvod, ani zranenia utrpené v boji nezakladajú právo na získanie tohto vyznamenania. Vojenský rád svätého Georgija bude udelený len tomu, kto nielenže bude dodržiavať vojenskú prísahu a plniť svoje veliteľské povinnosti, ale kto navyše dokáže svoju chrabrosť a vykoná hrdinský skutok“*. Medzi takéto skutky napríklad patrilo, ak veliaci dôstojník svojim osobným príkladom motivoval podriadených vojakov k dobytíu nepriateľskej delostreleckej batérie, alebo iného významného vojenského objektu. Rovnako sa cenilo aj ubránenie vlastného významného vojenského objektu, pričom veliaci dôstojník mal osobne viesť svojich vojakov v boji a motivovať ich vlastnou odvahou. Doboý štatút schválený cárovnou Jekaterinou II. špecifikoval aj podobu každého zo štyroch stupňov vojenského rádu svätého Georgija a stanovil spôsob, akým sa má nosiť na vojenskej uniforme. Charakteristickou sa stala pásikavá oranžovočierna stužka, na ktorej boli jednotlivé vyznamenania pripnuté.

Po nástupe cára Pavla I. na trón bola platnosť štatútu vojenského rádu svätého Georgija pozastavená a k jej obnoveniu došlo až počas vlády cára Alexandra dňa 12. decembra 1801. Nakoľko bol tento vojenský rád určený len pre dôstojníkov, cár Alexander I. dňa 13. februára 1807 zaviedol tzv. „Zvláštny odznak vojenského rádu svätého Georgija“, ktorý bol prvým vyznamenaním určeným pre poddôstojníkov a radových vojakov. Tento zvláštny odznak sa stal predchodcom neskôr vytvoreného a všeobecne známeho Georgijevského križa. Po nástupe cára Nikolaja I. na trón došlo k prijatiu nového, v poradí druhého štatútu vojenského rádu svätého Georgija, ktorý bol schválený 6. decembra 1833. V tomto dokumente sa už veľmi podrobne a detailne opisovali príklady vojenskej chrabrosti a hrdinských skutkov, za ktoré mohli dôstojníci získať toto vyznamenanie. Na rozdiel od minulosti stanovoval nový štatút aj výšku finančnej penzie, ktorá bola vyplácaná jeho nositeľom. Popritom zaviedol aj možnosť získať najnižší stupeň vojenského rádu svätého Georgija nielen za bojové skutky, ale aj za počet rokov odslužených v armáde. Toto vyznamenanie mohol

¹³⁴ V celom príspevku sú dátumy uvádzané podľa juliánskeho kalendára.

získať každý dôstojník, ktorý odslúžil 25 rokov, čo podľa mnohých súčasníkov trochu devalvovalo jeho cenu. Túto možnosť zrušilo rozhodnutie cára Alexandra II. z 15. mája 1855, v dôsledku ktorého sa vojenskému rádu svätého Georgija vrátil jeho výhradne bojový charakter. Zároveň bola zavedená modifikácia týkajúca sa „Zvláštneho odznaku vojenského rádu svätého Georgija“ a od tohto momentu mohli aj poddôstojníci a radoví vojaci získať toto vyznamenanie v štyroch stupňoch.

Posledný, tretí štatút vojenského rádu svätého Georgija bol schválený cárom Mikulášom II. dňa 10. augusta 1913. Popri štyroch stupňoch dôstojníckych vyznamenaní tohto rádu bolo vytvorené aj špeciálne vyznamenanie nazývané „zlatá georgijevská šabľa“ s vygravírovaným nápisom „Za chrabrosť“. Dovtedajší „Zvláštny odznak vojenského rádu svätého Georgija“ bol transformovaný do dvoch typov vyznamenaní určených pre poddôstojníkov a vojakov. Vznikol Georgijevský kríž udeľovaný v štyroch stupňoch a Georgijevská medaila udeľovaná taktiež v štyroch stupňoch. V roku 1913 sa tak završila genéza vojenského rádu svätého Georgija do podoby, v akej sa stala známou počas prvej svetovej vojny.

Nový štatút taktiež spresnil procedúru udeľovania dôstojníckych vyznamenaní jednotlivých stupňov. Kvôli tomuto účelu boli vytvorené špeciálne komisie, tzv. „Georgijevské rady“, ktoré boli zložené zo služobne starších nositeľov vojenského rádu svätého Georgija. Títo dôstojníci boli poverení posudzovaním návrhov na vyznamenanie a rozhodovaním o ich udelení. Zároveň platilo pravidlo, že personálne zloženie Georgijevskej rady rozhodujúcej o udelení zlatej georgijevskej šable bolo iné ako personálne zloženie Georgijevskej rady rozhodujúcej o udelení patričného stupňa vojenského rádu svätého Georgija.

Počas prvej svetovej vojny sa v ruskej cárskej armáde objavili aj kolektívne georgijevské vyznamenania udeľované vojenským útvarom ako celku. Išlo o georgijevské zástavy, georgijevské štandardy, georgijevské trúby a georgijevské rohy. V prípade, že sa osobnou statočnosťou v bojových podmienkach vyznamenal aj vojenský duchovný, získal právo nosiť svoj náprsný kríž na oranžovo-čiernej georgijevskej stužke.

Po vypuknutí prvej svetovej vojny v roku 1914 boli na veliteľstvách frontov a pri štáboch armád vytvorené Georgijevské rady. Neskôr 21. januára 1916 bola vytvorená aj špeciálna petrohradská Georgijevská rada pôsobiaca v hlavnom meste Ruskej cárskej ríše. Tieto rady mali okrem stálych členov (služobne starší nositelia vojenského rádu svätého Georgija) aj dočasných členov, ktorými boli frontoví dôstojníci vyznamenaní týmto rádom. Títo dočasní členovia boli počas svojich návštev pri vyšších štáboch prizývaní zúčastniť sa zasadaní Georgijevských rád a spoločne rozhodovať o udeľovaní jednotlivých stupňov vyznamenanania.

V spomínanom období sa zrodilo aj najvyššie georgijevské vyznamenanie - „zlatá georgijevská šabla vyzdobená briliantmi“. V rokoch 1914 – 1917 bolo týmto vyznamenaním ocenených len 8 dôstojníkov: generál jazdeckta veľkoknieža Nikolaj Nikolajevič Romanov, generálporučik Vladimir Aleksandrovič Irmanov, generálporučik Samed-bek Sadyk-bek Mechmandarov, generálporučik Sergej Fjodorovič Dobrotin, generál pechoty Platon Aleksejevič Lečickij, generál jazdeckta Pjotr Pjetrovič Kalitin, generál jazdeckta Aleksej Aleksejevič Brusilov a generálporučik Anton Ivanovič Denikin.

Po februárovej revolúcii v roku 1917, keď bol zvrhnutý cár Nikolaj II, došlo k rýchlemu rozkladu ruskej armády. Na vlnu demokratizácie bol vrchným veliteľom armády generálom jazdeckta A. A. Brusilovom vydaný rozkaz č.534 z 28. júla 1917, ktorý zmenil systém udeľovania georgijevských vyznamenaní. Zmena spočívala v tom, že poddôstojníci a radoví vojaci získali možnosť byť vyznamenaní dovtedy výhradne dôstojníckym rádom svätého Georgija. Naopak, dôstojníci získali možnosť byť vyznamenaní Georgijevským krížom a Georgijevskou medailou, ktoré boli dovtedy udeľované výhradne poddôstojníkom a vojakom. Jediným formálnym znakom, ktorý odlišoval tieto „demokratické“ georgijevské vyznamenania od predošlých, bola vavrínová ratolesť pripnutá k oranžovo-čiernej stužke. Historikom je známych približne 2000 dôstojníkov, ktorí boli v roku 1917 vyznamenaní niektorým zo štyroch stupňov Georgijevského kríža s vavrínovou ratolesťou. Oproti tomu poznáme len dva prípady, keď v roku 1917 poddôstojníci získali najnižší IV. stupeň vojenského rádu svätého Georgija s vavrínovou ratolesťou. Išlo o práporčika Osetínskeho jazdeckého pluku Konstantina Sokajeva a práporčika 1. batérie 71. delostreleckej brigády Josifa Stratonoviča Firsova.

Po bolševickom októbrovom prevrate v roku 1917, keď sa k moci dostal Leninov režim, v zanikajúcej ruskej armáde ešte ostalo pôsobiť niekoľko Georgijevských rád. Sú známe rozhodnutia o udelení georgijevských vyznamenaní na rumunskom fronte a kaukazskom fronte, ktoré boli schválené už v chaose občianskej vojny v roku 1918. Paralelne so vznikom organizovaného odboja proti bolševikom došlo aj k obnoveniu georgijevských vyznamenaní. Na severe európskej časti Ruska bola vytvorená antibolševická Najvyššia správa Severnej oblasti, ktorá v lete 1918 obnovila činnosť štátnych orgánov a vládnych inštitúcií podľa vzoru pred októbra 1917. Zároveň obnovila aj udeľovanie tradičných vojenských vyznamenaní vrátane georgijevských. S mandátom úradu generálneho gubernátora Severnej oblasti vznikli dve Georgijevské rady, ktoré rozhodovali o udeľovaní týchto vyznamenaní. Jedna z nich fungovala pri štábe Vrchného veliteľa tejto oblasti a druhá rada fungovala pri Veliteľstve ruských vojsk v Murmansku. Na rozdiel od iných Georgijevských rád vytvorených počas občianskej vojny, tieto dve rady sa už nezaoberali staršími návrhmi

na udelenie vyznamenaní za boje počas prvej svetovej vojny, ale len návrhmi na udelenie vyznamenaní za boje proti bolševikom.

V prípade sibírskej časti Ruska ostáva ešte mnoho nejasných otázok okolo udeľovania georgijevských vyznamenaní. V tejto oblasti odboj proti Leninovmu režimu koordinoval admirál Alexander Vasiljevič Kolčak, ktorý vystupoval ako Vrchný vládca Ruska a Najvyšší veliteľ armády. Pri jeho štábe fungovala Georgijevská rada a jej rozhodnutia o udelení georgijevských vyznamenaní boli zverejňované v novinách „Ruská armáda“. Toto periodikum vychádzalo v Omsku a bolo oficiálnym tlačovým orgánom vlády admirála A. V. Kolčaka. Ďalšie Georgijevské rady v tejto oblasti pôsobili pri veliteľstve východného frontu, pri štábe Sibírskej armády, pri štábe Západnej armády a pri štábe vojsk atamana generálporučíka Grigorija Michajloviča Semenova.

Prednedávnom získali historici aj indicie o fungovaní Georgijevskej rady na severozápade európskej časti Ruska. Objavili sa totiž informácie o udelení georgijevských vyznamenaní príslušníkom protibolševického odboja, ktorí slúžili vo vojskách generála Nikolaja Nikolajeviča Judeniča a taktiež pôsobili v Pobaltí v spolupráci s tamojšími nemeckými dobrovoľníckymi jednotkami. Avšak archívne dokumenty priamo potvrdzujúce, že v tejto oblasti fungovala Georgijevská rada, neboli zatiaľ nájdené.

Po skončení občianskej vojny v Rusku a po víťazstve Leninovho režimu bola história vojenského rádu svätého Georgija na 80 rokov prerušená. K jej obnoveniu došlo 8. augusta v roku 2000, keď prezident Ruskej federácie Vladimir Vladimirovič Putin prijal dekrét č.1463 a schválil nový štatút vojenského rádu svätého Georgija a Georgijevského kríža. V tomto dokumente sa špecifikuje podoba vyznamenania, spôsob jeho nosenia na vojenskej uniforme a kritériá jeho udelenia. Podľa nového štatútu *„vojenským rádom Svätého Georgija môžu byť vyznamenaní služobne starší dôstojníci vyšších hodností, ktorí budú veliť bojovým operáciám na obranu vlasti pri napadnutí a zaistia úplnú porážku nepriateľa“*.

Súčasťou pestrej mozaiky, z ktorej sa skladá história vojenského rádu svätého Georgija, je aj bojové pôsobenie nositeľov tohto vyznamenania v okolí miest Snina a Humenné v novembri 1914. V tejto začiatkovej fáze prvej svetovej vojny prenikla na územie súčasnej Slovenskej republiky ruská 48. pešia divízia, ktorá od 20.11.1914 do 1.12.1914 operovala v dnešnom Sninskom okrese a Humenskom okrese. Nasledujúce riadky prinášajú životopisné profily veliteľského zboru tejto divízie podľa stavu v novembri 1914. Uvedení dôstojníci boli počas rusko-japonskej vojny a prvej svetovej vojny ocenení viacerými stupňami vojenského rádu svätého Georgija a dvaja z nich získali jedno zo svojich vyznamenaní práve za boje v okolí Sniny a Humenného.

48. pešia divízia XXIV. armádneho zboru 8. armády juhozápadného frontu (november 1914, západná Halič a Karpaty)

Veliteľ 48. pešej divízie: generálmajor Lavr Georgijevič Kornilov.

Náčelník štábu 48. pešej divízie: plukovník Alexander Ivanovič Kavtoradzev.

Veliteľ 1. pešej brigády: (velením dočasne poverený veliteľ 189. Izmailského pešieho pluku).

Veliteľ 2. pešej brigády: generálmajor Christo Nejkovič Kojčev.

Veliteľ 48. delostreleckej brigády: generálmajor Arnoľd Christoforovič Šulman.

Veliteľ 189. Izmailského pešieho pluku: plukovník Stepan Zacharovič Potapov.

Veliteľ 190. Očakovského pešieho pluku: plukovník Pavel Nikolajevič Ljubavskij.

Veliteľ 191. Largo-Kaguľského pešieho pluku: plukovník Vjačeslav Alexandrovič Karlikov.

Veliteľ 192. Rymnikského pešieho pluku: plukovník Kozma Timofejevič Petrovskij.

Lavr Georgijevič Kornilov

L. G. Kornilov sa narodil 18. augusta 1870 v Semipalatinskej oblasti v rodine štátneho úradníka. V roku 1889 ukončil štúdium v Sibírskom kadetskóm zbere a postúpil na Michajlovské delostrelecké učilište, ktoré absolvoval v roku 1892. Získal hodnosť podporučíka a bol odvelený k Turkestanskej delostreleckej brigáde. Po troch rokoch služby spravil prijímacie skúšky a postúpil na Nikolajevskú akadémiu Generálneho štábu, ktorú ukončil v roku 1898 so striebornou medailou. Následne bol odvelený do Turkestanského vojenského okruhu, kde sa v rokoch 1899 – 1901 zúčastňoval mnohých prieskumných akcií v Kašgarii a vo východnom Turkestane. Bol vyznamenaný vojenským rádom svätého Stanislava III. stupňa a vojenským rádom Zlatej hviezdy Bucharj III. stupňa. Po povýšení do hodnosti podplukovníka pôsobil v rokoch 1902 – 1903 v 1. turkestanskom streleckom prápore a v roku 1904 bol odvelený k službe v hlavnom štábe.

Po vypuknutí rusko-japonskej vojny sa dobrovoľne hlásil na front a v radoch 1. streleckej brigády bol nasadený do operácií v Mandžusku. Počas bojov sa vyznamenal a bol mu udelený vojenský rád svätého Georgija IV.

stupňa a zlatá šablá za chrabrosť. L. G. Kornilov bol povýšený do hodnosti plukovníka a po skončení rusko-japonskej vojny v roku 1905 slúžil v štruktúrach Generálneho štábu ruskej cárskej armády. V apríli 1907 bol vyslaný do Číny, kde plnil spravodajské úlohy. V roku 1911 bol poverený velením 8. Estljandského (estónskeho) pešieho pluku, ale už po dvoch mesiacoch bol prevelený k Zboru pohraničnej stráže do Zaamurského pohraničného okruhu a povýšený do hodnosti generálmajora. V júli 1913 bol poverený velením 1. brigády 9. sibírskej streleckej divízie.

Po vypuknutí prvej svetovej vojny bol L. G. Kornilov dňa 19.8.1914 poverený velením 48. pešej divízie. Počas bojov sa vyznamenal a na začiatku roku 1915 bol povýšený do hodnosti generálporučika. Po prelomení ruského frontu pri Gorliciach bola väčšina 48. pešej divízie v okolí Duklianskeho priesmyku obkľúčená a L. G. Kornilov spolu so svojim štábom 23.4.1915 padol do rakúsko-uhorského zajatia. Za boje v Karpatoch bol vyznamenaný vojenským rádom svätého Georgija III. stupňa. V júli 1916 sa mu podarilo utiecť zo zajatia a dostať sa naspäť do vlasti, kde bol poverený velením XXV. armádneho zboru.

Ďalšiu vojenskú kariéru L. G. Kornilova zásadným spôsobom ovplyvnila februárová revolúcia. V marci 1917 bol poverený velením vojsk Petrohradskeho vojenského okruhu a 29.4.1917 sa stal veliteľom 8. armády. Dňa 27.6.1917 bol povýšený do hodnosti generála pechoty a 18.7.1917 bol Dočasnou vládou vymenovaný za vrchného veliteľa celej ruskej armády. L. G. Kornilov sa však pokúsil zasiahnuť do vnútropolitického diania a vystúpil proti Dočasnej vláde. V dôsledku tzv. „kornilovskej vzbury“ bol 27.8.1917 odstránený z funkcie vrchného veliteľa a spolu so svojimi podporovateľmi bol zatknutý.

Bolševický októbrový prevrat dramaticky zasiahol aj do života L. G. Kornilova. Vo vzniknutom chaose bol 19.11.1917 na základe rozhodnutia vrchného veliteľa generála N. N. Duchonina prepustený z väzby a presunul sa na juh Ruska do donskej kozáckej oblasti. Dňa 6.12.1917 v meste Novočerkask zahájil spolu s generálom M. V. Alexejevom formovanie tzv. Dobrovoľníckej armády určenej na boj proti Leninovmu režimu. Následne 25.12.1917 sa stal veliteľom tejto bielogvardejskej armády a zahájil ozbrojený odboj proti bolševikom. O tri mesiace neskôr L. G. Kornilov dňa 31.3.1918 padol v bojoch o Jekaterinodar (v súčasnosti Krasnodar) a bol pochovaný v osade Gnadau. Hneď 3.4.1918 túto osadu obsadili černoarmejci, telo L. G. Kornilova exhumovali a následne verejne zohavili a nechali spáliť.

Alexander Ivanovič Kavtoradzev

A. I. Kavtoradzev sa narodil 17. augusta 1866 v Astrachánskej gubernii v rodine miestnej šľachty. V roku 1887 ukončil Nikolajevský inštitút sirôt v Gatčine a vstúpil do armády ako radový vojak. Krátko slúžil v 92. Pečorskou pešom pluku a ešte v roku 1887 postúpil na moskovské pechotné junkerské učilište. Toto učilište absolvoval v roku 1889 a v hodnosti podporučíka bol odvelený k 101. Permskému pešiemu pluku. V rokoch 1893 a 1894 spravil prijímacie skúšky na Nikolajevskú akadémiu Generálneho štábu, ale z dôvodu nedostatku miest nemohol nastúpiť do štúdia. Podarilo sa mu to až v roku 1896, ale štúdium neukončil a v roku 1899 bol prevedený k Zboru pohraničnej stráže. V roku 1901 bol odvelený do Zaamurského pohraničného okruhu a slúžil v jeho štábe.

Po vypuknutí rusko-japonskej vojny v roku 1904 bol A. I. Kavtoradzev prevelený k 3. Nerčinskému sibírskeму pešiemu pluku, kde sa vyznamenal v bojoch v Mandžusku. Bol povýšený do hodnosti kapitána a od marca 1906 slúžil v štruktúrach Generálneho štábu ako adjutant štábu 7. pešej divízie. V rokoch 1907 – 1908 pôsobil v 26. Mogilevskom pešom pluku a v apríli 1908 bol povýšený do hodnosti podplukovníka a prevzal funkciu náčelníka štábu Karsskej pevnosti. Po 6 mesiacoch bol odvelený k štábu 1. kaukazského armádneho zboru, kde slúžil vo funkcii štábneho dôstojníka pre špeciálne úlohy. V roku 1910 pôsobil ako veliteľ práporu v 263. Novobajazetskom pešom pluku. V roku 1911 bol povýšený do hodnosti plukovníka a prevelený do funkcie náčelníka štábu 2. kaukazskej streleckej brigády. V júli 1913 prevzal funkciu náčelníka štábu 39. pešej divízie, s ktorou vstupoval do prvej svetovej vojny.

Dňa 2.11.1914 (15.11. podľa gregoriánskeho kalendára) bol A. I. Kavtoradzev odvelený k 48. pešej divízii, kde prevzal funkciu náčelníka štábu. Avšak už na konci roku 1914 bol prevelený k 49. pešej divízii, kde taktiež pôsobil vo funkcii náčelníka štábu. Dňa 11.6.1915 bol poverený prevzatím funkcie náčelníka štábu 61. pešej divízie. O necelé dva mesiace 26.7.1915 bol prevelený do funkcie veliteľa 150. Tamanského pešieho pluku. Za svoje bojové nasadenie bol vyznamenaný vojenským rádom svätého Georgija IV. stupňa a zlatou georgijevskou šablou. Dňa 18.4.1916 bol stiahnutý z frontu a prevelený do kádrovej zálohy pri štábe Dvinského vojenského okruhu a neskôr do kádrovej zálohy pri štábe Kyjevského vojenského okruhu. Do aktívnej služby sa vrátil 11.10.1916, keď prevzal velenie 27. kaukazského streleckého pluku. Následne bol 24.1.1917 poverený funkciou náčelníka štábu Kaukazskej pohraničnej pešej divízie.

Osudy A. I. Kavtoradzeva počas občianskej vojny v Rusku nie sú známe a historici disponujú len informáciou, že zomrel v emigrácii po roku 1933.

Christo Nejkovič Kojčev

Ch. N. Kojčev sa narodil 20. januára 1863 v meste Dronova v Bulharsku. V roku 1883 ukončil vojenské učilište v Sofii a v hodnosti podporučíka bol odvelený k 1. delostreleckému pluku bulharskej armády. V roku 1886 slúžil v 8. Primorskom pešom pluku a v roku 1887 opustil aktívnu službu a bol zaradený do zálohy v hodnosti poručíka. Dôvodom jeho rozhodnutia bol vstup do ruskej cárskej armády, do ktorej bol prijatý 1.11.1887.

Ch. N. Kojčev najsamprv slúžil v 15. delostreleckej brigáde a v roku 1892 získal hodnosť podporučíka. V tom istom roku bol prijatý na Nikolajevskú akadémiu Generálneho štábu a v roku 1896 bol povýšený do hodnosti kapitána. V tomto roku začal slúžiť v štruktúrach Generálneho štábu ako náčelník oddelenia pri štábe Zegržskej pevnosti. V rokoch 1897 – 1898 slúžil v Lejbgardovom Sankt-Peterburgskom pluku a následne v rokoch 1898 – 1900 pôsobil ako adjutant štábu VI. armádneho zboru. V roku 1900 pôsobil vo funkcii štábneho dôstojníka pre špeciálne úlohy pri veliteľstve Semirečenskej oblasti a následne v období rokov 1900 – 1901 slúžil vo funkcii staršieho adjutanta pri štábe Turkestanského vojenského okruhu. V rokoch 1901 – 1908 pôsobil v rámci Zboru pohraničnej stráže ako náčelník štábu jeho VII. okruhu.

V roku 1904 bol povýšený do hodnosti plukovníka a v máji 1908 prevzal velenie 75. Sevastopolského pešieho pluku. Následne v septembri 1913 bol povýšený do hodnosti generálmajora a poverený velením 2. pešej brigády 48. pešej divízie.

V radoch 48. pešej divízie bol Ch. N. Kojčev od augusta 1914 nasadený na fronte. Za boje v Haliči a Karpatoch bol vyznamenaný vojenským rádom svätého Georgija IV. stupňa a georgijevskou zlatou šablou. Dňa 19.4.1915 bol poverený velením jednej z peších brigád 9. pešej divízie, ale už 20.7.1915 bol stiahnutý z frontu a prevelený do kádrovej zálohy pri štábe Minského vojenského okruhu.

Do aktívnej služby sa vrátil 9.8.1916, keď bol poverený funkciou náčelníka štábu 8. sibírskej streleckej divízie. Na konci januára 1917 prevzal velenie 17. sibírskej streleckej divízie.

Osudy A. I. Kavtoradzeva počas občianskej vojny v Rusku nie sú známe a historici o ňom zatiaľ nedisponujú žiadnymi informáciami.

Arnold Christoforovič Šul'man

A. Ch. Šul'man sa narodil 2. septembra 1855. V roku 1872 nastúpil na 3. Alexandrovské vojenské učilište, ktoré ukončil v roku 1874 v hodnosti práporčíka. Bol odvelený k 2. delostreleckej brigáde a v rokoch 1877 – 1878 sa zúčastnil rusko-tureckej vojny v rámci XV. armádneho zboru. Vyznamenal sa v bojoch o Plevno a získal vojenský rád svätého Stanislava III. stupňa. V roku 1897 bol povýšený do hodnosti podplukovníka a poverený velením batérie v 2. delostreleckej brigáde. V júli 1901 bol prevelený k 3. granátnickej delostreleckej brigáde a v decembri 1904 bol povýšený do hodnosti plukovníka. V júli 1907 bol poverený velením 1. delostreleckého oddielu 3. granátnickej delostreleckej brigády. V apríli 1913 bol povýšený do hodnosti generálmajora a poverený velením 48. delostreleckej brigády.

Táto brigáda ako súčasť 48. pešej divízie bola od augusta 1914 nasadená na fronte. A. Ch. Šul'man padol do rakúsko-uhorského zajatia 23.4.1915 v okolí Duklianskeho priesmyku. V dôsledku vážnej choroby bol v roku 1917 prepustený zo zajatia a cez neutrálnu krajinu bol odoslaný do vlasti. Zomrel 8. augusta 1917 v Petrohrade a bol pochovaný v Moskve na Vedenskom cintoríne.

Stepan Zacharovič Potapov

S. Z. Potapov sa narodil 30. júla 1860 v Stavropolskej gubernii v rodine miestnej šľachty. Po skončení Michajlovského technického inštitútu nastúpil v roku 1877 na vojenskú službu k inžinierskej špecializácii v oblasti Kubáne. V roku 1880 bol prevelený k 76. Kubáňskemu pešiemu pluku a odtiaľ v tom istom roku postúpil na Tiflisské pechotné junkerské učilište (v Tbilisi). Toto učilište absolvoval v roku 1883 v hodnosti podpráporčíka a v roku 1884 bol odvelený k 1. kaukazskému rezervnému práporu. V rámci neho následne absolvoval ženijné kurzy. V roku 1891 bol v hodnosti kapitána na vlastnú žiadosť prevelený k 3. Zakaspickému streleckému práporu a v roku 1893 bol prevelený ku Geok-Tepinskému rezervnému práporu. V roku 1898 bol povýšený do hodnosti kapitána a v rokoch 1907 – 1908 bol posádkovým veliteľom v meste Aschabad. V júli 1909 bol povýšený do hodnosti plukovníka a v novembri 1910 bol prevelený k 19. turkestanskému streleckému pluku. V decembri 1912 prevzal velenie 189. Izmailského pešieho pluku, ktorý bol súčasťou 48. pešej divízie.

Po vypuknutí prvej svetovej vojny bol S. Z. Potapov na čele tohto pluku od augusta 1914 nasadený na fronte. Za boje v Haliči a Karpatoch bol vyznamenaný vojenským rádom svätého Georgija IV. stupňa a zlatou geor-

gijevskou šablou. Dňa 26.3.1916 bol povýšený do hodnosti generálmajora a 29.5.1916 prevzal velenie 10. pešej divízie. Následne 22.1.1917 bol poverený velením 56. pešej divízie.

Osudy S. Z. Potapova počas občianskej vojny v Rusku nie sú známe a historici o ňom zatiaľ nedisponujú žiadnymi informáciami.

Pavel Nikolajevič Ljubavskij

P. N. Ljubavskij sa narodil 24. apríla 1857 v Rjazanskej gubernii v rodine miestnej šľachty. V roku 1875 ukončil Vladimírskoe vojenské učilište v Kyjeve a v ďalšom štúdiu pokračoval na 3. Alexandrovskom vojenskom učilišti. Toto učilište absolvoval v roku 1877 v hodnosti podporučíka a bol odvelený k 54. Minskému pešiemu pluku. V rokoch 1877 – 1878 sa zúčastnil rusko-tureckej vojny a bol vyznamenaný vojenským rádom svätej Anny IV. stupňa.

V roku 1878 bol pridelený ako poradca k bulharskej armáde a pôsobil na vojenskom učilišti v Sofii. V roku 1879 bol uvoľnený zo služby v ruskej cárskej armáde, aby mohol formálne vstúpiť do bulharskej armády. Pôsoobil v 2. družine v Kjustendile a v roku 1883 bol povýšený do hodnosti kapitána bulharskej armády. V roku 1884 bol prevelený k 2. Strumskému pešiemu pluku, v ktorom slúžil do roku 1885.

Dňa 16.9.1885 bol P. N. Ljubavskij uvoľnený zo služby v bulharskej armáde a znovu prijatý do ruskej cárskej armády. Nastúpil k 54. Minskému pešiemu pluku v hodnosti kapitána. V roku 1899 absolvoval kurz pre dôstojníkov streleckých jednotiek a v roku 1902 bol v hodnosti podplukovníka poverený velením 1. práporu 54. Minského pešieho pluku. Po vypuknutí rusko-japonskej vojny v roku 1904 bojoval v Mandžusku a bol povýšený do hodnosti plukovníka. V bojoch sa vyznamenal a bola mu udelená zlatá šablá za chrabrosť. V októbri 1907 bol poverený velením 243. Zlatoustovského rezervného práporu a v júli 1910 prevzal velenie 190. Očakovského pešieho pluku.

Po vypuknutí prvej svetovej vojny bol tento pluk v zostave 48. pešej divízie nasadený na front. P. N. Ljubavskij stál na jeho čele až do 22.11.1914 (5.12. podľa gregoriánskeho kalendára), keď bol z dôvodu ochorenia stiahnutý z frontu. Do aktívnej služby sa vrátil hneď 11.12.1914, ale už o necelé tri mesiace bol 24.2.1915 opäť stiahnutý z frontu a prevelený do kádrovej zálohy pri štábe Kyjevského vojenského okruhu. Dňa 14.5.1915 bol povýšený do hodnosti generálmajora a zároveň prepustený z ruskej cárskej armády do penzie a odišiel žiť do mesta Samara.

Osudy P. N. Ljubavského počas občianskej vojny v Rusku nie sú známe a historici o ňom zatiaľ nedisponujú žiadnymi informáciami.

Vjačeslav Aleksandrovič Karlikov

V. A. Karlikov sa narodil 15. novembra 1871 v Syrdarinskej oblasti v rodine miestnej šľachty. V roku 1889 ukončil Nepl'ujevský kadetský zbor v Orenburgu a na ďalšie štúdium postúpil na Michajlovske delostrelecké učilište. Odtiaľ v roku 1891 prestúpil na 2. Konstantinovské vojenské učilište, ktoré ešte v tom istom roku absolvoval v hodnosti podporučíka. Následne bol odvelený k 3. turkeštanskému streleckému práporu. V roku 1895 spravil prijímacie skúšky a postúpil na Nikolajevskú akadémiu Generálneho štábu. Štúdium na tejto akadémii absolvoval v roku 1898 v hodnosti štábného kapitána a začal slúžiť v štruktúrach Generálneho štábu. Bol odvelený k štábu Priamurského vojenského okruhu a v roku 1899 bol poverený funkciou staršieho adjutanta pri štábe Juho-Ussurijského vojenského zväzku. V roku 1900 prešiel na funkciu staršieho adjutanta pri štábe I. sibírskeho armádneho zboru a zúčastnil sa vojenského zásahu v Číne proti tzv. Boxerskému povstaniu. V rokoch 1902 – 1903 pôsobil v 23. Východosibírskom streleckom pluku a následne v júli 1903 bol prevelený do Generálneho štábu ruskej cárskej armády. V októbri 1906 bol poverený funkciou zástupcu vedúceho Ázijského oddelenia Generálneho štábu a od júna 1907 sám prešiel na túto riadiacu pozíciu. V apríli 1908 bol povýšený do hodnosti plukovníka a v roku 1909 velil práporu 4. fínskeho streleckého pluku.

Pri vypuknutí prvej svetovej vojny bol V. A. Karlikov na začiatku mobilizácie v auguste 1914 poverený velením 191. Largo-Kaguľského pešieho pluku 48. pešej divízie. Za boje v Haliči a Karpatoch bol vyznamenaný vojenským rádom svätého Georgija IV. stupňa a zlatou georgijevskou šablou. Dňa 5.6.1915 bol povýšený do hodnosti generálmajora a 3.7.1915 bol poverený velením 2. pešej brigády 48. pešej divízie. Dňa 2.3.1916 bol prevelený k 3. granátnickej divízii do funkcie náčelníka štábu. Počas júla 1916 sa zúčastňoval zasadnutí Georgijevskej rady pri štábe 3. armády. Dňa 29.7.1916 bol poverený funkciou náčelníka štábu XXV. armádneho zboru. Počas októbra 1916 sa zúčastňoval zasadnutí Georgijevskej rady pri štábe 10. armády.

Po februárovej revolúcii v roku 1917 V. A. Karlikov prevzal 20.5.1917 velenie 125. pešej divízie. Po bolševickom októbrovom prevrate sa postavil na stranu odboja proti Leninovmu režimu. Na začiatku roku 1918 sa stal náčelníkom štábu Orenburgského kozáckeho vojska generála Dutova. Dňa 26.8.1918 dočasne prevzal velenie Taškentského frontu a následne bol poverený funkciou riaditeľa Nepl'ujevského kadetského zboru v Orenburgu, v ktorom v mladosti sám študoval. Dňa 30.3.1919 bol povýšený do funkcie generálporučíka. Po porážke bielogvardejcov v sibírskej časti

Ruska neemigroval, ale vstúpil do Červenej armády. Bol zaradený do kádrovej rezervy Západosibírskeho vojenského okruhu a následne do kádrovej rezervy Hlavného štábu Červenej armády. Dňa 24.3.1920 bol poverený funkciou styčného dôstojníka pre špeciálne úlohy pri Centrálnej sovietskej všeobecnej škole vzdelávania a 15.10.1921 sa stal starším inšpektorom tejto štátnej organizácie. Dňa 1.7.1922 bol poverený funkciou zástupcu vedúceho Oddelenia predvojenskej brannej výchovy a na tejto pozícii pracoval do marca 1923.

Po roku 1923 odišiel zo štátnych služieb a pracoval v štatistickej kancelárii textilného závodu v Moskve. Ako 66 ročný bol 8.10.1937 zatknutý moskovským NKVD, ktoré ho obvinilo z rozvratnej činnosti a protisovetskej propagandy a agitácie. Na základe rýchleho rozhodnutia výnimočného mimosúdneho orgánu (tzv. „trojky“) bol V. A. Karlikov odsúdený k trestu smrti zastrelením. Poprava bola vykonaná 17.10.1937 a jeho telo bolo pochované na cintoríne Butovo-3. V. A. Karlikov ako obeť stalinských represii bol posmrtno rehabilitovaný dňa 6.2.1957.

Kozma Timofejevič Petrovskij

K. T. Petrovskij sa narodil 23. decembra 1861 v Kutaiskej gubernii v šľachtickej rodine. V roku 1881 ukončil kurzy pri Vladikavkazskom vojenskom gymnáziu a v štúdiu pokračoval na 2. Konstantinovskom vojenskom učilišti. Toto učilište absolvoval v roku 1883 v hodnosti podporučíka a bol odvelený k 15. Tiflisskému granátnickému pluku. V rokoch 1887 – 1899 pôsobil v Tiflisskom kadetskem zbore (v Tbilisi) ako dôstojnícky vychovávateľ. Následne bol v roku 1899 prevelený k 80. Kabardinskému pešiemu pluku, v ktorom prevzal velenie 4. práporu. V hodnosti podplukovníka bol v novembri 1903 na vlastnú žiadosť prevelený k 12. Astrachánskemu granátnickému pluku, v ktorom prevzal velenie 2. práporu. V marci 1905 bol povýšený do hodnosti plukovníka a v novembri 1906 prevzal velenie 242. Belebejevského rezervného pešieho pluku. V júni 1910 bol poverený velením 192. Rymnikského pešieho pluku, ktorý patril do zostavy 48. pešej divízie.

Po vypuknutí prvej svetovej vojny bol K. T. Petrovskij na čele svojho pluku nasadený na front. Za boje v Haliči a Karpatoch bol vyznamenaný vojenským rádom svätého Georgija IV. stupňa a zlatou georgijevskou šablou. Na začiatku roku 1915 bol povýšený do hodnosti generálmajora. Pri obklúčení 48. pešej divízie v okolí Duklianskeho priesmyku bol ranený a 23.4.1915 padol do rakúsko-uhorského zajatia. Za boje v okolí poľského mestečka Dukla bol vyznamenaný vojenským rádom svätého Georgija III.

stupňa. V zajatí sa nachádzal až do podpísania Brest - Litovského mieru medzi Centrálnymi mocnosťami a sovietskym Ruskom. Následne bol v roku 1918 prepustený a repatriovaný do vlasti.

Po návrate zo zajatia bol K. T. Petrovskij mobilizovaný do Červenej armády a pôsobil vo funkcii náčelníka pechotných kurzov v Smolensku. Jeho osudy po skončení občianskej vojny v Rusku nie sú známe a historici o ňom zatiaľ nedisponujú žiadnymi informáciami.

Pramene:

Ruský štátny vojensko-historický archív (RGVIA), Moskva:

- Fond 409 – súbor služobných zoznamov
- Fond 2226 – súbor dokumentov XXIV. armádneho zboru
- Fond 2378 – súbor dokumentov 48. pešej divízie
- Fond 2803 – súbor dokumentov 189. Izmailského pešieho pluku
- Fond 2804 – súbor dokumentov 190. Očakovského pešieho pluku
- Fond 2805 – súbor dokumentov 191. Largo-Kaguľského pešieho pluku
- Fond 2806 – súbor dokumentov 192. Rymnikského pešieho pluku
- Fond 3724 – súbor dokumentov 48. delostreleckej brigády

“Orden Svjatogo Velikomucenika i Pobedonosca Georgija” – bibliografickeskyj spravocnik, Moskva 2004

“Srazenije pri Gorlica-Tarnov 2. – 6. maja 1915 goda – ocerk o sovmeštnych dejstvjach pechoty s artilerijej”, Moskva – Leningrad 1929

“Vojennaja enciklopedija” – diel 10, 14, 16, Moskva 1911 – 1915

“Gorlickaja operacija” – zbornik dokumentov, Moskva 1941

Martynov E.I.: “Gibel diviziji Kornilova”, in: “Vojenno-istoriceskij sbornik – Trudy komisii po isledovaniju i ispolzovaniju opyta vojny 1914 – 1918 godov”, Moskva 1919, s.30-50

von Rotkirch H.: “Proryv ruskogo Karpatskogo fronta u Gorlicy-Tarnova v 1915 godu”, Petrohrad 1921

Senk V.K.: “Dopolnenija k spravocnoj knizke Imperatorskoj glavnoj kvar-tiry – grenaderskije i pechotnyje polki”, Sankt Peterburg 1912

Príspevok z ruštiny preložil Matúš Korba.

ZDRUŽENIE AKTÍVNEJ OCHRANY VOJENSKÝCH CINTORÍNOV Z I. SVETOVEJ VOJNY V HALIČI AKO PRÍKLAD VEREJNEJ STAROSTLIVOSTI O KULTÚRNO - SPOLOČENSKÉ PAMIATKY

Mirosław Lopata

Organizácia, ktorú mám česť predstaviť na tejto konferencii, nesie názov „Crux Galiciae”. Plný názov tejto organizácie je Združenie aktívnej ochrany vojenských cintorínov z I. svetovej vojny v Haliči. V úvode svojho vystúpenia by som rád tento dlhý názov rozšífrovával a vysvetlil, čo znamená.

Prečo práve združenie „aktívnej ochrany”? Zakladajúci členovia našej organizácie sa už od jej vzniku zaoberali problematikou ochrany vojenských cintorínov z I. svetovej vojny v Haliči, z ktorých mnohé sa nachádzajú v neutešenom stave. Veľmi dlho sme diskutovali nad otázkou starostlivosti o tieto cintoríny a zamýšľali sme sa nad skutočnosťou, že viaceré cintoríny sa síce rekonštruujú, ale nereflektuje sa pôvodná dokumentácia a autentický dobový vzhľad týchto lokalít. K takýmto prehmatom dochádzalo aj napriek tomu, že členovia našej organizácie na to upozorňovali v miestnej tlači, na internete alebo dokonca v televíznych reportážach. Napríklad tajomníčka združenia „Crux Galiciae” Agnieszka Partridge, ktorá je novinárkou, na tieto skutočnosti pravidelne poukazovala vo svojich materiáloch. Napriek tomuto neprinieslo naše úsilie žiadnu odozvu a v rekonštrukcii vojenských cintorínov z I. svetovej vojny sa v mnohých prípadoch pokračovalo bez využitia originálnych archívnych dokumentov. Taktiež dochádzalo k tomu, že o zrekonštruované lokality sa potom už nikto ďalej nestaral a tie po niekoľkých rokoch začal opäť pokrývať kroviská a divoký rastlinný porast.

V dôsledku toho sme sa rozhodli vziať situáciu do vlastných rúk a venovať sa tým problémom, ktoré sme vnímali ako najnaliehavejšie. Začali sme sa tomu venovať aktívne vlastnou fyzickou prácou. Popri dovtedajšom publikovaní a archívnom výskume sme pristúpili aj k praktickej činnosti a začali sme jednotlivé vojenské cintoríny upravovať do takej podoby, ktorá zodpovedala našim predstavám. Pochopili sme totiž, že orgány štátnej správy a miestnej samosprávy môžu prejsť mlčaním naše výhrady publikované v tlači, ale už nemôžu ignorovať tú skutočnosť, že občania sa svojpomocne v rámci kultúrno-spoločenskej aktivity postarajú o niektorý z vojenských cintorínov. Ako sa v priebehu času ukázalo, mali sme čiastočne pravdu. Taktiež sme zistili, že práve prostredníctvom aktívnej práce na

úprave takýchto lokalít dokážeme zaangažovať mladých ľudí, ktorí majú záujem prispieť k starostlivosti o naše historické dedičstvo. Odtiaľ vlastne pochádzajú aj slová „aktívna ochrana“ v názve združenia.

Naša organizácia si za jeden zo svojich cieľov určila zabrániť tým nesprávnym postupom pri rekonštrukcii vojenských cintorínov z I. svetovej vojny, ku ktorým dochádzalo, keď rekonštrukciu realizovali oficiálne inštitúcie bez ohľadu na archívnu dokumentáciu a pôvodný historický vzťah týchto lokalít. Uvedomili sme si, že tento cieľ dosiahneme len vtedy, keď nás tieto inštitúcie budú rešpektovať ako plnohodnotného partnera. Z tohto dôvodu sme sa rozhodli naše združenie inštitucionalizovať a zaregistrovali sme ho v Krajskom súdnom registri. „Crux Galiciae“ získalo štatistické číslo v rámci REGON-u a taktiež daňové identifikačné číslo. V dôsledku toho sme začali fungovať ako právnická osoba a hlas nášho združenia sa adekvátne tomu aj posilnil. V priebehu rokov 2006 a 2007 sa nám podarilo presadiť niekoľko návrhov, o ktoré sme sa v predošlých pár rokoch bezvýsledne snažili ako súkromné osoby.

Naše združenie je založené na princípe dobrovoľnosti a nikto z nás sa nevenuje problematike vojenských cintorínov na profesionálnej báze. To nám dáva veľkú slobodu konania, pretože nie sme závislí od orgánov štátnej správy a miestnej samosprávy a nepodliehame tak ich tlaku. Taktiež nie sme závislí od sponzorov, v záujme ktorých by sme museli pri našej činnosti zamlčovať, niektoré pre nich citlivé alebo kontroverzné, skutočnosti. Našu nezávislosť do malej miery zvyšuje aj dobrovoľný finančný príspevok členov združenia, ktorý ročne dosahuje výšku 50 PLN (450 SK). Nie je to síce veľa, ale v prípade, že niektorý rok nezískame financie z vonkajších zdrojov, umožní nám to udržať aspoň základné aktivity združenia.

V súčasnosti „Crux Galiciae“ disponuje 17 členmi, medzi ktorými môžete nájsť architekta, vysokoškolského pedagóga, novinára, knihovníka, úradníka, archivára, učiteľa aj študentov a žiakov. Naši členovia bývajú v Gorliciach, Tarnowe, Krakowe, Bochni, Jasle a v niekoľkých menších obciach. Miesta ich trvalého bydliska sú rozosiate po celom území historickej Haliče, čo má veľmi veľký význam pre našu činnosť. Každý z členov monitoruje aktuálny stav vojenských cintorínov v okolí svojho trvalého bydliska a na základe toho môžeme vytipovať tie lokality, ktoré sú najviac zanedbané a najurgentnejšie potrebujú aspoň základnú sanáciu.

K formálnemu zaregistrovaniu „Crux Galiciae“ došlo v októbri 2005, ale ešte predtým sme začali aktívnu činnosť. Na základe iniciatívy pokladníka nášho združenia Roberta Kozłowskiewicza sme pristúpili k vyklčovaniu a pokoseniu vojenského cintorína č. 155 v Chojniku – Stadniczówce, ktorý sa nachádza v Tarnovskom okrese. Lokalita sa nachádzala v takom stave, že vôbec nebolo možné určiť, že ide o miesta posledného odpočinku vojakov

padlých počas I. svetovej vojny. Kolega Robert do tejto akcie, ktorá trvala dve po sebe idúce soboty, zaangažoval veľkú časť svojej rodiny aj časť rodiny svojej manželky. Vďaka vypožičanej ručnej motorovej pile sme boli schopní vyklčovať celú lokalitu s celkovou rozlohou 540 m². Vojenský cintorín sme následne ohradili provizórnym plotom z dreva, ktoré sme získali pri vyklčovaní porastu. Taktiež sme na pôvodné miesta postavili náhrobné kamene, ktoré boli vyvrátené. Táto akcia nám však ukázala, že bez vlastného špeciálneho vybavenia sa v budúcnosti pri takejto činnosti zaobídeme len veľmi ťažko.

Na začiatku roku 2006 sme tento logistický problém vyriešili. Od Rakúskeho čierneho kríža sme získali dotáciu 1000 EUR, ako ocenenie nášho úsilia o sanáciu vojenského cintorína č. 155 v Chojniku – Stadniczówce. Vďaka tejto dotácii sme si mohli zaobstarať vlastné špeciálne vybavenie v podobe benzínovej kosačky, ručnej motorovej píly a menších pracovných nástrojov, ako sú hrable či kosáky. V priebehu leta 2006 sme niekoľko víkendov strávili pri úprave ďalších vojenských cintorínov z I. svetovej vojny. Počas dovolenky od 1. 7. do 8. 7. a potom ešte 15. 7. 2007 sme pracovali na vojenskom cintoríne č. 77 v Ropicy Górnej pri Sękowa (SEKOWE al. SEKOWEJ) v Gorlickom okrese. Táto lokalita bola síce zrekonštruovaná, ale potom sa o ňu už nikto nestaral a v dôsledku toho veľmi zarástla krovinami a divokým rastlínstvom. Dokonca aj vchod na tento vojenský cintorín bol prakticky neviditeľný a vstupná brána obrástla do takej miery, že sa nedala ani otvoriť. Najprv sme si museli presekať a vykosiť prístupovú cestu a až potom sme mohli očistiť aj hrobové polia s celkovou rozlohou 260 m². Hlavným efektom našej práce však bolo upútanie pozornosti zodpovedných orgánov miestnej samosprávy, ktoré predtým nereagovali na naše listy a články. Ich predstavitelia sa potom postarali o dokončenie našej práce a nariadili vyklčovať a vykosiť aj priestor okolo vojenského cintorína č. 77 v Ropicy Górnej.

V priebehu 21. – 22. 7. 2006 sme sa venovali vojenskému cintorínu č. 12 v Cieklinie pri Dębowieci v Jasielskom okrese. Išlo o malú lokalitu, de facto o jeden veľký masový hrob s celkovou rozlohou 160 m². V priebehu rokov tento vojenský cintorín takmer úplne spustol a hrozil jeho definitívny zánik. Mali sme dokonca problém nájsť toto miesto v okolitom teréne, pretože celá lokalita zarástla hustými krovinami trnia a ostružín. Práca na tomto vojenskom cintoríne nám utkvela v pamäti z dvoch príčin. Tou prvou príčinou boli extrémne horúčavy 37°C a tou druhou bola návšteva starostu obce Dębowiec. Náš boj s prírodou priniesol úspech a po skončení prác boli pozostatky tohto vojenského cintorína veľmi dobre viditeľné. Pred našimi očami aj pred očami starostu obce Dębowiec sa odkrýval pohľad na úplne spustenú a zanedbanú lokalitu. Tento obraz priniesol želateľný úči-

nok a miestna samospráva v druhej polovici roku 2007 pristúpila ku generálnej rekonštrukcii vojenského cintorína č. 12 v Cieklinie.

Ďalším cieľom našich aktivít sa stal vojenský cintorín č. 112 v Roznowicach pri Biecz v Gorlickom okrese. Táto lokalita s celkovou rozlohou 570 m² patrila k najviac zanedbaným a spustnutým v tomto okrese. Pôvodný múr okolo cintorína sa rozpadol a jednotlivé hrobové polia už neboli v teréne ani viditeľné. Celá lokalita zarástla hustými krovínami a divkým rastlinstvom, ktoré znemožňovali, aby bola navštevovaná. Výsledkom našej práce vykonávanej dve po sebe idúce soboty (5. 8. a 12. 8. 2006) bol fakt, že vojenský cintorín bol zbavený neprehľadnej rastlinnej pokrývky. Odkrytie jeho skutočného stavu, ktorý si vyžaduje okamžitú rekonštrukciu, slúži ako memento pre orgány miestnej samosprávy, ktoré by sa mali postarať o generálnu opravu.

V dňoch 9. – 10. 9. 2006 sme sa venovali údržbe vojenských cintorínov č. 155 v Chojniku – Staniczówce a č. 149 v Chojniku – Zadziele, ktoré sa nachádzajú pri Gromniku v Tarnowskom okrese. Vojenský cintorín č. 155 v Chojniku – Staniczówce sme ošetrili už v roku 2005, ale za uplynulých 12 mesiacov sa objavili výhonky nových krovín, na odstránenie ktorých sme potrebovali niekoľko hodín. V prípade vojenského cintorína č. 149 v Chojniku – Zadziele sme sa sústredili na jeho vnútrajšok, ktorý si vyžadoval vyklčovanie krovín a vykosenie divokého rastlinstva na rozlohe 104 m². Pred začatím našej práce presahovala výška krovín rast dospelého človeka a najväčší problém sme mali s vyklčovaním pichľavých agátov. Jednotlivé súčasti tohto vojenského cintorína, s výnimkou centrálného pamätníka, sa do dnešných dní zachovali v relatívne dobrom stave, a preto orgány miestnej samosprávy nevenovali tejto lokalite potrebnú pozornosť.

Našu činnosť v roku 2006 sme završili prácou na vojenskom cintoríne č. 64 v Bartnem pri Sękowa (SEKOWE al. SEKOWEJ) v Gorlickom okrese. Práce sme vykonali tesne pred sviatkom Všetkých svätých na počesť vojakov padlých v I. svetovej vojne. Naším cieľom bolo sprístupniť túto lokalitu ľuďom, ktorí by chceli počas tohto sviatku zapáliť sviečku na hroboch padlých. Predtým to nebolo možné, pretože celý vojenský cintorín zarástol divkým rastlinstvom. Vyžiadalo si to 6 hodín, než sme vykosili lokalitu s celkovou rozlohou 320 m². Pracovná sezóna v roku 2006 bola slávnostne ukončená spoločným posedením v blízkom táborisku PTTK v Bartnem.

V jeseni 2006 sme sa stretli s predstaviteľmi Rakúskeho čierneho kríža. Na základe našej dovtedajšej činnosti sme získali aj prísľub ďalšej dotácie na nákup špeciálneho vybavenia a na prevádzkové náklady. V roku 2007 sme z tohto zdroja čerpali 600 EUR.

Novú pracovnú sezónu v roku 2007 sme začali akciou celkom odlišného charakteru, než aké sme robili dovtedy, avšak tiež súvisela so staro-

stlivosťou o vojenskej cintoríny I. svetovej vojny. Dňa 14. 4. 2006 sa päť členov nášho združenia zúčastnilo prác na území občianskeho cintorína v Borzęcine v Brzeskom okrese, na ktorom sa nachádzala parcela č.266 s hrobmi padlých vojakov. Aj v tejto lokalite neboli hroby viditeľné, ale dôvodom nebolo, ako obyčajne rastlinstvo, ale hrby odpadkov v podobe starých vencov, vyschnutých kvetov, umelých dekorácií a vyhorených kahancov. Občiansky cintorín v Borzęcine je síce dlhý niekoľko stoviek metrov, ale veľmi úzky a odpadkové kontajnery sa nachádzajú presne na opačnom konci ako parcela s vojnovými hrobmi. Mnohým ľuďom sa nechcelo merať cestu cez celý cintorín až ku kontajnerom, preto pri upratovaní civilných hrobov prenášali odpadky na vojnové hroby. Táto prax trvala niekoľko rokov, o čom svedčil aj výsledok našej práce – z parcely s celkovou rozlohou 170 m² sme povynášali 25 kusov 120 - litrových igelitových vriec plných odpadkov, ktoré ležali v troch vrstvách.

V lete sme začali našu činnosť na vojenských cintorínoch č.155 v Chojniku – Staniczówce a č. 149 v Chojniku – Zadziele. Dňa 7. 7. 2007 sme ich vyčistili od divokého rastlinstva, ktoré sa od našej minuloročnej návštevy opäť impozantne rozšírilo po oboch lokalitách. Obidva cintoríny sme dali do poriadku a vďaka predošlému vyklčovaniu hrubých kriakov pokračovalo odstraňovanie mladých krovísk a kosenie divokého rastlinstva už ľahšie.

Ďalšia akcia nášho združenia sa uskutočnila na vojenskom cintoríne č. 61 v Gładyszówe v blízkosti Uście Gorlickie v Gorlickom okrese. Ide o veľmi peknú lokalitu, ktorej architektonickú podobu naprojektoval známy slovenský architekt Dušan Jurkovič. Tento vojenský cintorín bol pred niekoľkými rokmi rekonštruovaný, ale potom sa oň už nikto pravidelne nestaral a celá lokalita zarástla do takej miery, že len s problémami bolo možné dostať sa k centrálnemu pamätníku. Išlo o veľký vojenský cintorín s celkovou rozlohou 790 m² a jeho vyklčovanie a vykosenie začalo v sobotu 11. 9. 2007 a trvalo ďalšie dve nasledujúce soboty. Najväčším problémom bolo to, že nie všade sme mohli použiť špeciálne vybavenie, pretože hroby mali vysoké obloženie z kameňa a každá naša neopatrnosť by mohla viesť k poškodeniu benzínovej kosačky. V dôsledku toho sme viac používali ručné nástroje, čo si vyžiadalo aj adekvátne viac času.

V uplynulých rokoch sa činnosť nášho združenia neobmedzovala len na fyzickú prácu, ale pokračovali sme aj v komunikácii s orgánmi štátnej správy a miestnej samosprávy. Poukazovali sme na chyby a nepresnosti pri rekonštrukciách vojenských cintorínov z obdobia I. svetovej vojny, ako aj na nedostatky týkajúce sa ich pravidelnej údržby. Najvýznamnejším výsledkom tohto úsilia je naša spolupráca s Pobočkou krakovského krajského pamiatkového konzervátora v Nowom Sądzie (Delegatura

Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie). V spolupráci s riaditeľom tejto pobočky sme sa venovali vojenskému cintorínu č.44 v Długiem v blízkosti Sękowa v Gorlickom okrese. Táto lokalita bola rekonštruovaná už v roku 1998, avšak z úplne neznámych príčin došlo pritom k jej zmenšeniu na 25% od pôvodnej veľkosti zachytenej na dobových archívnych dokumentoch. V dôsledku toho sa väčšina pochovaných vojakov ocitla mimo zrekonštruovaného vojenského cintorína von za jeho plotom. Napriek novinovým a časopiseckým článkom, ktoré sme publikovali ešte pred vznikom nášho združenia, nikto z predstaviteľov zodpovedných orgánov na túto skutočnosť nereagoval. Opäť sa ukázalo, že ignorovať hlas niekoľkých občanov je ľahšie ako hlas oficiálne zaregistrovaného občianskeho združenia. Po založení „Crux Galiciae” sme v mene našej organizácie komunikovali s riaditeľom spomínanej pobočky v Nowom Sądzie. Na základe našej iniciatívy a jeho pomoci došlo priamo na pôde vojenského cintorína k stretnutiu s predstaviteľmi miestnej samosprávy Sękowa. Výsledkom bolo okamžité oplotenie lokality v jej pôvodnej historickej rozlohe, ktoré bolo financované miestnou samosprávou. V blízkej budúcnosti riaditeľ Pobočky krakovského krajského pamiatkového konzervátora v Nowom Sądzie plánuje novú rekonštrukciu vojenského cintorína č. 44 v Długiem, ktorá by mu prinavrátila autentickú podobu. Pri týchto prácach budú využité archívne dokumenty, ktoré boli zhromaždené členmi nášho združenia.

Nakoľko pred založením „Crux Galiciae” väčšina našich členov vykonávala aj individuálny výskum a publikovala články o problematike vojenských cintorínov I. svetovej vojny v Haliči, v našej činnosti v rokoch 2005 – 2007 sme nezanedbávali ani tento aspekt. Výsledkom spoločného archívneho, muzeálneho a terénneho výskumu boli príspevky, s ktorými naši členovia vystúpili na konferencii „Znaky pamäti – cintoríny I. svetovej vojny v Haliči”. Túto konferenciu spoluorganizoval „Crux Galiciae” v spolupráci s Mestskou knižnicou „Stanisława Gabryela” v Gorlicach a uskutočnila sa 27. 10. 2007.

Prvý konferenčný príspevok niesol názov „Nerealizované projekty vojenských cintorínov Dušana Jurkoviča” a jeho autorom bol predseda nášho združenia Maciej Dziedzic, študent europeistiky na Jagellonskej univerzite v Krakove. Vo svojom vystúpení urobil komparatívnu analýzu projektových návrhov D. Jurkoviča s jeho realizovanými projektmi, podľa ktorých bolo v rokoch 1916 – 1918 vybudovaných niekoľko vojenských cintorínov. Využil bohatú archívnu dokumentáciu a architektonické skice, v ktorých sa dochovali umelecké zámery D. Jurkoviča.

Druhý konferenčný príspevok niesol názov „Vojenský cintorín č. 202 v Tarnowe – história a súčasnosť” a jeho autorom bol Robert Kozłowski. Vo

svojom vystúpení hovoril o škandalózne a protiprávnej likvidácii tohto vojenského cintorína v 60. rokoch, keď došlo k premene tejto lokality na verejný pozemok. Kvalitne zdokumentované a podložené fakty, ktoré poukazovali na súčasný nedôstojný stav miesta posledného odpočinku 1500 vojakov, vyvolali veľký ohlas už počas diskusie, ale aj v kuloároch konferencie.

Tretí príspevok niesol názov „Cintoríny I. svetovej vojny – pamätníky rozprestreté po krajine” a jeho autormi boli doktorka architektúry Urszula Forczek-Brataniec a inžinier-architekt Marcin Brataniec. Vo svojom vystúpení sa venovali problematike ochrany pôvodnej podoby kultúrno-spoločenských pamiatok v teréne. Na príklade vojenských cintorínov v okolí Sękowej a Gorlic poukázali na tie faktory, ktoré ohrozujú zachovanie autentického vzhľadu lokalít a ich bezprostredného okolia.

Štvrtý konferenčný príspevok niesol názov „Hroby židovských vojakov Veľkej vojny v Haliči” a jeho autorom bol Miroslaw Łopata. Vo svojom vystúpení sa venoval bojovému nasadeniu vojakov židovského vierovyznania a rôznym aspektom, ktoré sú spojené so spôsobom ich pochovávaní.

Piaty príspevok niesol názov „Vybrané aspekty symboliky cintorínov I. svetovej vojny v západnej Haliči na pozadí európskych tradícií” a jeho autorkou bola novinárka Agnieszka Partridge. Vo svojom vystúpení priblížila široké spektrum otázok týkajúcich sa kultúrno-historickej architektúry vojenských cintorínov a využila pri tom množstvo informačných zdrojov a obrazového materiálu.

Šiesty konferenčný príspevok niesol názov „Západohaličské cintoríny na pohľadniciach vydaných Oddielom vojnových hrobov v Krakove” a jeho autorom bol Kamil Ruszała. Vo svojom príspevku hovoril o využití takých predmetov zberateľského záujmu, akými sú pohľadnice, pri realizovaní historického výskumu.

Siedmym a posledným príspevkom bolo vystúpenie Macieja Dziedziaka, predsedu „Crux Galiciae”, ktorý predstavil činnosť združenia pri aktívnej ochrane vojenských cintorínov z obdobia I. svetovej vojny. Účastníci konferencie si mohli pozrieť obrazovú prezentáciu dokumentujúcu prácu združenia v rokoch 2005-2007 na príklade štyroch vojenských cintorínov v Gorlickom okrese (lokality č. 61, 64, 77 a 112) a porovnať ich predošlý neutešený stav so súčasným stavom, ktorý je výsledkom starostlivosti „Crux Galiciae”.

Túto konferenciu, ktorá sa 27.10.2007 uskutočnila v Gorliciach, svojou prítomnosťou poctili aj naši priatelia – členovia Klubu vojenskej histórie „Beskydy” zo Slovenska. Vďaka nim som mal možnosť vystúpiť na konferencii v Humennom 6. 12. 2007 a predstaviť verejnosti činnosť Združenia aktívnej ochrany vojenských cintorínov z I. svetovej vojny v Haliči „Crux Ga-

liciae”. Keďže aj na území Slovenska sa nachádza množstvo vojenských cintorínov z tohto obdobia, tak si dovoľím vysloviť nádej, že naše kontakty neostanú len na úrovni výmeny informácií, ale transformujú sa aj do podoby vzájomnej spolupráce. Takáto spolupráca je totiž v záujme starostlivosti o vojenské cintoríny I. svetovej vojny, ktoré rovnako v Poľsku aj na Slovensku predstavujú významné kultúrno-spoločenské pamiatky.

Príspevok z poľštiny preložil Matúš Korba.

KLUB VOJENSKEJ HISTÓRIE BESKYDY A JEHO ČINNOSŤ

Martin Drobňák
Radoslav Turik

Najväčším bohatstvom každého národa je jeho história. Je nepochybne dôležité túto históriu dokonale poznať a neustále si ju pripomínať. V našich dejinách môžeme nájsť množstvo príkladov, z ktorých plynie poučenie aj pre spoločnosť v dnešnej dobe. Nájdeme v nej obdobia, procesy a deje, na ktoré môžeme byť hrdí, ale aj také, na ktoré by sme najradšej z rôznych dôvodov zabudli.

Význam národných dejín bol a je v spoločnosti všeobecne uznávaný. Napriek tomu, že dejiny boli mnohokrát prezentované v zdeformovanej podobe, aby vyhovovali momentálnej požiadavke, význam a poslanie národných dejín nik nespochybňoval. Je veľkou škodou, že v kontexte veľkých dejín sa často strácali „malé dejiny“. Máme na mysli dejiny regionálne, ktoré sú bohužiaľ pre verejnosť veľkou neznámou. Dejiny jednotlivých regiónov sú pritom priestorom, v ktorom sa odohrávali významné historické procesy v malom meradle. Môžu byť inšpiráciou, zdrojom hrdosti a znakom osobitosti daného regiónu. Popularizácia regionálnych dejín je jeden z dôvodov, prečo skupina nadšencov z Humenného a okolia založila občianske združenie Klub vojenskej histórie Beskydy (ďalej KVH Beskydy).

KVH Beskydy vznikol ako nezisková organizácia dňa 8. 4. 2004 registráciou na Ministerstve vnútra Slovenskej republiky. Toto občianske združenie združuje jednotlivcov so záujmom o vojenské dejiny a militárie. Z tohto všeobecného zamerania vyplývajú konkrétnejšie oblasti, v ktorých KVH Beskydy pôsobi.

Myšlienka založiť takúto organizáciu vznikla po úspechu študentskej práce Vojenské cintoríny z 1. svetovej vojny. S touto prácou zvíťazil Martin Drobňák na celoslovenskej prehliadke Stredoškolskej odbornej činnosti. Téma víťaznej práce vzbudila záujem a podnietila nás k ďalšiemu štúdiu našich regionálnych dejín. K založeniu občianskeho združenia zameraného na výskum regionálnych dejín už nebolo ďaleko.

Na začiatku svojej činnosti venovali členovia združenia zvýšenú pozornosť vybudovaniu určitého zázemia, ktoré bolo nevyhnutné pre činnosť organizácie tohto druhu. KVH Beskydy nadviazal kontakty s odbornými inštitúciami, najmä s Vihorlatským múzeom v Humennom. Riaditeľ múzea, Mgr. Vasiľ Fedič, vyjadril plnú podporu činnosti združenia referenčným listom. Tento list výrazne pomohol členom klubu nadviazať spoluprácu s ďal-

šími odbornými inštitúciami na Slovensku. Podobné referenčné listy získalo združenie od predstaviteľov samosprávy, napríklad od primátora mesta Humenné, primátora mesta Medzilaborce a predsedu okresnej organizácie ZMOS. Tieto odporúčania združeniu otvorili cestu k jednotlivým starostom, ktorým členovia združenia navrhovali spoluprácu, zároveň žiadali o pomoc či podporu pri výskume vojenských dejín týkajúcich sa ich obcí.

Aj keď si KVH Beskydy kladie za cieľ výskum regionálnych dejín vo všeobecnej rovine, primárnou témou, ktorou sa klub zaoberá, je problematika 1. svetovej vojny v regióne. Územie Slovenska bolo v rokoch 1914 až 1915 zasiahnuté bojmi 1. svetovej vojny. Postihli aj územia severovýchodného Slovenska a priamo poznamenali okolie miest Bardejov, Svidník, Stropkov, Medzilaborce, Snina a Humenné. Okrem zničenej krajiny zanechala po sebe intenzívna bojová činnosť množstvo ľudských obetí pochovaných na zriadených vojenských cintorínoch. Ich terajší stav je kritický, mnohé z nich sú na pokraji zániku. Preto si združenie KVH Beskydy vybralo práve túto oblasť regionálnych dejín ako prioritný cieľ výskumu.

Cieľom výskumu je zhromaždiť údaje z archívnych materiálov, ktoré by pomohli vytiahnuť vojenské cintoríny zo zabudnutia a z anonymity. V regióne je táto problematika pomerne neznáma. Venuje sa jej iba niekoľko zapálených jedincov. Dnes už môžeme povedať, že združenie KVH Beskydy nadviazalo kontakty s každým, kto sa o problematiku vojenských cintorínov hlbšie zaujíma.

Výskum sa člení do dvoch hlavných okruhov činností. Prvou z nich je zhromažďovanie a spracovanie prameňov. Podstatou tejto práce je archívny výskum. Naším najdôležitejším zdrojom informácií je Vojenský historický archív v Bratislave. Z archívnych fondov, ktoré sa vo vojenskom archíve nachádzajú, čerpáme množstvo dôležitých archívnych materiálov, ktoré neskôr analyzujeme. Z dostupných materiálov je možné zistiť počty obetí pochovaných na vojenských cintorínoch, národnosť obetí, názvy kmeňových vojenských jednotiek, z ktorých pochádzali, dátumy a príčiny úmrtí. Archívne pramene môžu obsahovať aj dôležité informácie o vzniku vojenských cintorínov, prípadne o dôležitých udalostiach, ktoré nejakým spôsobom zasiahli do existencie týchto pietnych miest.

Väčšina archívnych materiálov, s ktorými prichádzame do kontaktu, pochádza z činnosti československých úradov pred 2. svetovou vojnou. Z rôznych dôvodov nám tieto pramene nedokážu poskytnúť všetky dôležité informácie. Pre potreby výskumu problematiky 1. svetovej vojny v našom regióne je potrebné získať pramene, ktoré by komplexne vypovedali o priebehu vojnových udalostí v tomto priestore. V prvom rade to znamená realizovať pravidelné výskumné cesty do vojenských archívov vo Viedni,

Budapešti či v Moskve. Informácie získané v týchto odborných inštitúciách by pomohli doplniť mnoho čriepkov do mozaiky historických dejov z obdobia 1. svetovej vojny.

Prvé kroky má v tomto smere združenie KVH Beskydy už za sebou. V rámci získavania materiálu pre prvú publikáciu členovia klubu navštívili archívy v Budapešti, Moskve a Varšave. Našli sa tu mnohé zaujímavé informácie viažuce sa k nášmu regiónu. Tento materiál bol na Slovensku po prvýkrát publikovaný práve v publikácii Cintoríny prvej svetovej vojny v Karpatoch, ktorú KVH Beskydy za finančnej podpory Ministerstva obrany Slovenskej republiky vydalo v decembri 2007.

V súvislosti s odborným výskumom, ktorý vykonáva naše združenie, je na mieste vyjadriť úprimné poďakovanie pánovi doc. PhDr. Jozefovi Bystrickému, riaditeľovi Vojenského historického ústavu v Bratislave. Poskytoval a poskytuje našim aktivitám v oblasti historického výskumu neoceniteľnú pomoc a podporu.

Získavanie archívnych materiálov je dôležitou súčasťou našej výskumnej činnosti. Po nej nasleduje nemenej dôležitá časť, a to kritika prameňov. Veľkým problémom našej práce sú protirečivé údaje, ktoré nám pramene poskytujú. V tejto situácii je nutné využiť všetky možné prostriedky, ktoré máme k dispozícii a údaje verifikovať. Odchýlky sú niekedy naozaj značné. Problém dvojznačných údajov nie je možné eliminovať vždy, pretože nie všetky dôležité archívne materiály sa zachovali.

Druhú časť nášho výskumu tvorí práca v teréne. Hlavnou úlohou je zachytiť základne údaje o jednotlivých lokalitách. Predovšetkým je dôležité zaznamenať súčasný stav lokalít. Zmeny, ktoré postrehneme pri nasledujúcich návštevách lokality, priebežne doplníme. Celá lokalita je obvykle kompletne fotograficky zdokumentovaná, prípadne sú zhotovené krátke digitálne videozáznamy lokality a okolia. Členovia klubu vyhotovia pri každej lokalite pracovný zápis o stave lokality, ktorý neskôr spracujú. V správe o lokalite sú okrem iného uvádzané informácie, ktoré vo všeobecnosti charakterizujú lokalitu a jej súčasný stav. Taktiež obsahuje informácie o prístupovej polohe. Doplnkovým zdrojom informácií sú, žiaľ, dnes už iba sprostredkované spomienky pamätníkov. Všetky dostupné informácie k jednotlivým lokalitám sa snažíme zhromaždiť a vytvoriť písomnú správu, ktorá slúži predovšetkým pre interné potreby klubu, či už ide o ďalší výskum, publikovanie alebo tvorbu podkladov pre nové projekty.

Členovia KVH Beskydy sa okrem výskumnej činnosti venujú, z nášho pohľadu, nemenej dôležitej činnosti, a to popularizácii nielen vojenských, ale aj regionálnych dejín. Jednou z foriem, ako je možné prezentovať veľmi zaujímavé dejiny nášho regiónu, sú stretnutia nadšencov vojenskej histórie. Rozsahom najväčšie podujatie tohto druhu, ktoré KVH Beskydy orga-

nizovalo, bol zraz nadšencov vojenskej histórie z Českej a Slovenskej republiky. Stretnutie sa mohlo uskutočniť najmä vďaka podpore zo strany internetového servera Valka.cz, ktorý sa venuje prezentácii vojenských dejín a je miestom nadväzovania nových kontaktov medzi amatérskymi, ale aj profesionálnymi historikmi. Pre účastníkov bol pripravený zaujímavý trojdňový program. Počas prvého dňa sa oboznámili s históriou mesta Humenné, priebehom bojov, ktoré sa na severe východného Slovenska odohrali počas 1. svetovej vojny. Druhý deň bol venovaný dejinám Karpatsko-dukelskej operácie. Vyvrcholením programu bola obhliadka mesta Košice spojená s výkladom zameraným na vojenské dejiny viažuce sa k tomtu mestu. Nasledovala obhliadka expozície letectva Slovenského technického múzea v Košiciach.

Veľmi dôležitou oblasťou pre KVH Beskydy je práca s mládežou. Mgr. Radoslav Turík, stredoškolský učiteľ dejepisu a náuky o spoločnosti na Gymnázium arm. gen. L. Svobodu v Humennom, každoročne organizuje záujmový krúžok pre študentov, ktorí prejavia hlbší záujem o históriu. Výber tém v tomto krúžku sa uskutočňuje s ohľadom na významné udalosti regionálnych dejín. Na spestrenie a oživenie výkladu o regionálnych dejinách uskutočnil KVH Beskydy pre študentov pôsobiacich v záujmovom krúžku náučnú exkurziu, ktorá bola tematicky venovaná problematike 1. svetovej vojny a jej následkom na našom území. Počas exkurzie si mohli študenti pozrieť miesta bojov, vojenské cintoríny v Čabinách, Sterkovciach či Medzilaborciach. Zaujímavou bola tiež obhliadka krypty padlých vojakov v obci Osadné. Vzhľadom na pozitívny ohlas, ktorý takýto doplnok výučby dejepisu vyvolal, KVH Beskydy plánuje do budúcnosti uskutočňovať viac takýchto tematických exkurzií.

Od konca roka 2007 KVH Beskydy sprístupnilo novú webovú stránku, na ktorej sa návštevník môže dozvedieť novinky z činnosti klubu. Čo do obsahovej náplne, podstatnejšou časťou novej webovej stránky je priestor, kde nielen členovia klubu publikujú populárno-náučne články s problematikou bojovej činnosti počas 1. svetovej vojny na našom území, ako aj jej následkom. Postupne dochádza aj k vytváraniu databázy jednotlivých vojenských cintorínov z tohto obdobia. Databáza bude obsahovať základné informácie o konkrétnom vojenskom cintoríne a zároveň niekoľko fotografií danej lokality. Možnosť jednoduchej aktualizácie zaručí, že informácie budú vždy odzrkadľovať reálny stav, v akom sa konkrétna lokalita v danom čase nachádza.

Aktivity klubu, ktoré sme prezentovali v tomto príspevku, sú zamerané najmä na oblasť výskumu a popularizácie problematiky bojov, ktoré počas 1. svetovej vojny na našom území prebehli, ako aj následkom, ktoré po sebe zanechali v podobe vojenských cintorínov. Do budúcnosti by čle-

novia KVH Beskydy najmä v spolupráci so samosprávou a spriatelennými klubmi vojenskej histórie zo Slovenska, ale aj zahraničia (Česká republika, Poľsko) radi pristúpili k postupnej rekonštrukcii niekoľkých vojenských cintorínov. Stav mnohých lokalít je totiž veľmi zlý a mnohé cintoríny sú na pokraji zániku. Predpokladáme najmä aktívnu pomoc od nadšencov z Poľska, ktorí sa tejto problematike venujú už niekoľko rokov. Kontakty, ktoré sme nadviazali tomu nasvedčujú. Je dôležité, aby sa s využitím skúseností partnerských organizácií zo zahraničia a v úzkej spolupráci s miestnou samosprávou podarilo zrekonštruovať čo najviac vojenských cintorínov z 1. svetovej vojny. Za predpokladu, že sa zachová ich "historickosť", stanú sa nielen dôstojným miestom odpočinku padlých vojakov, ale prispievajú tiež k turistickému zatraktívneniu celého severu východného Slovenska.

VOJNOVÉ ZÁPISKY Z DENNÍKA EGONA ERVÍNA KISCHA

Marián Šimkulič

Keďže sám som novinárom, je pre mňa ctou upriamiť vašu pozornosť na pôsobenie veľkého novinára medzinárodného významu, zúrivého reportéra, aké bolo jeho neskoršie označenie, Egona Ervína Kische. Zápisky z jeho denníka, ktoré vyšli v knihe Vojakom pražského zboru, ešte nenesú pečať neskoršieho majstrovstva Kische, sú však bezprostredným svedectvom o hrôzach prvej svetovej vojny. Vybral som tie pasáže zo spomínanej knihy, ktoré ma najviac zaujali a dotýkajú sa tohto regiónu. Dovolil som si ich preložiť z češtiny do slovenčiny. Prvý záznam je zo stredy 10. februára 1915.

„Sneh a slnko svieti počas dvanásťkilometrovej cesty z Užhorodu cez Ladomírov do Kiskolonu.“ Tu na chvíľu preruším citáciu, aby som ozrejmil, o ktorú súčasnú obec ide. V maďarčine Kiskolon je dnešná Kolonica. V ďalších miestopisných citáciách už budem uvádzať oba názvy. Ďalej Egon Ervín Kisch uvádza:

„Včera som hovoril so židovskými utečencami, keď krmili koníka pri voze. Bolo hrozné, čo hovorili. Často sme čítali o ukrutnostiach cárskych kozákov, rovnako ako o hrôzach pogromov, ale v časoch mieru sme to považovali za senzaciečtivosť a v čase vojny za vytváranie nálady. Zdráhavo, prerývane, jeden napomáhajúc druhému, hovorili títo úbohí ľudia o svojom utrpení. To nemohlo byť vymyslené. Zostali vo svojej haličskej obci, keď prvýkrát prišli cárski vojaci. Sú to predsa tiež ľudia, hovorili si, ale oni sa vlúpali do židovských obydľí, kradli s namiereným revolverom, zbili muža a len sa pýtali, kde sú ženy a dievčatá, ba dokonca aj nedospelé zavliekli do vedľajšej izby a zneužili ich. Raz sa blížili kozáci k domu, dievčatá sa schovali, ale keď im pohrozili, že zabijú otca a bili ho rukoväťou bodáka do hlavy, príbehli dcéry s hrozným krikom a dosiahli to, že otca sice pustili, dve z nich však znásilnili. Tretia skočila z okna a utiekla na polozamrznutý San, kde stála celú noc a počula, ako ju kozáci hľadali.“

Zo štvrtkového denníka 11. februára 1915 vyberám: „Ideme pozdĺž zamrznutej riečky Ternovky až k obci Takszany - Stakčín a potom pozdĺž Csiroky - Cirochy juhovýchodne až k Snine, kam sme dorazili po štvorhodinovom pochode o pol jednej. Hrmenie diel dolieha z blízkosti, Rusi sú medzi Lupkówem - Lupkovom a Mezolaborczem - Medzilaborcami. Snina je zničená, obyvateľstvo oblieha poľné kuchyne a žobre o odpadky alebo trocha polievky, v obci je tiež veľa chorých s omrzlinami.

Hovoria nám, ako tu prebieha vojna, rojnice sú od seba asi 2000 metrov, v podstate neexistujú boje zblízka, ale viac ako strelné rany bolia omrznuté prsty na rukách a na nohách.“

V piatok 12. februára 1915 sa vojak Egon Ervín Kisch po celodennom pochode dostal do Telepoviec, dnešného Osadného. Tak to uvádza v spomínanej knihe: „Obtiažna bola cesta, ktorou sme išli od ôsmej ráno do šiestej večer, spotení, s kliatbami pozdĺž krištáľovej, medzi zamrznutými časťami, prúdiacej Cirochy, proti jej prúdu, presne severným smerom. V Méhešfalve - v Pčolinom sme na poludnie zjedli menáž, na severný koniec Telepoviec - Osadného sme došli vyčerpaní a tu bol pluk ubytovaný. Ja s niekoľkými priateľmi v komore jednej chalupy, v ktorej býva rodina, muž, žena a šesť detí. Manželia spia na peci, medzi nimi sa hojdá kolíska zavesená na trámoch krovu, a keď začne kojenec revať, rozhojdá ho ležiaca žena nohou.“

Tu sa záznam Egona Ervína Kische mapujúci cestu po území nášho regiónu končí. Pokračuje cestou na Halič i opisom samotných bojov s ruskou armádou.

Vážené dámy a páni, osobnosť Jaroslava Haška, autora Dobrého vojaka Švejka má v Humennom dôstojné zastúpenie v podobe prvej sochy majstra satirického pera na svete. Je umiestnená na humenskej železničnej stanici. Od čias jej inštalácie si Český spolok v Humennom každoročne pripomína osobnosť spisovateľa tradičnou akciou - umývaním sochy a následne rôznymi seminármi či konferenciami, ktorých sa zúčastňujú poprední znalci tvorby spisovateľa. Z mnohých spomeniem vnuka Jaroslava Haška Richarda či známeho haškológa Radka Pytlíka. Domnievam sa, že aj osobnosti Egona Ervína Kische by sa mala venovať patričná pozornosť. Akou formou, kde a kedy, to už by som prenechal poľaným, ktorí sa azda nájdú medzi organizátormi tohto podujatia.

BOJE V KARPATOCH – NEVYUŽITÝ POTENCIÁL CESTOVNÉHO RUCHU

Svätoslav Husťák

Agentúra regionálneho rozvoja Poloniny ako rozvojová agentúra regiónu Poloniny, má ambíciu aplikovať dosiahnuté výsledky výskumu vedeckých inštitúcií, vojenských historikov, ako aj bádateľské úsilie nadšencov, jednotlivcov i skupín, v prospech rozvoja regiónu Poloniny.

Je snahou každého regiónu využívať atraktívny potenciál, ktorý na území existuje, nakoľko sa tento potenciál stáva komparatívnou výhodou regiónu voči iným regiónom. Jedným z takýchto atraktívnych príkladov komparatívnej výhody regiónu Poloniny je aj história priebehu 1. svetovej vojny na území severovýchodného Slovenska. Navyše, z hľadiska humánneho je odkrývanie tejto časti dejín pre veľkú časť populácie príspevom ľudskej satisfakcie za utrpenia, ktoré tu prežívali naši predkovia, účastníci bojov a ich príbuzní.

Agentúra ako inštitúcia pre podporu rozvoja regiónu úzko spolupracuje s Ministerstvom výstavby a regionálneho rozvoja SR prostredníctvom Integrovannej siete regionálnych rozvojových agentúr SR. V činnosti agentúry existujú tri významné medzníky:

- dňa 17. 7. 2007 bola Agentúra regionálneho rozvoja Poloniny zaradená do Integrovannej siete regionálnych rozvojových agentúr v zmysle uznesenia vlády SR č. 302/2007,
- dňa 11. 9. 2007 bola Agentúra regionálneho rozvoja Poloniny zapísaná do zoznamu podnikateľov Úradu pre verejné obstarávanie 2006 /03450/ Pa-02,
- dňa 30. 9. 2007 bola zaregistrovaná doména www.poloniny.info v záujme uverejňovania a propagácie výsledkov a tvorivých návrhov.

Agentúra regionálneho rozvoja Poloniny sa zaoberá predovšetkým tvorbou strategických dokumentov. Jednou z etáp tvorby strategických dokumentov sú analýzy. Výsledky analýz jasne predikujú nevyužitý potenciál, ktorý vzniká na záujmovom území Poloniny. Je to obrovská nevyužitá komparatívna výhoda vzhľadom k iným regiónom Slovenska. To je aj dôvod, prečo Agentúra regionálneho rozvoja Poloniny podporuje a spoluorganizuje konferenciu Boje v Karpatoch.

V portfóliu Agentúry regionálneho rozvoja Poloniny sa nachádzajú ďalšie projekty financované z rôznych fondov:

1. Projekty financované zo štrukturálnych fondov.
 - Implementácia projektu Urbanistická štúdia Poloniny v rozsahu okresu Snina

2. Projekty financované z iných zdrojov než štrukturálnych fondov.
- Implementácia projektu Podpora vidieckych oblastí pri tvorbe stratégií na prípravu území v PSK k realizácii programu Leader
 - Implementácia projektov obnovy historických objektov v regióne Poloniny (Ulič)
 - Participácia na tvorbe plánu hospodárskeho a sociálneho rozvoja PSK

Hlavným záujmovým územím Agentúry regionálneho rozvoja Poloniny je územie Poloniny. Región Poloniny tvorí územie severovýchodného okraja Slovenskej republiky susediace s Ukrajinou a Poľskom.

Tento hornatý terén bol počas karpatských bojov veľkou prekážkou postupu vojsk. Vojenski stratégovia opevnením takéhoto terénu dosiahli ťažko dobytú pevnosť. Zdolanie karpatských pevností si vyžadovalo premyslenú vojenskú stratégiu a v nejednom prípade aj lešť. Preto dobytie Karpát bolo strategickým cieľom každého vojenského ťaženia v Európe v smere Východ – Západ a naopak.

Vojenski stratégovia na mapách zakresľovali možné alternatívy postupu ale aj obrany. Mapová dokumentácia, ktorá sa zachovala v archívoch, predstavuje v súčasnosti nedocenenitnú historickú hodnotu. Zároveň je významným podkladovým materiálom pre propagáciu kompaktného produktu cestovného ruchu.

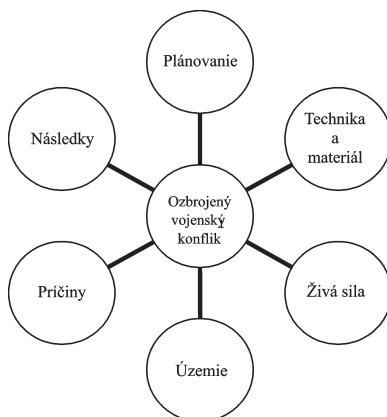
Výsledky analýz, predovšetkým analýza historických zdrojov, analýza ekonomických zdrojov, inštitucionálnych zdrojov a analýza cezhraničnej spolupráce, jednoznačne konvergujú k obrovskému potenciálu aplikácie poznatkov v oblasti rozvoja regiónu formou rozvoja cestovného ruchu. Existujú všetky predpoklady vytvorenia kompaktného produktu cestovného ruchu „Boje v Karpatoch“.

Agentúra regionálneho rozvoja Poloniny spracovala výsledky analýz do databázy, ktorá predstavuje nasledujúce oblasti:

1. Analýza prírodných zdrojov a podmienok.
2. Analýza demografických a sociálnych zdrojov.
3. Analýza historických zdrojov.
4. Analýza materiálnych zdrojov.
5. Analýza ekonomických zdrojov.
6. Analýza inštitucionálnych zdrojov.
7. Prieskumy investícií.
8. Špeciálne analýzy (cezhraničná spolupráca).

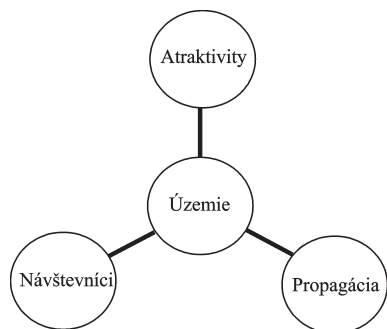
Jedným z predpokladov vytvorenia uceleného produktu cestovného ruchu „Boje v Karpatoch“ je aj nazeranie na časovo vzdialenú udalosť, akou bol vojnový konflikt.

Ozbrojený konflikt zjednodušene je ovplyvnený plánovaním, technikou a materiálom, živou silou a územím. Samotný konflikt má svoje príčiny a následky. Okrem príčin a živej sily, ktoré sa na konflikte zúčastnili, všetky ostatné faktory si zachovali autentickú formu, resp. sa prejavujú aj dnes. Plánovanie, verne zachytené v archívoch, je podkladom pre rekonštrukciu a rozbor ozbrojeného konfliktu. Virtualizácia konfliktu dodá inovatívny pohľad na dobovú situáciu. Územie je v mnohých prípadoch ľahko identifikovateľné. Technika a materiál je v ukrytý pod vrstvami zeme, prípadne sa nachádza v depozitároch a expozíciách múzeí.

Faktory ozbrojeného konfliktu

Úroveň cestovného ruchu sa odvíja od atraktívnej ponuky, pripravenosti regiónu prijať návštevníka v destinácii a od propagácie. Porovnaním faktorov ovplyvňujúcich ozbrojený konflikt a faktorov ovplyvňujúcich cestovný ruch, dospejeme k výraznej zhode.

Faktory cestovného ruchu

	ozbrojený konflikt	cestovný ruch (segmenty)
1	územie	územie (destinácia)
2	živá sila (ľudia)	návštevníci (príbuzní, patrioti, ...)
3	technika a vojenský materiál	vojenské a historické expozície
4	plánovanie alternatív a variant	animovanie procesu
5	následky	vojenské cintoríny, vojenské objekty, zajatecké tábory ...

Porovnanie faktorov ovplyvňujúcich ozbrojený konflikt a cestovný ruch

Takto chápaná situácia sa transformuje na problém aplikácie vedeckých poznatkov, zachovaných materiálnych pozostatkov, prezentácie a využitia dokumentov v prospech cestovného ruchu ako jedného odvetvia regionálneho rozvoja územia. Vhodne pripravené územie je vhodným destinačným územím pre návštevníkov, pre konkrétne cieľové skupiny.

Cieľová skupina návštevníkov je formovaná z potomkov účastníkov bojujúcich strán, ale aj záujemcov o vojenskú históriu.

Dobová vojenská technika môže byť využívaná ako súčasť historických expozícií v exteriéri- skanzenov. Rekonštrukcia bojových procesov podľa dobovej dokumentácie uloženej v archívoch s použitím progresívnych metód počítačovej animácie môže slúžiť k navodeniu reálnej situácie tak, ako sa konflikt odohrával, ale aj virtuálnej situácie, ako sa mohol odohrávať. Rekonštrukcia bojov v takejto podobe sa môže stať podkladom k tvorbe dokumentárneho, respektíve vzdelávacieho materiálu, ktorý po zverejnení v audiovizuálnom médiu, výraznou mierou prispieje k tvorbe marketingu produktu „Boje v Karpatoch“.

Dnes už veľmi dobre spracovaný segment vojenských cintorínov je predensom dobre fungujúceho segmentu produktu v cestovnom ruchu. Treba si však uvedomiť silné a slabé stránky, ako aj príležitosti a hrozby pre spomínaný produkt (SWOT analýza).

Za silnú stránku produktu „Boje v Karpatoch“ možno považovať:

- upravené vojenské cintoríny a upravené pamätníky (destinácia jedného segmentu pre kultúrno - poznávací cestovný ruch),
- kvalitné informačné panely,
- zrekonštruované (zakonzervované) torza vojenských objektov.

Slabou stránkou produktu „Boje v Karpatoch“ sa javia:

- vymretie priamych pamätníkov udalostí (cieľová skupina potenciálnych návštevníkov),
- nedostatočná starostlivosť o miesta spojené s bojovou činnosťou (potenciálne destinácie kultúrno-poznávacieho cestovného ruchu),
- absencia propagácie iných segmentov histórie bojov (priebeh bojov, terénne expozície...).

- Príležitosťami pre rozvoj produktu „Boje v Karpatoch“ môžu byť :
- detailná dokumentácia,
 - dobové zbrane,
 - národná hrdosť účastníkov konfliktu.

Ohrozenie produktu „Boje v Karpatoch“ predstavuje:

- vykrádanie vojenského materiálu do súkromných zbierkových fondov.
- Nová stratégia cestovného ruchu Slovenskej republiky uvažuje v segmentoch „Kultúrno-poznávací cestovný ruch“ a „Vidiecky cestovný ruch a agroturistika“ s podporou aktivít získavania návštevníkov cestou propagácie atraktívnych destinácií v jednotlivých regiónoch Slovenska. K jej špecifickým cieľom patrí:

1. Posilnenie odvetvia cestovného ruchu v národnom hospodárstve.
2. Zvýšenie objemu pobytového cestovného ruchu.
3. Zlepšenie štruktúry návštevníkov Slovenska skvalitňovaním poskytovania služieb.

Produkt „Boje v Karpatoch“ po predbežnej analýze nesie všetky parametre projektu, ktorý by získal finančnú podporu a zároveň aj naplňa i špecifické ciele Stratégie cestovného ruchu SR. Tieto vychádzajú z posilnenia odvetvia cestovného ruchu v národnom hospodárstve za predpokladu úspešného zvýšenia počtu návštevníkov regiónu a ich viacdňového zotrvania v regióne. Tieto ciele možno dosiahnuť zmenou štruktúry návštevníkov z terajších nenáročných peších turistov na klientelu s vyššími nárokmi na služby. Základom takejto klientely by mohla byť databáza potomkov bojujúcich v Karpatoch v 1. svetovej vojne.

Je len prirodzené, že klientela vyžaduje služby, ale aj tematické naplnenie pobytu. K tomu by mali slúžiť aktivity na celoslovenskej úrovni, pozostávajúce zo spracovania kompaktnej prezentácie produktu „Boje v Karpatoch“. Komplementárne služby návštevníkom sú napríklad príležitosťou pre miestnych podnikateľov. V tomto smere je predovšetkým potrebné:

1. Spracovať vzdelávací program založený na historickej rekonštrukcii priebehu boja.
2. Zaradenie programu do náučných seriálov televízie a internetu.
3. Zahnutie vzdelávacieho programu do politiky jednotnej prezentácie SR v zahraničí.

Segment vojenské cintoríny je úspešným príkladom realizácie zvýšenia atraktívnosti územia. Na regionálnej úrovni je preto potrebné zrealizovať aktivity podporujúce zvýšenie atraktívnosti územia, čo predpokladá:

- terénnu rekonštrukciu územia (zákopy, palebné postavenia...),
- zriadenie náučných chodníkov,
- zriadenie centier vojenských aktivít dokumentujúcich bojovú činnosť v regióne,
- starostlivosť o vojenské cintoríny.

Téma bojov v Karpatoch je dostatočne spracovaná pre jej aplikáciu v oblasti cestovného ruchu. Umožňuje vytvoriť niekoľko zaujímavých produktov, ktorých úspešnosť je veľmi pravdepodobná. Napríklad je možné spracovať databázu padlých v našom regióne a zverejniť ju na internete so zameraním na cieľovú skupinu etablovanú z potomkov priamych účastníkov bojov. Dá sa vytvoriť špeciálny program „Po stopách bojov v Karpatoch.“ pre našich návštevníkov atď. Adekvátne zadefinované produkty sa môžu stať témami projektov vyhlásených v rámci štrukturálnych fondov, na ktoré možné získať finančné prostriedky.

Inou zaujímavou úlohou môže byť vybudovanie vojenského múzea (vojenské rovnošaty, vojenské mapy, bojová technika v exteriéri, vojenské artefakty...), ako vyvrcholenie aktivít v rámci danej témy bojov v Karpatoch.

Je prirodzené, že pre zachovanie kultúrneho dedičstva našich predkov je téma „Boje v Karpatoch“ jednou z dominantných tém. Preto je potrebné podporu pre financovanie riešenia tejto problematiky hľadať v súlade s odporúčaniami, ktoré vychádzajú z:

1. Špecifickej úlohy MV a RR SR.
2. Operačného programu Výskumu a vývoja (MŠ SR).
3. Konkurencieschopnosti a hospodárskeho rastu (MH SR).

Agentúra regionálneho rozvoja Poloniny zaregistrovala doménu www.poloniny.info a je jej správcou. Zmyslom servera www.poloniny.info je podporiť rozvoj územia Poloniny. Ambíciou autorov je poskytnúť aktuálne a komplexné údaje o území Poloniny. Server je otvorený Vaším príspevkom, novým informáciám, aktualizácii uvedených informácií a popisu nových miest. Autorov zverejnených informácií uvidíme v zozname autorov v rubrike linky, spolu s prípadnými odkazmi na ich web stránky, resp. e-mail. Akékoľvek príspevky, poznámky a dotazy posielajte na svatoslav.hustak@poloniny.info.

Všetky informácie, ktoré tu nájdete sú písané podľa najlepšieho svedomia a vedomia ich tvorcov a sú validné (opierajú sa predovšetkým o literárne pramene). Aktuálnosť informácií v reálnom čase však nemožno zaručiť, pretože veci sa v čase a priestore menia. Tvorcovia a autori tu uvedených informácií nemôžu byť braní na zodpovednosť za žiadne škody alebo komplikácie spôsobené neaktuálnosťou, resp. nesprávnosťou tu uvedených informácií.

Tento príspevok mal ambíciu poukázať na nevyužitý potenciál, ktorý v regióne Poloniny existuje, avšak nenárokujú si na exkluzivitu, nakoľko veríme, že existujú aj ďalšie formy zaujímavého využitia tohto vzácneho potenciálu.

ZÁVER

Aj keď spolupráca medzi Vihorlatským múzeom v Humennom a Agentúrou regionálneho rozvoja Poloniny v Snine netrvá dlho, prvé výsledky spolupráce sa už dostavili v podobe spoločného projektu pri organizovaní medzinárodnej vedeckej konferencie „Prvá svetová vojna – boje v Karpatoch“. Konferencia sa uskutočnila aj vďaka spolupráci Vihorlatského múzea v Humennom a Klubu vojenskej histórie Beskydy v Humennom.

Záujemcom o históriu regiónu Poloniny sa dostáva do rúk zborník prednášok, ktoré boli prezentované na vedeckej konferencii „Prvá svetová vojna – boje v Karpatoch“. Ambíciou Agentúry regionálneho rozvoja Poloniny v Snine je vyhľadávať a prezentovať atraktivity regiónu a využívať ich pre regionálny rozvoj. Prvá svetová vojna, z nášho pohľadu takouto atraktivitou je, nakoľko priame boje prebiehali len v Karpatoch, ktorých súčasťou je aj územie Polonín.

Vedecká konferencia s medzinárodnou účasťou jednoznačne preukázala schopnosť historikov spracovať túto problematiku na vysokej profesionálnej úrovni. Zároveň potvrdila pozitívnu úlohu aktivít členov občianskych združení, ktorí svojou činnosťou výrazne prispievajú k udržaniu materiálnych aj duchovných nositeľov spojených s prvou svetovou vojnou. Spoločnosť o túto časť histórie prejavuje stále väčší záujem a konferencia tieto trendy potvrdila. Potvrdila tiež, že história prvej svetovej vojny je možným potenciálom rozvoja regiónu, žiaľ, doteraz vôbec nevyužívaným. Aj to bol dôvod, prečo agentúra regionálneho rozvoja prijala ponuku participácie na realizácii konferencie a následne na spracovaní výstupov z konferencie. Diskusia a záverečné komuniké z konferencie potvrdili, že existujú všetky predpoklady aplikácie výsledkov výskumu prvej svetovej vojny pre rozvoj regiónu vo forme zvýšenia atraktivity územia z hľadiska rozvoja cestovného ruchu.

Organizátori konferencie sa preto rozhodli vydať zborník prednášok „Prvá svetová vojna – boje v Karpatoch“ vo vyššom náklade, a to z dôvodu registrácie dopytu po informáciách k danej téme. Zároveň predpokladáme, že prezentované príspevky sú výzvou pre ďalších bádateľov, pre starostov obcí nášho regiónu i jednotlivcov so záujmom o časť histórie svojich predkov. Rovnako poslúžia výstupy z konferencie aj pri zúročení poznatkov z histórie pri vypracovávaní ďalších rozvojových projektov. Agentúra regionálneho rozvoja Poloniny v Snine aj pre tento účel zriadila vlastnú informačnú doménu www.poloniny.info, na ktorej každý záujemca o túto problematiku má možnosť vyjadriť sa, prípadne pripojiť svoj príspevok.

Z pohľadu jedinečnosti môžeme hodnotiť konferenciu ako pilotnú v procese aplikácie výsledkov výskumu bojov v Karpatoch pre rozvoj predmetného územia v rozvíjajúcom sa cestovnom ruchu.

Svätoslav Husťák, riaditeľ Agentúry regionálneho rozvoja Poloniny v Snine

PROFILY PREDNÁŠAJÚCICH

PhDr. Dušan Kováč, DrSc.

Dušan Kováč patrí medzi najrenomovanejších slovenských historikov a venuje sa problematike moderných dejín Slovenska a strednej Európy na konci 19. storočia a v prvej polovici 20. storočia. V rokoch 1990 – 1998 pracoval ako riaditeľ Historického ústavu Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Od roku 1998 pôsobí ako vedecký sekretár Predsedníctva Slovenskej akadémie vied. Je autorom celého radu monografií, štúdií a článkov v domácej aj zahraničnej odbornej literatúre.

Doc. PhDr. Jozef Bystrický, Csc.

Jozef Bystrický patrí medzi súčasných najrenomovanejších slovenských vojenských historikov. Venuje sa vojenským dejinám Slovenska v prvej polovici 20. storočia. Pracuje ako riaditeľ Vojenského historického ústavu pri Ministerstve obrany Slovenskej republiky. Je autorom celého radu monografií, štúdií a článkov v domácej aj zahraničnej odbornej literatúre.

Josef Fučík

Josef Fučík – plukovník vo výslužbe bývalej československej armády. Žije v Prahe. Dlhodobou sa zaoberá históriou habsburskej armády s hlavným dôrazom na obdobie prvej svetovej vojny 1914-1918. Spolupracuje s bádateľmi v Rakúsku a Taliansku. Je autorom kníh „Soča (Isonzo) 1914“, „Piava 1918“ a „Osmadvadsátníci“. Je spoluautorom kníh „Pod cisárskym práporom (história rakúsko-uhorskej armády)“ a „Vojna 1866“. Publikoval taktiež množstvo štúdií a článkov v domácich a zahraničných periodikách.

Valentin Leonidovič Juško

Vyštudoval 3. moskovský medicínsky inštitút a pracuje ako neurológ v Centrále rýchlej zdravotnej pomoci A. S. Pučkova v Moskve. Od roku 1989 je členom Vojensko-historickej komisie, ktorá pôsobí pri Ústrednej rade všeruského spoločenstva na ochranu historických a kultúrnych pamätníkov. Špecializuje sa na problematiku vojenského rádu Svätého Georgija a na jeho nositeľov vyznamenaných v rokoch 1914 – 1922.

Roman Frodyma

Pochádza z poľského Jasla a pracuje ako horský sprievodca. Tri desaťročia sa ako amatérsky historik venuje problematike I. svetovej vojny a špecializuje sa na zdokumentovanie a záchranu vojenských cintorínov z rokov 1914 – 1918 na juhovýchode Poľska. Je autorom viacerých publikácií, štúdií a článkov. Za svoju činnosť získal poľské aj zahraničné ocenenia.

Mgr. Miroslaw Lopata

Miroslaw Lopata pochádza z poľského mesta Gorlice, kde pracuje v miestnej samospráve. Už viac než desať rokov sa venuje problematike I. svetovej vojny na území súčasného juhovýchodného Poľska. Aktívne sa podieľa na rekonštrukcii vojenských cintorínov z obdobia rokov 1914 – 1918. Je zakladajúcim členom Združenia aktívnej ochrany cintorínov I. svetovej vojny v Haliči.

Mgr. Mária Petrová

Mária Petrová v roku 2007 absolvovala štúdium na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity Cyrila a Metoda v Trnave. Zaoberala sa problematikou I. svetovej vojny a obhájila diplomovú prácu venovanú vojenským cintorínom z rokov 1914 – 1918 v okrese Snina.

Mgr. Radoslav Turík

Radoslav Turík v roku 1998 ukončil štúdium na gymnáziu v Snine. V rokoch 1998 – 2003 študoval na Prešovskej univerzite v Prešove aprobáciu Dejepis - Filozofia a štúdium ukončil s magisterským titulom. Od roku 2003 pracuje ako učiteľ na Gymnáziu armádneho generála L. Svobodu v Humennom. Je zakladajúcim členom Občianskeho združenia Klub vojenskej histórie Beskydy v Humennom.

Marián Šimkulič

Marián Šimkulič v súčasnosti pôsobí ako šéfredaktor regionálneho týždenníka Pod Vihorlatom. Publikuje aj v médiách s celoslovenskou pôsobnosťou. Dlhodobou sa zameriava na dokumentáciu a prezentáciu významných osobností, ktoré pôsobili v regióne.

Ing. Svätoslav Husťák

Vysokoškolské vzdelanie nadobudol na Českom vysokom učení technickom v Prahe v odbore Kybernetika. Po absolvovaní vojenskej prezenčnej služby postupne pracoval vo Vihorlate Snina a na Okresnom úrade v Snine ako prednosta úradu. V súčasnosti pracuje v Agentúre regionálneho rozvoja Poloniny. Je autorom niekoľkých odborných a spoločensko-vedných publikácií. Profesionálne sa orientuje na tvorbu projektov.

Obsah

Úvodom	5
Boje v Karpatoch (1914 -1915) Dušan Kováč	7
Karpatská zima 1914 -1915 Josef Fučík	19
Dokumenty o vojnových hrobách z 1. svetovej vojny vo fondoch vojenského historického archívu Jozef Bystrický	29
Vojenské hroby v okrese Snina Mária Petrová	41
Budovanie vojenských cintorínov v juhovýchodnom Poľsku v rokoch 1914 -1915 Roman Frodyma	59
História vojenského rádu svätého Georgija a jeho nositelia vo velení 48. pešej divízie Valentín Leonidovič Juško	67
Združenie aktívnej ochrany vojenských cintorínov z 1. svetovej vojny v Haliči ako príklad verejnej starostlivosti o kultúrno – spoločenské pamiatky Miroslaw Lopata	81
Klub vojenskej histórie Beskydy a jeho činnosť Martin Drobňák, Radoslav Turík	89
Vojnové zápisky z denníka Egona Ervína Kischu Marián Šimkulič	95
Boje v Karpatoch - nevyužitý potenciál cestovného ruchu Svätoslav Husťák	97
Záver	103

Prvá svetová vojna – boje v Karpatoch
Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie
Humenné 6. decembra 2007

Zostavovateľ: Mgr. Vasil Fedič
Ing. Svätoslav Husťák

Redakčná úprava : Mgr. Vasil Fedič
Vydal: Jana Fedičová – REDOS, Humenné 2007
Sadzba: Peter Farkaš
Tlač: J. Kušnír, Prešov
Náklad: 500 ks